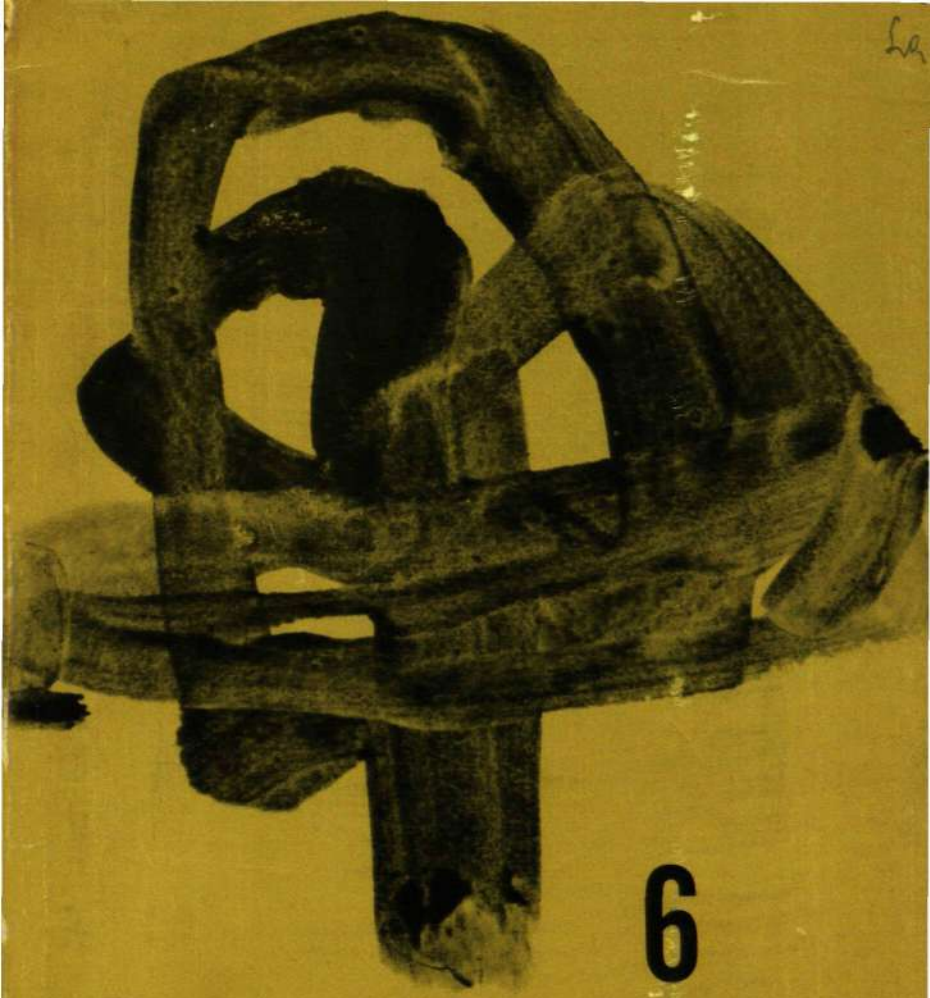

6

metmenys

1963

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

BIBLIOTECA

metmenys

Liūnė Sutema, Išskalauti daiktai 3 * *Vincas Trumpa*, Tremtinys, pabėgėlis ir kraštas 11 * *Marius Katiliškis*, Pilis naktyje ir iš tolo 30 * *Balys Rukša*, Silvestro gala 53 * *Rimvydas Šilbajoris*, Tikrovės dimensijos Henriko Radausko poezijoj 55 * *Danguolė Marcinkutė*, Vinjetės rekonstruktuotam romantikui 73 * *Juozas Pivoriūnas*, Čiurlionio legenda: II 81 * *Jonas Vėlaikis*, Naujos apraiškos sovietinėje rusų literatūroje 104 *

J. *Vėlaikis*, Pašnekėsiai literatūriniais klausimais Lietuvoje 1962 metais 120 * *Algirdas Julius Greimas, Algirdas Landsbergis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kostas Ostrauskas, Henrikas Radauskas, Alina Staknienė, Rimvydas Šilbajoris*, Anketa Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti 127 * *Henrikas Nagys*, Trečiasis Šlaito vizitas 140 * *Rimvydas Šilbajoris*, Lietuvių poezija anglų skaitytojui 142 * *M. Gimbutienė*, Baltų gyvenamieji plotai pagal upėvardžius 145 * *Z. V. Rekašius*, Technologija perspektyvoje 148 * *A. R.*, Mūsų santykiai su Lietuva 152 * *K. Drunga*, Trečioji jėga? Santykiavimas su okupuota Lietuva? 162 *

Dailės darbai: *Elenos Urbaitytės* — viršelyje, 22—29, 20, 103, *Z. Mikšio* — 21, 139.

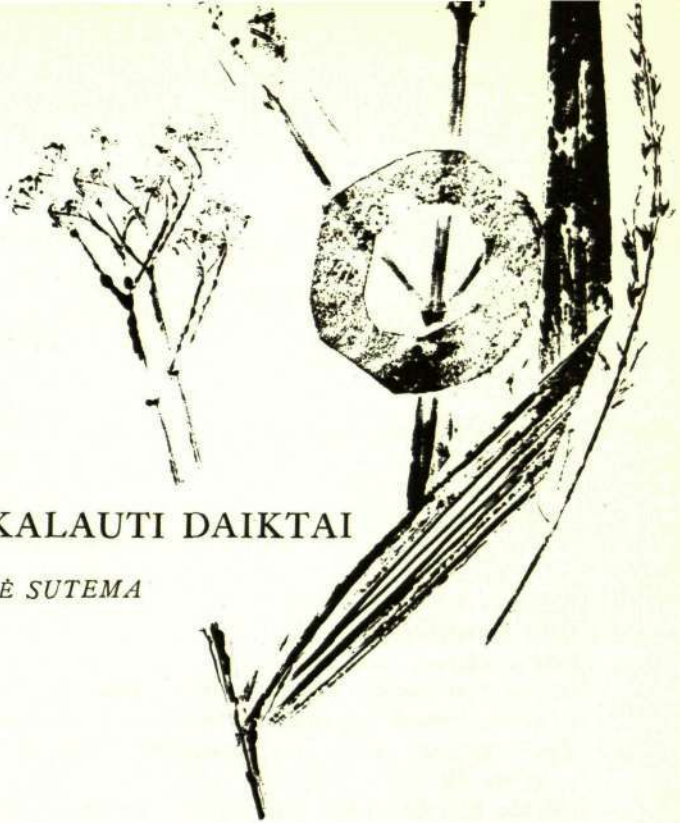

IŠSKALAUTI DAIKTAI

LIŪNĖ SUTEMA

Dabar ir vėl galiu abejoti —
sunkius, nereikalingus daiktus,
išnešiotus savy,
išskalavo pasąmonė
į saulėtą vasaros dieną,
kaip ežeras išskalauja
negyvas žuvis, žoles, šaknis
ir kartais kūną žmogaus.
Dabar viską turiu prieš save —
dabar ir vėl esu laisva
ir galiu abejoti.

SAVAITGALIS

Keltuvas kyla.
Kyla į tobulumą.
Paskutiniajame aukšte,
tiksliai išmatuotų, vaškinių žmonių muziejus
ir sočių, patenkintų žiurkių lizdai.
Vysta induose saulės nematę augalai,
ir gelsta sunertos lankytojų rankos —
žiurkių ir senstančio vaško kvapas slogus.

Keltuvas leidžiasi.
Leidžiasi į gyvenimą.
Pirmajame aukšte
ieškotojų, lunatikų
ir paklydusių susitikimo vieta ir namai.
Grįžta keltuvu nuobodulio iškankinti šventieji,
ir pražysta nuplėštos aureolės,
lyg saulėgrąžų sunkūs žiedai —
ir griaužiasi nuobodulio apsėstos
tobulumo žiurkės,
iš savo lizdų, atkakliai.

KRAUJAS

Žilvino nebėra.
Tenebūna daugiau ir žodžių,
užrašytų krauju,
savuoju ar svetimu.
Žilvino nebėra.
Ant ežerų ir upių,
kanalų ir fontanų dubeniuose,
liūliuodama žydi kraujo puta —
Argi begalima rašyti ja?

Užtektų baltais dažais išbraukyt ant veidų
visus neišsakytus jausmus —
atžymėti juos tvirtu ir plačiu brūkšniu,
kaip paskutinė indėnų gentis
juos braukė ant savo veidų,
saulėleidin išeidama —
Liūliuodama žydi ir plečiasi,
ant visų vandenų, tamsi puta.

Argi begalima rašyti krauju,
kai auga, kiekviename iš mūsų,
Drebulė, išdavusi Žilviną,
ir jo nebėra —

ANGELAS SARGAS

Nesaugojo jis manęs —
tai aš jį sekiojau vaikystėj —
atsargūs jo žingsniai aplenkdavo pylimus,
už kurių plaukė pavasario liūčių
ir polaidžio vanduo —
jo nedrąsūs žingsniai praeidavo sodus,
garuojančius prinokusių vaisių šiluma —
bailūs jo žingsniai prabėgdavo lūšną
senutės, džiovinančios prieš saulę
pelkių ir miško žoles.

Ir kai raminantys motinos žodžiai
pastatydavo angelą sargą,
vakarais, tarp manęs ir tamsos,
aš laukdavau iki jisai užmigs,
kad galėčiau ilgėtis
nebraidyto vandens už pylimo,
neragautų vaisių sode
ir senutės, renkančios žoles
mano nemigai.

Neišsaugojo jis manęs —
tik aš jį savyje išnešiojau,
bailų ir atsargų
angelą sargą savo vaikystės.

LINAI

Dabar matau,
negaliu prisiminti ano mėlynumo —
tik lyginau jį su kitais
iki neapkentimo spalvų.
Mano tėvo linai nesulaukė žydėjimo,
užplakti liūčių —
Aš tetroškau neišsiskirt iš anų,
visus palyginimus turinčių
linų žydėjimui. — Taip žydėjo linai —
Dabar matau,
negaliu prisimint, kaip žydėjo
ir kodėl, kodėl linai —

Dabar žinau,
niekados nejutau drobės šiurkštaus vėsumo,
tik kalbėjau apie jį,
tik ilgėjausi jo —
Mano drobės pelyja nepaliestos
kraitinėj skrynioj —
Tenorėjau būti viena anų,
kurių kūnai vis dar tebejaučia
šiurkštų vėsumą linų —
Dabar žinau,
aš jo niekados nejutau.
Ir aš niekados neauginsiu linų.

MANO,

vienas iš dvylikos juodvarnių,
nuolankus užkerėjime,
kantrus laukime sesers,
žinodamas, sesuo praėjo —
sesuo tebeeina ir eina,
apsvaigusi ieškojimo džiaugsmu.
Tiktai vienas iš dvylikos,
o sesuo vienui viena
ir akla.

Vienas iš dvylikos apaštalų,
kuriam dar negimus išaugo medis,
ir laukė jo,
ištiesęs standrias šakas —
jis galėjo būti anas, kurio lūpom
lemtas buvo tik vienas pabučiavimas.
Tiktai vienas iš dvylikos,
paklusniai nusilenkęs,
ir už tai paženklintas
sidabru ir medžiu.

Ir vienintelis man pasakęs —
skaičiuoki lietingas dienas,
ištieski lietui rankas.
Inde nusistovėjęs šulinio vanduo —
skaičiuoki lietingas dienas,
surinki jas.

Nėra šventesnio vandens už lietaus,
sausroj ar potvyny, vistiek —
nėra šventesnio vandens už lietaus.

MIRIAM

Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai sapnai —
jų buvo perdaug, greitam ir giedram pabudimui,
ir permažai, kad mus išlaikytų kartu.
Naktys auga ir plečiasi —
atsineštiniai sapnai

dar žėri jose, lyg sauja
baltų akmenėlių,
prie pirmosios upės rinktų.
Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai bendri sapnai —

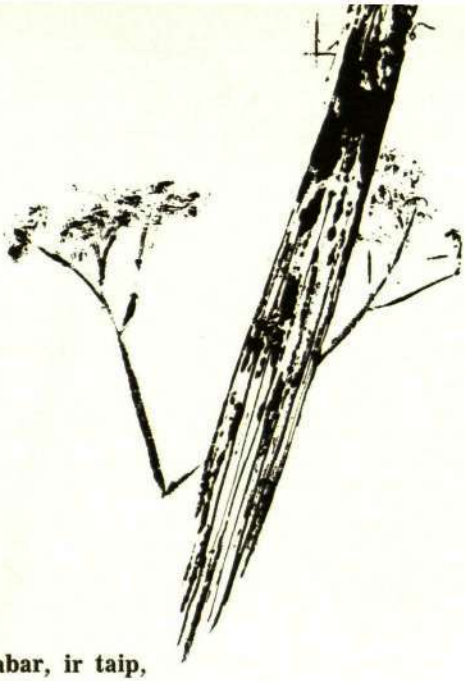

Laikas skirtis. Dabar, ir taip,
kaip skiriasi trupėdama
atlauža nuo uolos,
ilgėdamosi būti uola,
kitur ir kita,
ir auginti kitaip kvepiančias samanas
ir krūmokšnius kitus —

skaudžiai skyla trupėdama
atlauža nuo uolos.

Matuoju topolių šešėliais
pavakary
visus išskalautus daiktus,
išnešiotus savy —
matuoju topolių šešėliais
pavakary,
kad jie atrodytų man vienkartiniai dideli,
kad nebūčiau tokia skurdi —

TREMTINYS, PABĖGĖLIS IR KRAŠTAS

ISTORINĖ PERSPEKTYVA

VINCAS TRUMPA

I

Prisipažinsiu, į šį pašnekėsį su jumis ėjau, tariant didžiojo Dano žodžiais, su tam tikra baime ir drebėjimu, nes ėmiau abejoti iš viso, ar dar tebėra galima pas mus laisvai ir tiesiai kalbėti. Bet kitaip kalbėti nenorėčiau.*)

Santaros valdybos buvau kviečiamas kalbėti pabėgėlio vaidmens kraštui klausimu, kaip jis buvo keliamas ir sprendžiamas praeityje. Vadinasi, kalbėti istorinės perspektyvos žvilgsniu. Tame pakvietime patiko man žodis pabėgėlis. Neabejoju, kad valdyba čia turėjo galvoje ne šiaip sau pabėgėlį (pav. kriminalistą), bet politinį pabėgėlį. Tai yra drąsus ir tiesus žodis, ypač prisimenant tą tremties mitą, kurį mes apie save susikūrėme.

Tiesa, daug kas mūsų, ypač vyresniųjų, būtume tapę tremtiniais, jeigu nebūtume buvę pabėgėliai, ir prisijungę prie tų tūkstančių tremtinių, kurie ašaromis ir

*) 1962 m. Santaros visuotiniame suvažiavime skaityta paskaita.

kaulais nubarstė tolimus sovietinės Vidurinės Azijos, Sibiro ir Rusijos šiaurės plotus. Bet ar tai jau pakankamas pagrindas mums vadintis tremtiniais? Ar rezidencijomis, automobiliais ir televizijomis aptekę galime vadintis tuo pačiu vardu, kaip anas Norylsko medkirtys, kuris 30 km. eina pėsčias į artimiausią pašto įstaigos punktą, kad ant savo nuosavų pečių parsineštų savo gerojo giminaičio iš Amerikos pasiųstą siuntinuką?

Manyčiau, kad pabėgėlio vardas tinka ne tik mums, 1944 m. pasprukusiems iš Lietuvos, bet ir žymiai daliai mūsų senosios emigracijos, kuri taip pat bėgo: bėgo nuo sunkios carinės kariuomenės prievolės, bėgo nuo vieno ar kito maišto ar sukilimo pasekmių, pagaliau dauguma bėgo nuo sunkaus gyvenimo, ieškodama lengvesnio duonos kąsnio ir dolerio.

Toliau, toji pati Santaros valdyba siūlė pabėgėlio vaidmens kraštui klausimą nagrinėti istorinės perspektyvos žvilgsniu. Politinio pabėgėlio sąvoka palyginti labai nesena. Žvelgdamas į senesnius amžius, susitinki su situacijomis, kurioms pabėgimo sąvoka visiškai netinka. Bėgti galima tik iš blogesnės vietos į geresnę. O buvo laikai, kada tik vienoje vienintelėje vietoje buvo gera gyventi. Taip buvo senosios Graikijos, Romos ir krikščioniškojo Viduramžio laikais.

Be abejo, niekas savo noru iš tų židinių nenorėjo bėgti, bet tai nereiškė, kad tada nebuvo žmonių, kurie nebūtų suėję į konfliktą su esama padėtimi. Jie rinkosi geriau mirtį ar ištrėmimą, negu atsižadėjimą savo įsitikinimų ir savo laisvės. Tai buvo maištininkai ir heretikai, kuriems labai gerai tinka tremtinio vardas. Iš esmės, tokiais maištininkais ir heretikais esame arba bent galime būti ir mes, ir tada ir mums galėtų tikti tremtinio vardas.

Kita vertus, norint kalbėti apie tą problemą istoriškai, reikia atsisakyti moralinio žvilgsnio. Moralistas atsiremia į idealią situaciją, istorikas — į realią. Žinia, kad visados tarp juodviejų yra didelis plyšys. Tikrovė

nera tokia graži, kaip svajonė. Tačiau, anot poeto, gyvenimas yra tikras ir rimtas, ir vargas tau, Jeruzale, jeigu tavo sienos bus pastatytos ne iš tikro ir kieto akmens.

Negalima paneigti moralisto vaidmens, kuris šaukia, kokie taurūs patriotai, kokie drąsūs kovotojai dėl laisvės ir nepriklausomybės mes turėtume būti. Mums reikia ir Savanarolų ir Skargų, kurie nurodytų mūsų nuodėmes, šauktų į atgailą ir duotų moralinio idealo paveikslą. Bet ar nebūtume naivūs, jeigu, į tokį paveikslą žiūrėdami, manytume, kad tokie ir esame, kad esame ne tautos atplaiša, bet pati tauta, ir tai ne betkokia tauta, bet kovotojų, pasišventėlių-idealistų, tiesiog karalių tauta, kaip kai kas pastaruoju metu taip įkyriai bando mus įtikinti.

Užtenka tik stabtelėti, apsižvalgyti aplink ir savęs paklausti: ar iš tikrųjų taip ir yra? Rizikuodamas ir vėl užsitraukti kai kurių rūstybės, vis dėlto noréčiau vėl pakartoti: nebūkime melo didvyriai. Jonas Gostautas, vienas įdomiausių mūsų politinių emigrantų XIX a. pirmoje pusėje, 1839 m. Poitiers (Prancūzijoje) išleistos knygos **Ponas teisėjo sūnus arba apsakymas apie Lietuvą ir Žemaičius** motto pasirinko: "Drožk tiesą ir nekreipk dėmesio į nieką kitą".

Kai kas mūsų himnui prikiša, kad tai esą bene vienintelis tautinis himnas, kuriame nėra žodžio Dievas. Gal tai ir negerai. Tačiau mūsų himnas, tur būt, taip pat bene vienintelis, kuriame randame žodžius: "Ir šviesa ir tiesa mūsų žingsnius telydi". Šiame melo pasaulyje tai labai naudingas priminimas, ypač gyvenant emigracijoje, kur dažnai ne tik žemė yra išslydusi iš po kojų, bet ir laikas sustojęs. O kaip be vietos ir laiko koordinatų gali žmogus surasti, kas jis yra ir kur jis yra?

Žinia taip pat, kad realus žvilgsnis į tai, kas mes esame ir ko mes siekiame, dažnai būna apkaltinamas, kaip pesimisto žvilgsnis, kuris mažinąs pasitikėjimą savimi ir silpninąs kovos dvasią, sklaidąs mūsų pastan-

gas, keliąs nereikalingus ginčus. O kartais net tiesiog sakoma, kad toks žvilgsnis tarnaująs mūsų priešams. Šiuo atveju aš ypač nenorėčiau sutikti su pastaruoju kaltinimu, kuris, deja, per dažnai pas mus tebėra praktikuojamas. O kas dėl ginčytinų klausimų kėlimo, norėčiau sutikti su Julium Mieroszewskiu, kuris labai neseniai rašė viename geriausiųjų emigrantinių žurnalų, paryžiškėje lenkų **Kultūroje**: "Verta rašyti tik apie ginčytinus ir kontraversinius dalykus... Nėra prasmės nuolat ir nuolat kartoti, kad būtų gerai, jei būtume nepriklausomi, galingi, suverenūs, bagoti, vaisingi, tvarkingi ir šviesiume pavyzdžiu visai Europai". (**Kultura**, 1961 m. no. 1).

II

Kas buvo tremtinys ir koks jo vaidmuo istorijoje? Kalbant pačiu bendriausiu būdu, čia reikia išskirti du laikotarpius. Pirmasis laikotarpis tęsėsi maždaug ligi Didžiosios prancūzų revoliucijos. Per tą laikotarpį tremtinys visų pirma buvo maištininkas. Maištininkas ne politine ar ekonomine, bet religine ir moraline prasme. Dėl to nusistovėjusios sistemos atžvilgiu jis buvo ne tik maištininkas, kuris drumstė esamą tvarką ir ramybę, bet ir heretikas, kuris išdrįso pasisakyti prieš visų priimtus religinius ir moralinius principus, kurių šaltinis buvo ne pats žmogus, bet kažkas aukštesnio arba Dievas. Todėl jis buvo kaltinamas ne kuo kitu, bet neklausymu Dievo valios, o tai ir buvo pats didžiausias prasikaltimas. Ir už tokį prasikaltimą buvo taikoma pati didžiausia bausmė.

O tai nebuvo mirties bausmė. Tada žmogus per daug gyvai ir konkrečiai tikėjo pomirtiniu gyvenimu, kad jis būtų laikęs fizinę mirtį didžiausia bausme. Dvasinė mirtis buvo kur kas didesnė bausmė. Tai buvo ne kas kita, kaip bandymas priversti žmogų atsisakyti nuo savo įsitikinimų, prisipažinti, kad jis yra suklydęs. O jei jis

to nesutinka padaryti, jis turi būti ištremtas iš savo bendruomenės, vadinasi, dvasiškai nužudytas.

Prieš kiekvieną to laiko maištininką ir heretiką tebuvo du keliai: a) arba atsisakymas nuo skelbiamų idėjų arba b) tremtis.

Tai reiškė maždaug vieną ir tą patį dalyką. Tai reiškė dvasinę žmogaus mirtį. Dėl to kai prieš didžiausią graikų maištininką ir heretiką Sokratą buvo pastatyta toji dilema, jis nei kiek negalvodamas pasirinko nuodų taurę, nors jam patys teisėjai, žinodami, kad jis neatsisakys nuo savo pažiūrų, siūlė bėgti. Bet ką būtų reiškęs Sokratui gyvenimas be Atėnų miesto turgaus aikštės, kur jis galėjo skelbti savo mintis, kur jis tarp savo mokinių turėjo dieviškąjį Platoną?

Maždaug po penkių šimtų metų ta pati dilema atsistojo prieš kitą žymų maištininką ir heretiką, romėnų poetą Ovidijų, kuris buvo apkaltintas, panašiai kaip šių laikų beatnikai, kad jis savo nemoraliais meilės eilėraščiais ir blogu moraliniu pavyzdžiu griauna pačius Romos imperijos pagrindus ir kad jo blogai įtakai pasiduoda vis daugiau Romos elito, neišskiriant nei pačios imperatoriaus šeimos. Jis neišgėrė nuodų taurės, bet buvo ištremtas į tolimąjį Tomį prie Juodosios jūros. Jo elegijos ir laiškai yra geriausias liudininkas, ką reiškė tremtis ano meto žmogui. Tarp kita ko, kas norėtų gauti gerą vaizdą apie Ovidijaus ištrėmimą, turėtų pasiskaityti rumunų emigranto rašytojo Horijos romaną **Dievas gimė tremtyje**, kuris dabar yra išverstas ir į anglų kalbą.

Nekalbėsime čia, koks likimas lydėjo maištininką ir heretiką krikščioniškojo Viduramžio metu. Tai per daug plati tema. Pažymėsime tik. kad dabar jis negalėjo rinktis tarp tremties ir savo tariamųjų klaidų atsižadėjimo, bet turėjo rinktis tarp atsivertimo ir mirties. Kaip žinia, krikščionybė, aiškiau negu bet kokia kita religija, išvystė dangaus ir pragaro idėją, ir savo hierar-

chijai atidavė raktus į vieną ir į kitą. Dėl to dabar atsirado gera ir baisi mirtis. Mirtis dabar galėjo būti ir išganymas, ir baisiausia bausmė. Su tokiu ginklu rankose krikščionybė galėjo labai efektyviai kovoti su maištininkais ir heretikais.

Nežiūrint to baisaus ginklo, herezija ir maištas klestėjo, gal būt, daugiau negu kada nors, kol pagaliau pati krikščionybė skilo į Rytų ir Vakarų bažnyčias, vėliau pagimdydama įvairias protestantiškas religijas. Šitas suskilimas heretikui ir maištininkui atvėrė duris, šalia atsivertimo arba mirties, dar ir į trečiąją galimybę — į pasitraukimą į kitą kraštą, kur jo veikimui klimatas atrodė palankesnis. Ir ta trečiąja galimybe, ypač XVI ir XVII a. religinių karų metu, heretikai ir maištininkai labai plačiai naudojosi. Tarp kita ko, tuo metu Lietuva, pati būdama religiškai labai suskilusi, pasidarė vienas populiariausių visokių nonkomformistų prieglaudos kraštų. Kaip žinia, tuo metu kilo ir religinės tolerancijos idėja; vienas didžiausių naujųjų laikų laimėjimų, prie kurio žymiai prisidėjo gausūs to laiko pabėgėliai tremtiniai.

III

Naujas tremtinio-pabėgėlio istorijos laikotarpis prasidėjo su Didžiąja prancūzų revoliucija, kuri buvo pirmoji tokio masto ir apimties pasiekusi politinė socialinė revoliucija. XIX a. atsirado visiškai naujas ir tarpais gana reikšmingas veiksnys — tai vadinamoji politinė emigracija. Iš pradžios tos politinės emigracijos buvo du pagrindiniai šaltiniai: revoliucija Prancūzijoje, kuri nužarstė visą Europą gausiais Burbonų dinastijos, aukštosios aristokratijos ir šiaip revoliucijos priešų būriais. Toli gražu tai nebuvo tokie patys tremtiniai ar pabėgėliai, su kuriais mes susitikome anksčiau. Tai nebuvo nei maištininkai, nei heretikai, tai buvo pats konservatyviausias elementas, kuris labai plačiai pasinaudojo labiausiai atsilikusios to laiko valstybės carinės Rusijos

prieglauda.

Tą Prancūzijos politinės emigracijos pirmavaizdį gerai simbolizavo sėdėjęs Lietuvos pasieny Mintaujoje būsimasis karalius Liudvikas XVIII, kurio vienintelė dorybė buvo nepaprastas nusipenėjimas. Jos politinį ir idėjinį credo reiškė Londone prisiglaudęs Chateaubriandas ir ypač Petrapilyje iš Sardinijos karaliaus malonės ambasadoriavęs Joseph de Maistre, kuris skelbė grįžimo į Viduramžius šūkius ir kūrė teokratinės valstybės nesąmones. Nors sąjungininkams nugalėjus napoleoninę Prancūziją, dalis tos emigracijos su Liudviku XVIII priešaky sugrįžo į Prancūziją, tačiau visiškai ne dėl savo nuopelnų. Jos, kaip ir po 1917 m. revoliucijos iš Rusijos pabėgusios aristokratinės emigracijos vaidmuo savo kraštui buvo maždaug lygus nuliui.

Visiškai kitokios politinės emigracijos šaltinis buvo senoji Lenkijos-Lietuvos respublika, kuri XVIII a. paskutiniame ketvirtyje, Amerikos ir tos pačios revoliucinės Prancūzijos įtakoje, skubiai rūpinosi pravesti įvairias socialines, ekonomines ir politines reformas. Pats karalius Stanislovas II tada išsireiškė, kad įvykiai ant Seinos upės (vadinasi, Paryžiuje) galingu aidu atsimūšė Lietuvos miškuose, o kovotojas dėl Amerikos laisvės Tadas Kosciuška 1794 m. ėmė vadovauti nacionalinei ir socialinei revoliucijai Lenkijoje ir Lietuvoje.

Kaimynų ir vietinės didžiosios aristokratijos pastangomis toji revoliucija buvo užgniaužta, ir Lenkija bei Lietuva pakliuvo po svetimos okupacijos valdžia. Daugelis reformininkų ir revoliucininkų buvo priversti pasitraukti į Vakarų Europą ir net į Ameriką. Tokiu būdu gimė gausi ir dažniausiai idėjiškai pažangi politinė emigracija, kuri tęsė kovas ne tik dėl savo kraštų laisvės, bet dėl laisvės ir pažangos ir tų kraštų, į kuriuos ją likimas nubloškė.

Tokią pažangią politinę emigraciją gerai simbolizavo tas pat Tadas Kosciuška, kuriam mirus būsimasis JAV prezidentas W. H. Harrisonas 1818 m. Amerikos

LIETUVOS
NACIONALINĖ
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

kongrese pareiškė: "Kosciuška, laisvės kankinys, mirė ... Nebuvo jis vieną kartą žmonių draugas, o kitą — jų priespaudos įrankis. Per visą savo gyvenimą jis išlaikė tuos kilnius principus, kuriais pasižymėjo dar savo jaunystėje, kai paliko savo kraštą ir mylimuosius, trokšdamas kitame žemės pusrutulyje kovoti dėl žmonijos teisių".

Kažin kartais, ar nevertėtų mums savęs paklausti, ar kas nors apie mus galėtų pasakyti, kad esame panašūs laisvės kovotojai, kurie nuosekliai kovojame ne tik dėl savo krašto laisvės, bet ir dėl žmogaus laisvės aplamai.

Tos XIX a. Lietuvos ir Lenkijos politinės emigracijos programą gerai išreiškė garsusi istorikas Joachimas Lelewelis šiais žodžiais: "Kenkia tėvynės reikalams tas, kuris galvoja, kad galima atstatyti tautą be (socialinės) revoliucijos". Lelewelis ypač stebėjosi iš tų, kurie pasitikėjo vien tik svetimu ginklu kelyje į laisvę. Kažin ir vėl ar mums nevertėtų stabtelėti ir susimąstyti prie šios politinės emigracijos programos?

Visas XIX a. buvo par excellence politinės emigracijos amžius, tur būt, dėl to, kad jis kartu buvo intensyvios laisvės kovos ir politinių, socialinių ir tautinių revoliucijų amžius. Tada apie žmogų buvo sakoma, kad jis susideda iš kūno, dūšios ir užsienio paso. Prie pirmosios Lenkijos-Lietuvos revoliucinės politinės emigracijos bangos ilgainiui jungėsi kiti: Goštautai, Vrubliauskiai, Šliupai iš Lietuvos, Hercenai, Ogariovai iš Rusijos, Kosuthas iš Vengrijos, Mazzini iš Italijos, Victor Hugo iš Prancūzijos, Marksas iš Vokietijos ir t.t. ir t.t.

Jie neleido mirti socialinės ir ekonominės pažangos idėjoms, jie gaivino ir žadino politines ir aplamai laisvės idėjas, jie pagaliau konkrečiai ugdė ir skelbė didžiuosius demokratijos ir tautų išlaisvinimo šūkius, nuo kurių, tariant psalmisto žodžiais, drebėjo žemė ir griuvo karalystės.

Žinoma, netrūko ir tada emigrantinių šarlatanų,

kaip Načajevas ir iš dalies Bakuninas, kurie operavo neva jų diriguojama revoliucine organizacija Rusijoje, kurios visiškai nebuvo, ne nuoširdžiai siekdami padėti savo kraštui ir žmonijai, bet siekdami savo asmeniškos naudos ir garbės.

IV

Atėjo 1917 m. revoliucija Rusijoje ir sumaišė kortas. Revoliucija, kurios krikšto tėvai daugiausia buvo tie patys emigrantai ir tremtiniai, atėjo neva iškėlusi pažangos, laisvės, lygybės ir internacionalizmo vėliavą.

Dėl to ir keista, kad tos revoliucijos auka, šalia kitų tautų, šiandien yra ir mūsų tauta, kuri 1918-1920 m. nuo jos didvyriškai apsigynė, bet kuri 1940-1944 m. po jos smūgiais suklupo. Tos revoliucijos auka esame ir mes, kurie 1944 m., suspaudę paskutinę smėlio saują, žengėme per sieną ties Smalininkais, Slavikais, Pilviškiais ir Vištyčio ežeru.

Kas mes esame? Tai didelis ir svarbus klausimas, nes nuo vienokio ar kitokio į jį atsakymo priklauso ir mūsų vaidmuo. Ar mes esame maištininkai ar heretikai, kaip Sokratas, Ovidijus ir Viduramžio kankiniai dėl teisingo Dievo? Ar mes esame panašūs į Didžiosios prancūzų revoliucijos pabėgėlius, kurie neteko savo privilegijų, pozicijų ir turtų ir kurie tik laukė progos, kad svetimų valstybių durtuvo ir kardo pagalba sugrįžtų į senas pozicijas? Ar mes esame revoliucininkai ir laisvės kovotojai visur ir visame kame, kaip dauguma didžiosios XIX a. politinės emigracijos, kuri įprasmino demokratiją ir padėjo sukelti galingus nacionalinius sąjūdžius? Ar mes esame tik įpėdiniai tų rusų, kurie po 1917 m. išsiblaškę po visą pasaulį laukė lyg stebuklo, kad tikrasis ar netikrasis Romanovas grąžintų Rusijai carą ir Dievą?

Mes dažnai juokiamės iš senosios rusų emigracijos, kad ji buvo nerealistinė, kad ji nieko neužmiršo ir nieko neišmoko. Bet ar kartais mes patys nesame dar juo-

kingesni? Kaip minėjome revoliucija atėjo neva su pažangos, laisvės, lygybės ir internacionalizmo vėliava. Ir atrodė, kad kovoti su ja galima tik su tokia vėliava, kurioje vietoj pažangos būtų įrašytos tradicijos, vietoj laisvės — tvarkos, vietoj lygybės — normalaus socialinio susiskirstymo šūkiai, ir vietoj internacionalizmo — rusiškojo nacionalizmo ir matuškos Rusijos idealas. Čia buvo tam tikros logikos.

O kaip su mumis? Ar mes remdami kiekvieną reakcingiausią judėjimą, nepasirodome pripažįstą, kad Sovietų Rusija dar ir šiandien tebelaiko pažangos monopolį; ar mes, norėdami užčiaupti burnas kitaip negu mes patys galvojantiesiems, tuo pačiu nepabrėžiame, kad Sovietų Rusija dar ir šiandien savo vėliavoj tebelaiko laisvės šūkį; ar mes, dažnai skelbdami siaurą rasinį nacionalizmą, klastodami savo tolimą ir artimą praeitį kitų tautų sąskaiton, tuo pačiu neužsimojame ir toliau pripažinti sovietinei Rusijai sveiko internacionalizmo čempiono vardą? Pagaliau ar mes, dažnai begėdiškai vieni kitus kaltindami, nesinaudojame tais pačiais metodais, kuriais jau beveik per 45 m. sovietinis režimas terorizuoja rusų ir pavergtąsias tautas?

Juk ar ne tragiškai juokinga, kada vienas laikraštis apkaltina kitą bernavimu Maskvai, kad po savaitės kitos pats būtų apkaltintas kito tariamai dar patriotiškesnio laikraščio promaskvinėmis tendencijomis! Kur tuo keliu nueisime? Skelbėmes esą tautos elitas, skelbėmes esą tautos ambasadoriai! O varge! Iš to elito ir iš tų ambasadorių greitai nebeliks nieko kito, kaip Maskvos bernai arba joneliai durneliai.

Blogiausia visoje toje tragikomedijoje yra tai, kad vietoje faktų operuojama dažnai nieko nepagrįstomis insinuacijomis arba noru atsiskaityti su savo politiniu, idėjiniu arba ir asmeniniu priešu, kad vietoj pagarbos ir pasitikėjimo žmogumi ir individu propaguojama raganų medžioklės ir tarpusavio įtarinėjimo atmosfera, ir kad, pagaliau, tiesos ir šviesos vietą pradeda užka-

riauti melas ir savęs apgaudinėjimas. Iš tikrųjų, kovos prieš sovietinę Rusiją avangarde turėtų būti ne juodašimtiški, nors iš paviršiaus ir antikomunistiški, sąjūdžiai, bet jungimasis už pažangą, ne įtarinėjimų, bet pagarbos žmogui ir individui atmosfera, ne melo, bet tiesos ginklai. Dr. Vincas Kudirka kalbėjo, kad galingas tiesos žodis sugriaus tironų sostus ir jis neklydo.

Yra šiokių tokių ženklų, kad ir pačioje Rusijoje ir ypač jos okupuotuose kraštuose pamažu formuojasi pažangesnė, liberalesnė, internacionalistinė opozicija, kurią gal būtų galima pavadinti kairiąja opozicija. Yra taip: pasaka yra šventa tiesa ir joje nėra nė krislo mekrečia rašytojai, dailininkai ir šiaip žmonės. O kur yra tiesos pasiilgimas, ten turi būti ir laisvės troškimas. Melas ir laisvė yra du visiškai nesuderinami dalykai.

Iš tų premisų išeinant ir mums reikėtų svarstyti savo vaidmens kraštui problemą.

ELENA URBAITYTĖ

gimė Kaune. Dailės studijas pradėjo 1941 m. Taikomosios Dailės Institute, Kaune ir tęsė 1946-48 Muencheno Akademie der Bildenden Kuenste. 1949 m. baigė Freiburgo L'Ecole des Arts et Metiers 1960 m. įgijo meno magistro laipsnį Kolumbijos Universiteto Teachers College, New Yorke. 1961 ir 1962 m. pasirodė individualiose parodose Ruth Sherman ir 10/4 Group Galerijose New Yorke.

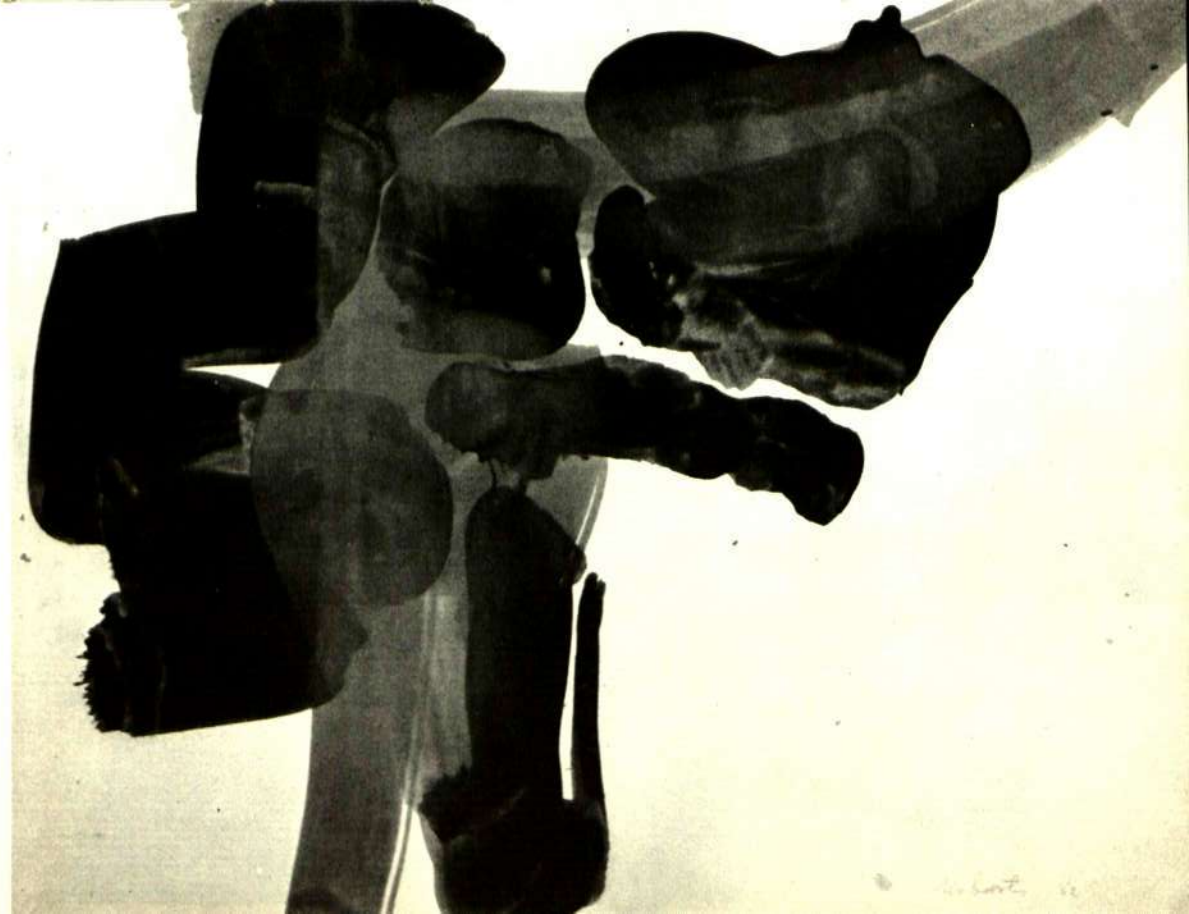

„Main 5"
aliejus

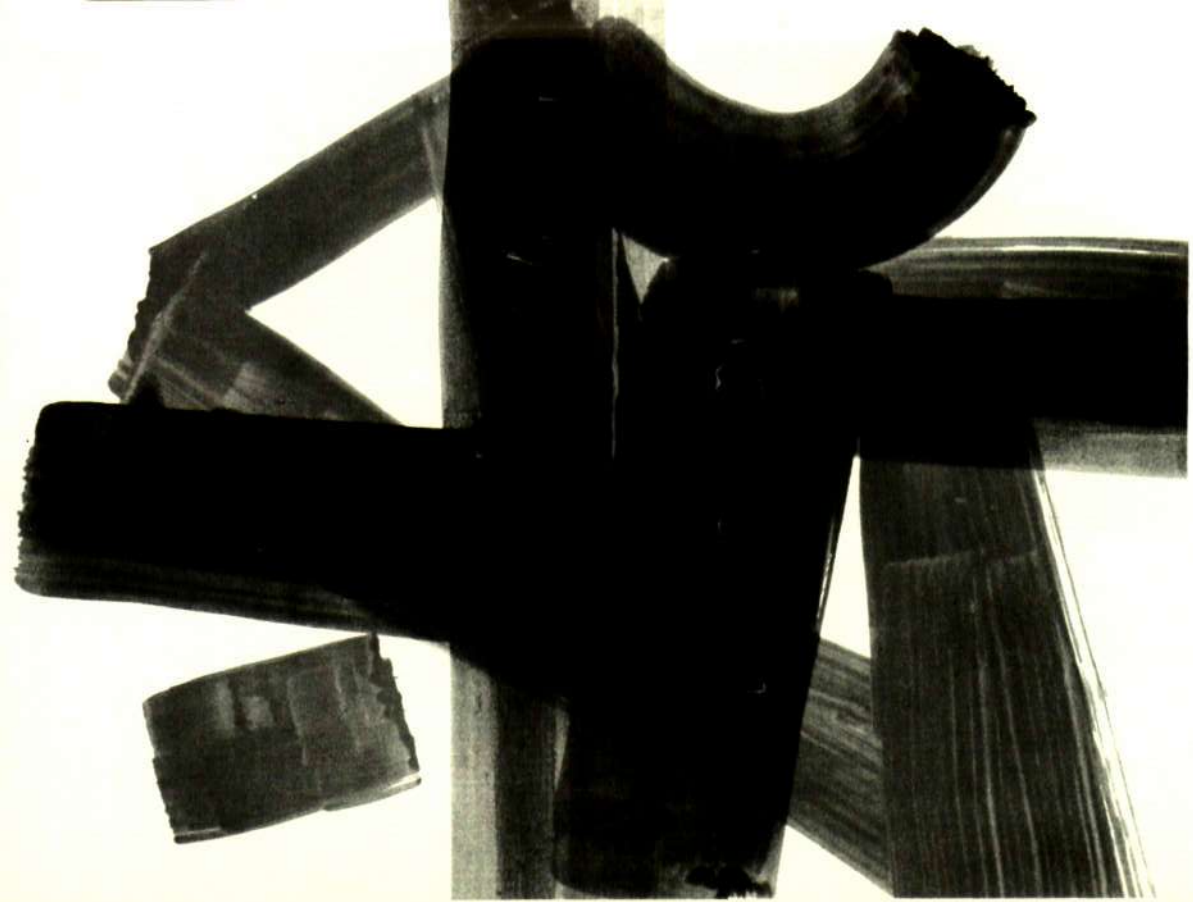

„Main 4"
aliejus

„Main 3"
aliejus

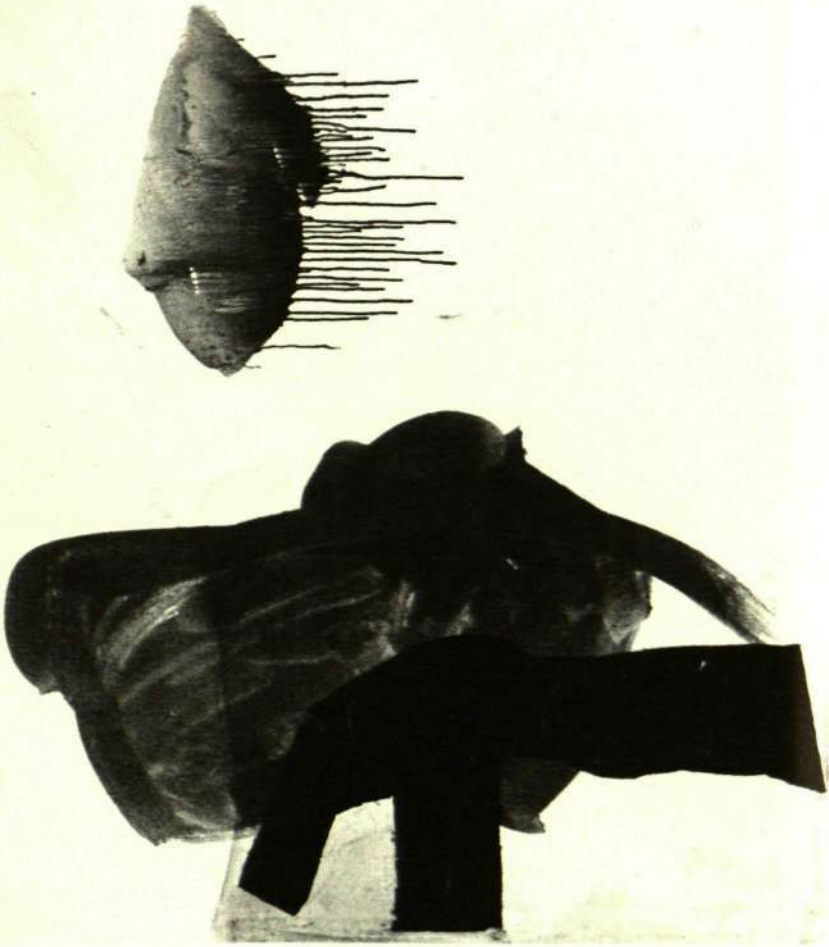

„Žinia semaforu" — aliejus

„Jautraus vilko apsisprendimas" — aliejus

„Neišvengiamumo taškymas"

aliejus

„Main 1"
aliejus

PILIS NAKTYJE IR IŠ TOLO

MARIUS KATILIŠKIS

Jis svajojo apie moterį, sutiktą pirmąją atvykimo dieną ir to užteko jam, pirtininkui, Leonui Naučiui, gerai susitvarkiusiam savo tarnyboje ir visiškai pasimetusiam savo reikaluose. Jo padėjėjas Vytautas tvirtino, kad reikia užuosti vėją, iš kur jis pučia ir ką jis atneša. Jis uodė vėją kaip medžioklinis kurtas ir niekad neišeidavo be reikalo ir niekad negrįždavo tuščias.

— Eik, Vytuk, — skatino jį Leonas. — Bene paskutines pabiras pypkelėn šusižėriau.

— Bus tabako, — tikino Vytautas išeidamas. Ir jeigu jis sakė, kad bus, tai galėjai būti tikras.

Gyventi tai biauriau kaip universitete, svarstė Leonas, kur užskaitos paliekamos tau pačiam. Ir tu niekam nepasiskųsi ir tu niekam nepasigirsi. Jeigu jau nieko, tai ir eik sau šuniui šėko piauti. Gyventi — reikia sugebėti. Kai tuo tarpu visur kitur daug skylių praļisti ir daug progų sausai kojas nusipurtyti. Kaip katinui. Pagaliau, ar jau taip buvo bloga kareivinėse ir belaisvėje? Nebuvo. Užteko įsiklausyti komandos ir savaip ją suprasti ir sau prisitaikyti. Pagaliau vertėjo pavargti ir pasiblaškyti nežinioje, kad pajutus visą laisvės grožį.

Kad ir vien dėl to, ką jis sutiko saulėtą žiemos popietę, kai bukų ir ąžuolų lapai čiužėjo žarstomi kojomis,

ir pušų spygliai žabalino akis, pasaulį nuteikdami žaliai ir neįtikimai. Buvo šilta ir perdaug spalvinga žiemos popietei. Atrodė kaip iš pasakos iliustracijos, kur tegalima prileisti, bet nebūtinai tikėti. Ji avėjo sportiškomis kurpaitėmis ir baltomis vilnonėmis kojinėmis, nesiekiančiomis kelių. Jis įsitėmijo jos plaukus, kaip visumos dalį, gausiu ir sunkiu sriautu krintančius, tartum užtvanką pralaužusios upės vandenis, ant neaiškios spalvos megztuko. Ji galėjo būti vengrė, lenkė ir prancūzė. Ar iš Besarabijos ar Bukovinos repatrijavusių vokiečių duktė. Arba septynioliktųjų metų baltųjų emigrantų palikuonė. Bet ji pasiliko ir po visuotino tautų kraustymosi, kai susibūrė tautinė stovykla su mažomis latvių ir estų saujelėmis.

— Nejaugi ji būtų iš mūsų krašto? Ir jeigu taip, tai kodėl aš niekad, niekur tokios neregėjau ir išvydau kažinkur kitur, ir tik dabar?

Jie džiūgavo kaip padaigsliai, išvydę saulės užlietą žaidimų aikštę. Po žaizdų aplopymų ligoninėse ir po bado britų belaisvėje. Valkatos, driskiai ir vagabundos, visų ginklų rūšių uniformų likučiais. Kiaurais batais ir prasikalusiomis alkūnėmis, ilgais plaukais, bet švariai skustais veidais. Kai kurie jų želdinosi žaidenas ir ūsus, bet skutosi tvarkingai.

Rimas Švarlys, jų būrelio vadeiva, šitaip aiškino:

— Jei mes nuplyšę ir suvargę, tai skurdo ir bendrai visos pokario velniavos reikalas. Bet nesiskusti, dantų nevalyti ir nesiplauti kojų, tai jau apsileidimas ir barbarizmas.

To jie galėjo lengvai išvengti, kuprinėse turėdami pakankamai dantims šepetėlių, pastos ir net muilo. Britai valgyti nedavė, bet sausus dantis patarė valyti galimai dažniau. O čia jie gaus aprangos, kaip gavo sočiai pavalgyti, kaip gavo kambarius barakuose. Net lovas, net stalą su kėdėmis. Barakai apšildomi ir apšviečiami elektra. Yra vandens nusiprausti. Net pirtis, net vietos kitiems būtiniems reikalams atlikti. O tokie neregėti

vaizdai aplinkui! Ir tokia žiemos saulė, nurausvinusi kalnus, ir kaimai slėnyje kalnų papėdėse susimetę!

Rimas svaičiojo, įtikėjęs jaunyste ir tuomi, kad ji tik dabar teprasideda:

— Kur šmaikštosi moteriški sijonai, ten tik tegalime tikėtis savo kojas sušildyti. Kiekvienas sau prisitaikysime, kas patogiausia, ir tai bus tikra ir nemeluota. Tave mylės ir neklaus, kiek markių paklosi ant stalo. Tu išsitiesi visu ūgiu ant švarios, baltos paklodės ir padėsi galvą ant pagalvio. Tikroje lovoje ir prie tikros moters. Tu suleisi visus dešimtį pirštų į jos plaukus ir nustebsi, kad tai ne sapnas . . .

— Aš netikiu.

— Ir aš.

— Kodėl? — nustebo Rimas. — Mūsų vargo keliai jau išvaikščioti. Ir nepraeis nė pora mėnesių, kai mes abiem rankom šienausim iš kairės ir dešinės.

— Šaukštai po pietų, ir visos vietos jau užimtos. Geros moterys nesimėto pašaliuose. Mes būsim pavėlavę kaip visad.

— Jei kas kitas kalbėtų, tai gal aš atsakyčiau. Bet prabilo juodžiausias pesimistas, kankinys ir kapucinas, mūsų Leonas.

— Jis nekvailai pasakė, — pastebėjo Vytas.

Rimas numojo ranka ir pasiruošė užmesti meškerę, kaip jis mėgo sakyti, priešais ateinančioms. Bet jos kaip ėjo, taip nuėjo.

— Kiaulės bobos, — keikėsi Rimas. — Mes puikiausiai apsieisime ir be jų.

— Ir lapė atsisakė vynuogių, kai jų nepasiekė, — tarė Leonas, tartum grąžindamas už kankinį ir kapuciną.

Rimas lydėjo nueinančias akimis ir po to atsisuko į draugus:

— Kodėl ji, būdama neabejotinai graži, išėjo pasivaikščioti su tokia pelėda? Tik dėl to, kad pabrėžtų savo grožį. Aš netikiu, kad jos būtų draugės. To mums ir užtenka, jau mums žinomi keliai ir takeliai. Užtikrinu,

vyručiai, kad mes prisikasime ir prie jos. Tik neskubėkim.

Skubėti tikrai niekas neskubėjo. Bet ir netikėjo niekas.

Netrukus po to Leonas pasigėrė. Pasigėrė kaip debesėlis, kaip tegali pasigerti niekad prieš tai negėręs ir skaistybę išlaikęs iki dvidešimt keturių metų. Pasigėrė ir išpliaupė viską, ką sąžiningai buvo išsaugojęs ir kas tik jam vienam tepriklausė. Ir pasigėrė, kad nebetilpo savyje ir plūstąs perteklius turėjo nutekėti kraštais. Dabar jį gali leisti per girnas bet kas, kas tik netingi. Ir biauriausia, kad jis nepasigėrė, jog skęstų užuomarštyje, kaip drumstoje naktyje. Jis viską atsiminė.

Jo sunkios pagirios galėjo tęstis begalybėn, nes jis save išsakė ir išstatė visiems vėjams ir liežuviams.

O Vytas sugrįžęs gyrėsi kaip laimėjęs cigarečių pokelį:

— Jokios malonės ir apgavystės. Nunešiau džiovintų vynuogių dėžutę, kurios kaina beveik prilygsta cigaretėms. "O jūs, vargšai berneliai. Jūs paleidžiate dūmais vitaminus, kurie taip reikalingi jauniems organizmams. Ir aš nebūčiau verta savęs, jeigu jus nuskriausčiau. Aš išvirsiu kompoto iš vynuogių ir jus pakviesiu . . ."

— Dėmesio, Vytai! — įspėjo Leonas.

— Kurgi ne? Ji pakvies ir aš nueisiu. Ir jeigu nueisiu, tai mes trauksime amerikines pilna burna. Nesakau, kad ji būtų jaunutė ir liekna, bet kartais tai tik privalumas, o ne yda. Siūlau ir tau susidomėti, nes be jos ten gyvena dar dvi panašios kūmutės, pasiilgusios kaip gervės giedros, vyrų. Galėtume dalge mojuoti iki ražienų. Kiek ten kartonų cigarečių!

Dėl cigarečių tai Leonas nieko:

— Pasirūkęs šitųjų, paskui nebenori visokio atsitiktinio šlamšto. Ir jeigu rūkai, tai tik kad įpratęs.

— Ir aš būsiu įpratęs paleistuvauti, už ką pragaruose velniai šakėmis badys. Bet aš norėčiau patirti, ką nors tikro ir nesumeluoto, nes paleistuvės ir senbobės atsiėdė iki tol. Eh, tada jau nebegrįžčiau ir pradėčiau kitaip

gyventi.

Leonas tylėjo įnirtusiai traukdamas cigaretę. Ir kartojo sau, lyg skaudžiam pasismaginimui, kaitriai įsidegusį vaizdą, jį pažarstydamas kaip laužo anglis. Aš pradėjau visai iš kito galo ir einu kaip žabalius ir tik dėl to, kad kito tako nežinau.

Jiedu tvarkėsi gražiai ir pirtininkų gyvenimu nesiskundė. Mechaniniai pirties įrengimai Leonui, buvusiam technologijos studentui, nekėlė jokio rūpesčio. Vytautas sutvarkė visa, kas nebuvo tiesiogiai reikalinga, kaip degtinės varymo aparatūrą, prieš tai buvusių vengrų ar čekų pavyzdingai įrengtą ir skubiai atsitraukiant puikiausiame stovyje paliktą. Vieną vakarą įslinko keli augaloti, baltaplaukiai estai ir išsibugdė. Kažkuriame, pusiau sugriautame miško bunkeryje, jie įžiebė ugnelę, ir ji ruseno tartum vaidilučių atsidavusiai kurstoma. Vytas išsiderėjo teisę juos aplankyti ir laikas nuo laiko grįždavo įsmilkęs ir keikdamasis estiškai: — kurat, kurat. Ten jie, kas be ko, prilaiką ir keletą savo merginų, ir jos maukia pirmuosius karštus lašus kavos puodukais net nesivaipydamos.

Dailiai nuaugusios estų mergos, kad jas kur. Ir jų vyrai nepavydūs — tikino sugrįžęs Vytas. Jis išmetė dėžes, kubilėlius, surūdijusias skardines, iššlavė pirties katilinę, bet kareivišką geležinę lovą paliko.

— Ji pravers mums, kai atsibos sėdėti ir panūsime kaulus patiesti horizontalioje padėtyje. Iš apleistų lenkų barakų atgabensiu kokį maigūną.

Jis atvilko tikrą maigūną ir džiūgavo, sakydamas, kad to, ką jie turi, niekas neturi visoje stovykloje ir tegali pažaliuoti iš pavydo. Gyventojai susikišę ir tu nenueisi pas moterytę tik dėl to, kad be jos tame kambarėlyje dar kokios trys gyvena. Tu gali net lovas sumaišyti, begrabinėdamas patamsyje. Kai pavasaris išauš, nebebus problemos. O dabartėlios pravartu. Pačioje bendruomenės širdyje, kai publika kankinasi sapnuose, kai komendantas pakartoja meilę savo jaunai žmonai,

kai komiteto pirmininkas, atkalbėjęs rožančių, pirštų galais sėlina į kitą kambarį, kuriame aidi krumpliai prie pokerio stalo. Kai visi trys kunigai, su kapelionu priekyje, savo atskiruose, individualiuose kambariuose plakasi kančiukais ir bružinasi ašutinėse, kovodami su pagundomis, kai panelė Vida, prigniaužusi alsavimą, tikinasi, kad mama jau bus užmigusi, nes žingsniai aiškiai neramūs ir čia pat už sienos, ir ponia Liolė niršta netikrumu, ar Vida užmigs pagaliau ar ne, juk laikrodžio tokiu atveju neatsuksi, ir ką bedaryti, kai mergiščia nemiega. Kai sargybinis prie centrinių vartų kamuojasi stačiomis su kaimiete iš Offentalio, atrėmęs neužtaisytą šautuvą į sieną, kai Odenwaldo viršūnės pabalusios nuo sniego surenka žvaigždžių mirgėjimą ir slėnyje velniškai ramu. Tada tu ateini čia ir jauties kaip po Dievo Tėvo sparnu...

Jis turėtų eiles rašyti. Bet pabandyk tu jam tą pasakyti. Leonas tik prašo, kad nepradėtų perdaug akiplėšiškai elgtis. O jeigu pradės, tai nieko neišeis, nes jis yra pirties viršininkas ir tik jis turi raktą katilinėn.

— Turiu ir aš, — kukliai šypsosi padėjėjas.

— Kas tau davė?

— Nuėjau pas auto mechanikus ir jie man padarė dublikatą. Be rakto savo įstaigon nesijauti tikras tarnautojas ir tiek. Nors ir ne viršininkas.

Ir ką tu jam padarysi? Bet gyventi galima. Malkomis aprūpina ruošos darbams skiriami žmonės. Tik prižiūrėti krosnies temperatūrą, o gauni dirbančiojo priedą su cagaretėmis, kas didžiai svarbu. Tiesa, pirtis buvo įrengta karo metais ir ant greitųjų, amunicijos sandėliuose dirbusiems vyrams, ir vandens reguliavimo įtaisai ne pačioje katilinėje, bet maudymosi patalpoje. Kai vyrai, tai nieko. Bet, štai, pliuškenasi moterys, ir staiga iš palubėje įstaisų čiaupų pradeda švirkšti ledinis vanduo. Tos klykti ir daužyti sienas, kad ateitų ir sutvarkytų. Jie turi eiti. O moteros laukia pasiruošusios, su įspėjimais, su grasinimais ir kitomis apsaugos priemonėmis. Sutvarkius vandenį, kad jis nė per karštas, nė per vėsus,

rodos, galėtumei atsikvėpti, bet kaip tyčia, ir kaip tyčia tada, kada prausiasi moterys, vėl naujas aliarmas, nes vanduo esąs toks karštas, kad ne praustis, o vėžius virti reikia. Tada ir sakys Leonas savo padėjėjui:

— Eik, Vytuk, būk geras bernelis . . .

— Kas man? Aš tai neimu į galvą. Dienst bleibt Dienst, — atsakys Vytas ir eis vandens reguliuoti.

O pasitaikė, jog, neturėdamas ko pasiųsti, patsai turėjo eiti, užmiršęs visą pirties viršininko orumą. Duris jis vėrė staigiai, pasikuprinęs, pečius įtraukęs, lyg apsaugai nuo pelnyto smūgio. Ir ką tu jei būtinai kažkuri narsi stovyklos gyventoja, užėmusi karingą pozą, pasiruošusi net su velniu susigrumti, plūdosi ir putojosi! Jūs begėdžiai, jūs bedieviai, parmazonai, ištvirkėliai ir paleistuviai! Jūs taip tyčia darote, kad galėtute mus nekaltas mergeles apžiūrėti! Tos apžiūros tik tiek, kiek gali matyti užsimerkęs ir naktį. Jis vaizdavosi kaip mitologinis satyras, išpuolęs iš paupio krūmų, kur vienos dangstosi krūtinę, kitos pilvą, kitos dar žemiau — kiekviena, kas kuriai svarbiau. Kitos gi gręžiasi, atsukdamos galingai išbujojusius užpakalius. Vienos akimirkos žvilgterėjimas į tą kruvon, lyg avių kaimenė, susibėgančion masėn, kur vienos slepiasi dangstydamosios kita, o kitos tuo tarpu save išstato atviriausion nuogybėn, kaip toji, išpylusi plūdimosi sriautą, be baimės iškeldama jokių ribų nepripažįstančias formas. Garas, vanduo, balti, rausvi, liekni ir kaip rūgstanti tešla išdribę kūnai, vėliau vaidenosi ir drumstėsi kaip sveikstančiojo košmaras.

Maudymosi patalpa buvo atvira kaip sporto aikštė.

Jis stebėjosi kaip anksčiau nebuvo kilusi tokia mintis. Kad ji buvo iškelta kaip daugelis kas, kitų. Taigi, Vytas niekam neužsileido praktiškumu ir jis surado tai, ko kiti tik neaiškiai geidė ir bijojo. Jis rado Vytą pasilipusį ant kopėčių palubėje ir prisiplojusį prie sienos, kaip driežą prie akmens atakaitoje.

— Ką tu ten?

— Tssss . . . — pirštu mojavo Vytas.

Jis nusileido kopėčiomis ir pašnabždom, lyg tikrai

kas nors girdėtų, sakė:

— Po velnių, Levai! Aptikau observacijos punktą.

— Ką?

— Palipk ir patsai pasižiūrėk.

Jis palipo ir be pastangų iš karto rado tai, ko tikėjosi. Prie šalto ir karšto vandens vamzdžių, einančių per sieną prausimosi kambarin, kartoninis skydelis, prisegtas vinele, dengė skylę. Skydelis slankiojo laisvai ir nudažytas tais pačiais, kaip siena dažais. Reginiu prausyklon negalėjai skųstis. Jis nulipo išraudęs, tarsi paties nagų būtų buvę prikišta.

— Nu, kaip?

— Kaip tu aptikai?

— Ar tau neatrodė, kad tos kopėčios visai ne vietoje, kai viskas ranka pasiekiama?

— Tikrai, — sutiko Leonas. — Ir man jos atrodė nereikalingos šioje patalpoje. Tik tu įžvalgesnis. Ar seniai aptikai?

— Nelabai.

— Tikiuosi, neapskelbei plačiai visuomenei?

— Ar aš jau toks glušas? Tik Rimui. Juk mes visi kaip vienos pirštinės pirštai.

— Žinoma. Ir jis nepasitraukia nuo skylės, kai manęs nėra?

Vytas susivaipė:

— Aš jam tepasakiau užvakar, ir jis visai nebuvo sužavėtas, apžiūrinėdamas tas kelias besiturškiančias bobeles. Tarp mūs kalbant, reginiai ne iš pačių puikiųjų, išskyrus vieną kitą padaigslę mergytę.

— Bet prie tų padaigslių nė tu, nė Rimas kol kas neprieinate. Manyčiau, saviškes apžiūrėjote gerai iš visų pusių? Ir patenkinti, ar ne, Vytuk?

— Ne, mes nepatenkinti. Tad nėra ko ir šaipytis.

— Kas čia šaiposi?

— Tu sakai teisybę, kuri nevisad maloni, kai bėdos verčiamas puti miglas močiutei, prikrinti prie jos šono, kad būtų įtikimiau. Na, rūkai jos cigaretes ir valgai gerai su daržovėmis paruoštą kepsnį ar guliašą. Bet jai pačiai

nedrįsti pasakyti, kad arkliai baidytųsi ant kelio.

— Kai dedi, tai jau nudedi.

— Nenudedu. Bet Rimas, jei neklystu, bus ant kažko geresnio užsikabinęs. Netvirtinu, tik spėju. Jo elgesys pasidarė įtartinas. Barzdą kasdien skutasi, laistosi odekolonu ir vis kur nebuvęs į veidrodėlį žiūri. Griausmas žino...

— Rimas tam ir stovi, ir tas jam pritinka. Bet pamėginčiau aš...

— O pamėgink kartą, Levai. Pamėgink ir patiks, kaip visiems. Tik išdrįsk ir nesigailėsi, — kurstė Vytautas draugą.

Pamėginti? Išdrįsti?

Bet pirma reikia palaužti save. Tai tegul pasako, kaip tas padaroma. Jis patsai nepajudino nė piršto, kad pasikeistų ir pajudėtų tąja linkme, kurion stūmė jo pabudusi siela.

Gal per vėlai ji pabudo ir pribloškė stovintį, lyg prie amžiais apsnūdusio liūno, niekad nepaliesto vėjų ar audros gūsių. Apžėlusio meldais, viksvomis ir puplaiškiais ir neperžvelgiamai aptraukto maurais. Kurin nenusileido antis ir nepliaukštelėjo žuvis. Tai tada krito, lyg akmuo nežinia iš kur paleistas, ir nežinia kas. Ir tada suvilnijo apsnūdusi ertmė ir išsiveržė dumblas iš dugno.

Jis juto dar ką tai, labai miglotai, vos apčiuopiamai, bet neabejotinai tikrą, kaip visišką bankrotą, kaip neatšaukiamą negandą atšniokščiančią polaidžiu. Jis matė, jog visiškai be reikalo gyventa tiek metų, nes jie neverti nė vienos minutės, neverti tos, kurios jis geidė kaip alkoholikas paskutinės stiklinės.

Jis tik geidė ir nieko nedarė. Jis tik troško ir tolygiai bijojo, niekaip neįsivaizduodamas savęs su ja. Kas tik patvirtino jo priėjimą, kad baisiai daug prarasta, nes jis nepasiruošė kovai, o slydo kažinkur jaunystės pakraštyje. Viską regėdamas gražiai, kartais gal ir ne taip žavingai, ir, visą tai laikydamas kitiems, o ne sau, šventai ir kūdikiškai tikėdamas, kad kai ateis jo laikas, visa, kas reikalinga, bus atnešta ir patiekta.

Jis pavėlavo pabusti gyvenimui, viską atliekančiam savo laiku ir savo vietoje. Ir kas negeriausia, išsityčiojo iš gaivališko jausmo, apšaukdamas jį savęs neapvaldymu ir stoka disciplinos. Ir, kaip kerštui, jis apsigavo ten, kur visiškai nekalbama apie kietumą ir tramdymą savęs. Ir pagaliau tai nebuvo jo nuopelnas, tik ėjimas patamsyje ir apgraibomis, kas jam kadaise bus atrodę dorybe.

Jis turėjo perdaug laiko — pirtininkas Leonas — perdaug laiko svajonėms ir nieko realybei. Jis žengė ratu nesustodamas, išmindamas gilų taką rudens naktų juodoje ir niūrioje pragaištyje, be vilties išsimušti iš jos. Ir tik tiek pažangos, kad suprato, jog jį kankino meilė. Bet juk meilė niekad nebuvo tik svajonė. Ji net perdaug susieta su veiksmu ir ryžtu. Ar meilė nebuvo pati moteris, plaukusi iš pieno ir kraujo? Ar meilė ne jos lūpos ir krūtys? Ne jos gracingas judesys šlaunimis ir liemeniu, nuo ko tau staiga pasidaro gūdu? Ar meilė ne jos padriki plaukai, užmerktos akys, giliai ir tankiai alsuojanti krūtinė ir konvulsiškai sugniaužiamos rankos? Ir ar ne meilė išsitiesti prie jos kojų ir užmigti, ir nepabusti niekad, nepabusti neišgyvenus jos visu savimi? Jis žinojo tada, kad nieko nėra taip išsiilgęs. Nieko. Net savo motinos, net savo tėviškės.

Ir ūmai jis susivokė grobiamas ir nešamas pašalinių jėgų. Ir pajuto palengvėjimą. Reikia laukti antro ir panašaus, nors gal priešingo atvejo, kurs būtų niekas kitas, kaip nuotykis. Romantiška dvasia iš vaikystės girdėtų ir skaitytų pasakų, iš viso to, kas vėliau sudarė sieną tarp jo ir jo aplinkos, jį izoliavusi ir leidusi išsilaikyti nepaliestu, tartum atkilo iš tolybės ir mostelėjo sparnu, švelniai paliesdama veidą. Jis pajuto ją stovinčia už sienų, vėjo šuorais suošiančia medžiuose, katės nagų brūkštelėjimu pasigarsinančia į duris. Bet kada galėjo, ir bet kas, pasibelsti į duris ir įžengti. Kaip šmėkla, kaip vaidinys, kurių buvimo niekas negalėtų užginčyti. Jam staiga pasivaideno, kad jo valanda jau turi būti išlaukta.

Tada jo žvilgsnis nukilo palubin ir šuolininko vikru-

mu metėsi ant kopėčių. Jis neapžiūrinėjo, jis tik ieškojo. Tik perbėgo akimis regimą plotą, norėdamas pasitikrinti. Ir lengvas nusivylimas maišėsi su stipriu dunkčiojimu krūtinės ląstoje, ir vis kylančiu augštyn, iki jis sustojo ir įsirėmė gomuryje kaip ašaka. Nuotykio artuma ir jo įsijaustas tikrumas jį veikė kaip staigiai susiversta degtinės stiklinė.

Jos ten nebuvo. Bet ji ateis. Jis nustatys jos dieną ir valandą.

Jis kitaip nemokėjo išsiaiškinti kaip nuotykiu, jį palietusiu savo sparnu. Vieną gražią priešpietę, jam atsitiktinai žiūrint iš koridoriaus, pamatė ją išeinančią iš kairiojo barakų sparno, kur ji gyveno, apsigaubusią stora skara ir dideliu krepšiu rankoje. Ji ėjo stačiai į centrines barakų duris.

Ji nusirengė neskubėdama, lyg sudarydama iliuziją, kad laikas yra palikęs už šios patalpos durų. Ji suvertė savo puikiuosius, ilguosius plaukus ant viršugalvio, susegdama smeigtukais, kuriuos laikė dantyse ir ėmė vieną po kito. Ir persirišo plona skarele. Po kiekvieno judesio ji darėsi nepanašesnė į tą, kurią Leonas matė ir sapnavo. Tikrovė pralenkė sapną. Ji ėjo stati ir nepalyginama su niekuom, atsidavusi troškiam atogrąžų lietui, rąžydamosi ir sunerdama rankas virš galvos po tankia ir skaudžia, palubėje įtaisyta purkšlių srove. Plūstančia jos kūnu žemyn ir prie kojų, ant grindų, šokančia tyškančiais purslais.

Ji atėjo pirtin nusiprausti ir neskubėti, gal net pasigėrėti savimi. Muilo kaladėlė ir plaušinė jos rankose šmėkščiojo grakščiai ir laisvai kaip savimi ir savo netikėta dovana besidžiaugiančio vaiko. Muilo putos dribo nuo jos apvalių, tamsiai įdegusių pečių, dar nepraradusių vasaros saulę, per baltas ir neįtikimai išsišovusias krūtis, per tamsų pilvą ir baltą ruoželį jo susidūrime su kojomis. Ji rūpestingai apžiūrinėjo kiekvieną detalę, tarsi nuo to priklausytų jos egzistencija, pradedant pečiais ir baigiant kojų letenomis, kur putos dribo ir kaupėsi kauburėliais, it sniego pūtiniai. Ji mokėjo džiaugtis ir

gėrėtis savimi, ir žinojo, kad turi kuom.

— Jėzus Marija, kokia ji nuostabi! — sušuko svetimu balsu Leonas ir klausėsi, ar kas jo neišgirdo. Ir po to nusikeikė keletu rinktinių žodelių, nes viską suimti iš karto buvo ir perdaug, ir pavojinga. Jis nejautė nutirpusių kojų, gerą pusvalandį jį išlaikiusių ant kopėčių skersinių. Jis nejautė savęs, ištirpusio eterio dūmuose. Ir jis prikišo ranką prie iš tolo karščiu spinduliuojančios krosnies, kad ugnis jį grąžintų tikrovėn. Ugnis buvo kaip ugnis, kaip niekados kita, kaip tikra ugnis iš įkaitusios krosnies, nes ji degina nė kiek nemažesniu karščiu. Ir po to jam buvo gera jausti skausmą ir perštėjimą, matyti kaip nusvilusi oda išsiliejo balta dėme, skleisdama svilėsių kvapą. Savo viziją jis siekėsi susieti su ugnimi. Ir ta, ir ta jį degino.

Juk tai visos rankos netekimo vertas nuotykis.

Ir jis turėjo nesibaigti. Ir jis turėjo priklausyti jam vienam.

Naktį jis blaškėsi ir pakilęs pastebėjo, jog nudegimo vieta apsiklojusi tamsiu šašu, o aplink visas rankos riešas raudonas. Jis suplėšė senus marškinius ir nevykusiai bandė apsirišti. Greičiausiai reiktų eiti ambulatorijon, bet tos minties atsisakė tuojau. Juk ji dirba ten, ir kokios drąsos reikia susitikti ją akis akin!

Tačiau, kad ir kas, jam nepavyko išvengti. Kambario draugai jį brukte išbruko, ir dar sekė pro langą, ar gera kryptimi eina. Jis ėjo, kaip nupelnytos bausmės atsiimti, nors prieš tai bevelijo geriau apsirengti, nusiskusti barzdą ar bent žvilgterti veidrodėlin. Ir eidamas stebėjosi, iš kur tokios mintys buvo kilusios.

Daktaras nustatė antro laipsnio nudegimą ir atsisuko į savo padėjėjas:

— Gal jūs, sesele Sabina?

Ji jau artėjo su reikmenimis ir ėmėsi darbo.

— Ar labai skauda?

— Ne. Aš norėčiau, kad skaudėtų.

— Atsirado keistuolis. Ar nebūsite tik romantiškai įsimylėjęs?

— Ne, aš tik prisiglaudžiau prie krosnies.

— Jūsų kambaryje turi būti labai šilta.

— Malkų mes netaupome.

Ji niekad nesužinos, kokia krosnis buvo raudonai įkaitusi. Jis matė jos rankas ilgais, plonais, permatomais pirštais, vikriai judančiais su tvarsčiu apie jo riešą. Jis norėjo pasakyti: — aš truputį teprikišau, norėdamas patirti, ar ugnis irgi degina taip, kaip tavo pirštai...

— Jūs turėsite kasdien lankytis iki ranka sugis.

Ji mokėjo savo žodžius palydėti šypsena, kuri savo baltumu nesiskyrė nuo jos baltų, tarnybinių rūbų.

Jis atsitiktinai išgirdo jos vardą. Ir išvydo vėl naujame pavidale, negu matydavo stovyklos gatvelėse ir pirtyje.

Jam beliko susikaupti, kad išlaikius viską kuo ilgiausiai. Baltas rankos tvarstis tartum susaistė visus iš karto kilusius, dar niekad nepatirtus pojūčius, visą jų gausybę ir, apvaigęs pertekliumi, jis klausėsi lyg ne savo, lyg kažkieno kito nuolatinį kartojimą, kad laimės truputį galima išgyventi ir nenusileidus pragaro prieangin. Jis tiksliai nustatė, kad trečiadieniais ir penktadieniais, ir tarp vienuoliktos ir dvyliktos, ji ateina, pasinaudodama ramybe ir ertme, kada tik pavienės moterys tesilanko. Jis turėjo išsaugoti jos neliečiamumą, neleidžiant niekam tuo metu pasikelti kopėčiomis ir pridėti akį prie langelio. Vytą lengvai galėjai pasiųsti bet kur pasikieminėti, o su Rimu gerai, kad jis dirba maisto sandėlyje ir bent jau iki pietų užimtas.

Su Rimu pirktis nepatartina — Leonas aiškiai atsiminė jo žodžius miško kelyje, kai į jo klastingus užmetimus merginos neatsakė. Anot jo, pasaka apie lapę ir vynuoges nevisiems pritaikoma. Jis dažniausiai esąs išimtis. Jis putojosi visais kampais ir sėmė abiem rankom. Atsmaukęs ant pakaušio rusvai žalią megztinę amerikiečių kepuraitę, dailiai prisitaikytos bliuzės apikaklę sustatęs ant sprando, ar būtų šilta ar šalta. Jo diagonalinės karininko kelnės turėjo aštrų kantą, jo batai bliz-

gėjo kaip nė vieno iš viso būrio. Tiesa, jis dirbo sandėlyje, bet vistiek atrodė perdrąsi svajonė įsitaisyti baltus marškinius ir kaklaryšį, angliškos medžiagos eilutę, su skrybėle, su paltu, su šilkinėmis kojinėmis. Su viskuom, kas priklauso tikram piliečiui ir jaunam vyrui, kokiu nesiginčijant buvo jis.

Jis įsiveržd̃avo pirties katilinėn apžiūrinėti moterėlių, ir jo komentarai apie bet kurią stebino vaizduotės išradingumu. Kad tai nebuvo labai patogu ir net pavojinga, bet kas galėjo jam tokias pramogas uždrausti?

Kartą jis įsibrovė visai neįprastu laiku, priešpietyje, kada visi stovykloje dirbantieji turi atbūti savo valandas.

Šančiuose gimusi,
Šančiuose augusi,
Jadzytė buvo panelė graži.
Ak, Jadzė mėlynakė,
Jadzytė kaip plaštakė,
Kaip angelėlis nekalta . . .

Dainužėlė atspindėjo jo auksinę nuotaiką. Jis džiūgavo laimingas kaip oželis ir išsipustęs kaip jaunas kunigėlis, vykstąs pirmon vizitacijon.

— Ar buvo ir tokių Šančiuose? — klausė Vytautas.

— Pasitaikydavo, kaip tu žinai.

— Aš tik žinau, kad visur, be pasileidusių, esama ir dar kitokių.

— Reiškia, nepasileidusių. Tu pasakei didelę tiesą, kurios mes nežinojome, kad visuose vandenyse yra didelių ir mažų žuvų, — šiepė Rimas, peiliuku krapštydamas panages.

Vytui tai nepatiko:

— Na, pasakiau. Bet tu pradėjai vaizduoti katiną tam tikroj padėtyj.

— Nepradėjau, nors galėčiau. Ir kam, jei gyventi pasiutusiai miela ir gražu? Aš imu ir pasileidusias ir mažiau pasileidusias ir, jei pasitaiko, visai nekaltas, kaip ta šančiškė Jadzytė. Kiek žinau ir tu, berneli, neatsilieki, tik neturi vaizduotės ir lankstumo.

— Aš ne iš Šančių.

— Nieko neįtikintum, jei ir labai norėtum. Deja, ir aš ne, tik mes nevienodai tą patį suprantame.

— Kiekvienas savaip. Paimk tu mūsų Levą, ką jis užkukuos?

— Jis kitaip, žinau. Jis ruošiasi kunigų seminarijon.

— Nesiruošiu. Bet studijuoti manau, — atsiliepė Leonas.

— Tu rimtai? — sukluso Rimas.

— Visiškai. Girdėjau, jog vokiečių universitetai priima ir svetimšalius.

— Įdomu. Jeigu užskaitytų išeitą kursą, tai gal ir aš . . .

— Sako, užskaito.

Rimas dalijo "Lucky Strike". Jis juk dirbo sandėlyje, tai suprantama. Spragėjo malkos krosnyje. Buvo šilta, jauku ir smagu aklinai uždaroje katilinėje. Už plonos lentų sienos, iš palubės, lijo šiltas vanduo ir po juomi mėgavosi žmonės. Rimas tęsė:

— Studijos prirakins kaip puskarininkio komanda. Gal būt, vėliau . . . Dabar jokiu būdu nenoriu palikti šios puikios vietos. Noriu atsigauti . . .

— Lyg tu buvai kada pavargęs? Kai mes sapnavome duoną ir dar netikėjome jos pasisotinimu, tu jau klausei *artimiausio kelio į bordelį*, — dėstė šaltai ir dar neatsileidęs Vytas.

— Kas buvo Hamburge, tai praeitis. Ir tolima. Dabar mes kalbame apie studijas. Tik sakau, kad Leonui bepigu. Jam nerūpi mergos.

— Kas tau sakė? — paklausė Leonas.

— Mes patys matome. Ir tu aną kartą aiškinai . . . — pridėjo Vytas.

— Nesąmonė, ką girtas būdamas išpliaupiau.

— Tai dabar pasakyk, būdamas blaivus ir savo draugams, — brovėsi Rimas. — Turėjai kada merginą, ar ne?

— Ne, — pasisakė Leonas.

— Kaip tu gali ištverti? Sakau, ištverti, paprasčiausiai?

Leonas kilstelėjo pečius.

— Tu pasinersi onanizman.

Leonas purtė galvą ir domėjosi savo cigaretės dūmu.

— Levas taip pigiai nepasiduos. Aš žinau, — prasikišo Vytas. — Jis išmetė maigūną ir spyruokles, kurias buvau įtaisęs. Jis guli ant plikų lentų, kaip kapucinas.

— Tai dėl to, kad tavo įtaisytas gerasis maigūnas pertekęs blakėmis. Ak, nesąmonė! Tu priminei Hamburgą, į kurį atkilome, lyg vėliavas iškėlę belaisvėje sukauptus likučius: — lūkestį, ilgesį ir dar biesai žino ką. Tardami, kad Hamburge buvus ir nemačius San Paulio, tai lygiai kaip Romoje nematyti Papos.

— Čia ne taisyklė, — nesutiko Leonas.

— Jau vien tai, kad tu ten lankeisi, patvirtina anykštį mūsų teigimą.

— Aš ėjau neatsilikdamas nuo jūsų. Man buvo baisu ir įdomu.

— Bet tu ėjai ir vidun? Ar tiesą sakau, Vytai?

Vytas patvirtino matęs, kaip tokia mėlynais plaukais ir primerktomis akimis, sakytumei kinietė, kaptelėjo už rankos ir įsitraukė.

— Tai kas, — Leonas krapštė ausį varžydamasis, tiek, kiek galima dėl seniai buvusios neaiškios nuodėmės. — Buvau, ir palikęs pinigus išbėgau. Moteršė, atrodė, nustebo mano posūkiu atgal ir vijosi laiptais, plika nuo pusiaujo, išdžiūvusiomis kojomis, kažkaip šleikščiai nusmukusiu pilvu, rankoje mosuodama mano markėmis ir gižiu balsu: — vokiškai, lenkiškai ir dar kitaip, šaukdama . . .

— Kur ji nesivys tokio vyro?

— Visiškai ne tai. Ji nesitikėjo tokio nusigandusio klijento ir, būdama rimta kekšė ir ištikima savo profesijai, norėjo viską iki galo atlikti. O gal jai manęs pagailo, tokio neraliuoto? Bet aš nesigailiu ten užsukęs, nes vargu ar bepasitaikys panaši proga. Tą siūlyčiau kiekvienam dėl bendro išsilavinimo. Kad žinotumei, kaip lengva suniekinti save ir savo jaunystės svajonę. Aš tikiu, kad tai galios ir ateičiai. Pačia įžengimo aki-

mirka aš užmiršau, kam įėjęs ir galėjau būti bet kuom, tik ne vyru, atėjusiu pas moterį.

— Tu pataikei pas visiškai nudėvėtą šlykštynę ir tave nugąsdino jos kojos ir nutrintas pilvas. Nors, tiesą sakant, ten didesnio pasirinkimo ir nėra. Tačiau tas neįrodo, kad būtumei bėgęs nuo kitos.

Leonas energingai priešinosi:

— Kokia ten nebūtų buvusi, aš tenoriu pasakyti, kad už saują riebaluotų markių nieko gero negalima pirkti. Yra dalykų neįperkamų už tūkstančius ir ne dėl to, kad jų vertė būtų tūkstančiais įkainota. Jie apmokami kitomis vertybėmis. Man, pavyzdžiui, nevistiek, kokiomis priemonėmis pasiekiama tikslo. Kaip, sakysime, mūsų varganame karo žygyje, tiksliau, atsitraukimo kelyje, mūsiškių nuodugnus paliktų vokiškų virtuvių išvertimas, ieškant medinio, degamojo spirito, kad apsisvaiginus. Tai tas pats kaip šlapumo panaudojimas valgio pasūdymui, neturint druskos.

— Jeigu tu pastatai tokiu kampu, tai nieko kito nebelieka, tik vemti. Ar jūs neturit apie ką kalbėti? — spiaudėsi Vytas.

Jie turėjo.

— Sunku tau prieštarauti, Levai. Bet laikykim tai eksperimentu, ir baigta.

— Mes kaip kaimenė išsilaužusi iš aptvaro, kai priešais atsivėrė saulė ir truputis žolės. Nors ji buvo dulkėmis ir moliu apnešta ir milijono kojų suminta. Sunku buvo nesimesti į tuos skurdžius žolynus, Rymai.

Rimas tylėjo. Jis įsižiūrėjo į vieną tašką, tartum ką užmiršęs ir didžiausiomis pastangomis norėdamas prisiminti. Jis apdalijo iš naujo cigaretėmis, ir jie rūkė gėrėdamiesi dūmu, aptingę šilumoje ir prieblandoje, migdomi malkų spraginėjimo krosnyje ir liepsnų ūžimo. O vanduo už plonos lentų sienos ošė, plaudamas moterų kūnus, apie kurias jie tiek daug buvo kalbėję.

Bet tyla pasirodė sloginanti ir nesmagi, lyg jie būtų pergiliai išsipasakoję ir dabar gailėtųsi to. Rimas įsiveržė su daina apie Jadzytę kaip pavasario vėjas ir nu-

tilo. Bet kodėl jis sėdi ir neišeina?

— Tai tu šiandien nedirbi sandėlyje? — paklausė Leonas.

— Nedirbu.

— Tu gali ir nedirbti?

— Kai noriu, galiu.

— Puiku. O kur tu, Vytuk.

— Einu pas estus donės atsiimti. Vakar naują partiją pradėjo.

Jau greitai bus vienuolikta, o jis nesiruošia išeiti. Negi jis mano pasilikti?

— Ar tu nepasiruošęs kelionei?

— Kokiai kelionei? — baltom dėbtelėjo Rimas. — Atėjau bobelių pasižiūrėti.

— Aš maniau... tai tu galėjai žiūrėti...

— Paspėsiu.

Jis išspiovė nuorūką, užsidegė naują ir pamažu, tarsi pradėdamas rimtą ir atsakingą žygį, pasikėlė kopėčiomis palubin.

Leonas išėjo koridoriun ir sustojo prieš langą. Jau vienuolikta, ir bet kurią minutę ji gali pasirodyti. Visiškai aišku, ko jis atėjo ir ko jis delsė įsileidęs pokalbin. Jis žino, ir tiksliai žino, ir nėra kaip jį nuo to nutraukti. Kaip jis sužinojo, ir velniai žino, kas čia dedasi? Negi būt Vytas? Ne, ir Vytas juk nežino. Ji ateis. Tik minutės. Jis rąžėsi, išpūsdamas krūtinės ląstą oro pertekliumi ir žiovavo, braškindamas žandikaulius. Širdis skaudžiai tvinkčiojo smilkinyje ir perštėjo pakaušyje oda. Jis niekad nesprendė uždavinio su nepramatoma atomazga. Ir dabar. Jis težinojo tiek, kad tai, kas priklausė tik jam, negalėjo pereiti į kito rankas.

Be gal ji neateis?

Ji ėjo kaip visad, galvą apsigaubusi vilnone skara, pasistačiusi apikaklę. Kaip jis laukdavo jos virpančiai įtemptu nekantrumu, taip dabar jis geidė sumaišyti dienas ir viską aplink. Ir tokia mintis, kad jis turėtų pulti pro duris, susidurti kaktomūšiu, pargriauti ant žemės, sužeisti, padėti pasikelti, atsiprašyti ir palydėti

paėmus už rankos namo. Jis puolė priešingon pusėn — pirties katilinėn ir šūktelėjo:

— Nulipk!

Rimas net nekrustelėjo prisiplojęs prie skylės. Šiuo metu ji padėjo ant suolo savo krepšį ir dairosi, kur pakabinti apsiaustą.

— Lipk žemyn! Tuojau pat!

— Po velnių! Ar tu nutilsi? — atšnypštė iš viršaus Rimas, grasindamas pirštu.

— Paskutinį kartą sakau! Lipk žemyn!

Rimas net neatsisuko. Ji pradeda nusirengti. Ji nusitraukusi megztuką ir . . .

Leonas sugriebė kopėčias ir trūktelėjo. Slystant atramai, Rimas permetė dešinę ranką per vamzdžius ir susikabino kairiąja, sudarydamas lyg žiedą, tabaluojant kojoms ir ieškant į ką atsispirti. Jis užgriebė lentų susidūrime tarpą pusės colio pločio ir jo užteko kojai atsiremti. Tik akimirkai tebuvo sutrukdytas jo stebėjimas.

Ji . . . dabar . . .

Leonas pristatė kopėčias ir pasilipęs švankštė sukąsdamas dantis, kad nesuriktų:

— Žemyn! Arba tave nukelsiu!

— Nuspirsiu! Nelysk!

Jis lindo. O jis spyrė koja. Leonas per plauką išvengė spyrio ir staigiu grybštelėjimu apkabino jį per pusiaują, kairiąja prisilaikydamas kopėčių. Jos pakrypo į šoną ir pradėjo svirti lanku žemyn, kietai bruoždamosios į sieną. Ir tada visas dvigubas svoris pasidavė ant jo ir jie dribo, susikabinę kaip broliai ant cementinių grindų.

Kaip krito, taip kartu ir atsistojo, tartum stūmoklio išmesti. Ir akimirką, lyg nesuprasdami, kas atsitiko, žiūrėjo vienas į kitą. Rimas pasitraukė kelis žingsnius atbulas, kad susidarytų regimą išeities tašką ir kumščius sugniaužęs, galvą įtraukęs į pečius ir visas pasviręs priekin, artėjo:

— O tu, prakeiktas kvaily! Aš tau įduosiu proto! Tu . . .

— Duok, Rimai! Kirsk! — Leonas stovėjo rankas unleidęs ir galvą pakėlęs, kaip stovėdavo kareiviu, feldfebelio iššauktas iš rikiuotės.

— Ir gausi, kad atsimintumei! — jis išmetė atgal dešiniąją ir kairiu pečiu pasviro priekin.

Rėžk! Ko tu lauki? Ar mano snukis nevertas tavo kumščio?

Rimas pamažu atsitiesė. Jis pritraukė atžergtą koją ir susiėmė rankomis, lyg eidamas prie komunijos. Ir tarė prislėgtu balsu:

— Negaliu, kai tu išstatai save ... Ne, bet žiūrėk, kas tavo rankai?

— Kokiai rankai?

— Pasižiūrėk.

Leonas instinktyviai ištiesė savo kairiąją ir matė kaip tvarstis ant riešo baigė užsilieti raudona spalva. Jis priminė sugeriamąjį popierių, pamažėli suimantį ant raštininko stalo palieto rašalo klaną.

Tris dienas savaitėje, kai jo nerišo darbas pirtyje, jis draikiojosi be vietos ir be tikslo. Jis pasileisdavo mišku nesirinkdamas krypties ir visad išsimušdavo kitoje vietoje, kur svetimi raudonais stogais mūriniai kaimai iš palaukės prapliupdavo varpų skambėjimu, ar tai Angelas Dievo, ar dvyliktąjai. Jis įlipdavo vietinio susisiekimo traukinin bet kurioje stotelėje ir leisdavosi trankomas ir siūbuojamas ant seno, nudėvėto medinio suolo. Ir išlipęs vaikščiojo to kaimo gatvelėmis, laukdamas traukinio, grįžtančio atgal. Jis tartum ieškojo užkardos ir netiesiogiai bandė išsinerti iš savo beviltiško ir visiškai sujaukto reikalo, kurio jis vienok nenorėjo pripažinti ir tuo labau tvarkyti radikaliai. Jis kalbėjosi su tingiais ir lėtais kaimiečiais, sutiktais kelyje arba kaimų smuklėse, už perdėtą kainą išsiprašęs butelį žalio Rheino vyno. Jis žiūrėjo į sniegu padengtus kalnus, kai tuo tarpu slėnyje buvo šilta ir gera, ir Foehnas dūsavo pilna burna, nesuvokiamais keliais atkilęs iš pietų, dras-

kydamas langines ir laužydamas vaismedžių šakas. Ant stačios ir aukštos uolos gumšojo riterių pilis. Jis ruošėsi nukakti ir aplankyti ją, ir vis tą atidėliojo, sakydamas, kad vienam būtų perdaug. Jis kažkodėl manė, kad turėtų lydėti ir paėmęs už rankos vesti. Ką? Velniai žino ką, stačiu uolų taku į seną ir apleistą riterių pilį.

Ar tik ne ją?

Tikriausiai.

Bet jis nedrįso net vardu jos prisiminti. Ir jis nebuvo tikras, ar jos vardą suminėjo daktaras anądien ambulatorijoje. Galėjo būti taip ir ne. Jis daug ko nebesuprato paskutinėje dienų eigastyje.

Kaip to, kad galima įsiusti meilėje ir jos nepažinti. Suskaityti kiekvieną plauką betkurioje jos kūno vietoje ir nežinoti, kas ji. Ir žinoti tik tai ir kartoti ir kartoti be atvangos, kad be jos nebeįmanoma iš viso.

Po velnių, jeigu tik taip! Ir kitaip negalima?

Rimas Švarlys nusijuoktų ir pasakytų, kad ne.

Jis nėjo ambulatorijon. Atnaujinta žaizda vėl iš naujo gijo. Jis tik nuplėšė suteptą ir kruviną tvarstį, pakeisdamas senų marškinių skudurais.

Su Rimu po susidūrimo pirtyje nesikalbėjo, bet tada jis sakė:

— Tu vistiek turėtumei nueiti pas daktarą.

— Apseisiu. Apsupime prie Balgos peršovė šlaunį. Laimė, nekliudė kaulo. Mes nebeturėjom sanitaro. Ir kai po savaitės sužeistuosius plaustu nuplukdė į Piluvą, mano žaizdos jau buvo užsitraukusios. Nė lašo jodo. Nieko.

— Tu kaip šuva moki išsilaižyti, — pastebėjo Vytautas.

Beveik. Ir taip ne kartą buvo, sutiko Leonas, tik kuom aš dėtas, jeigu mano kraujas kaip šunies? Ir man jis nepadeda rimtuose reikaluose.

Rimtieji reikalai klostėsi kitose vietose ir jam neprieinamose.

Būti pirtininku, daug matyti ir nieko neturėti. Ir

jam pradėjo įsiėsti, įsiskaudinti kaip nuolatinis ir nenumaldomas reumatizmo kaulų gėlimas, kaip neužgydomo niežulio perštėjimas. Kada nors jis turėjo prieiti liepto galą. Ar ten stovės baidyklė, negabiai iš skudurų ir šiaudų nuvelta, ar ji pati, tokia, kokia ji buvo?

Be vardo. Be padėties, peržvelgiama kiaurai pro langelį pirties katilinėje. Jam ir tai pagaliau ėmė įkyrėti, kad ją išlaikė tik sau ir apgynė nuo Rimo. Kas iš to?

Ir Vytui, savo pagelbininkui, jis metė mintį:

— Pasidarykim periskopą. Kodėl mums karstytis kopėčiomis? Kai galime sėdėti ant lovelės ir turėti tą patį vaizdą, kaip ekrane.

Jis žinojo, kad pradeda darytis ciniku. Ir žinojo, dėl ko tai.

Bet Vytas tą reikalą suprato tiesiogiai ir metėsi, kaip visad, karštai ir negaišdamas.

— Man periskopas surištas tik su povandeniniu laivu. Ir su niekuo kitu. Kodėl tu anksčiau nepasakei, kad galima jį panaudoti ir praktiškai?

Leonas ir pats nežinojo, kodėl nepasakė. Jis, tur būt, laukė pavasario, bet jis glūdėjo neįsivaizduojamai toli. Jis svajojo apie minkštą ir skaisčiai žalią žolę po bukais, kur neseniai čiužėjo variniai lapai. Standūs, kieti, tartum įvaškuoti, ir tarp jų šmeižėsi spygliuotos bukų gilės.

Vytas apsiėmė suorganizuoti visą medžiagą. Jam patiko idėja. Jis tik pyko, kodėl anksčiau to nežinojo. Jis surado veidrodžio šukių ir jas šlifavo automechanikų dirbtuvėse, nesakydamas kam visa tai. Jis ir vamzdžius darė iš kartono, tik pasiklausdamas Leono techniškų smulkmenų. Jie prisitrauks lovelę ir pusiau gulom žiūrės. Ir žiūrės, kada nori ir ką nori. Švariai ir patogiai.

Tą vakarą jis neužmigo. Jis išrūkė cigaretes ir grabinėjosi aplink. Buvo tabako, o pypkė greičiausiai likusi pirties katilinėje. Jis pasiėmė raktą ir ėjo atsinešti savo pypkės. Jis įkišo raktą, bet durys nebuvo užrakintos.

Kodėl jis neužrakino katilinės durų? Jis neatsiminė, kad būtų kada taip apsileidęs savo pareigose. Bet dabar tik biesai bežino, kas čia dedasi. Jis pravėrė duris ir tuo pačiu mostu įjungė šviesą. Ir ką jis pamatė pirmu užmetimu, buvo niekas kitas, kaip ilgos, baltos, gražios kojos, išmestos ant jų patogios pirtininkų lovelės. Tarp jų gulėjo Rimas.

Jis buvo matęs jas, tas kojas, tiek ir tiek kartų, ir negalėjo suklysti. Jis matė jos plaukų vilnį, pasiliejusią ant maigūno, tų pačių plaukų, kuriuos ji rūpestingai susirišdavo eidama po vandens sriautu. Jo ranka nebuvo spėjusi nusileisti žemyn. Jis ją tik kilstelėjo ir išjungė šviesą. Jis uždarė duris ir užsuko raktą. Bet jo neištraukė. Jis dairėsi kokio nors kieto ir sunkiaus daikto, kaip kirvio ar plaktuko, nors ir žinodamas, kad jų neras. Jis pakėlė kojį ir spyrė. Viena rakto dalis paliko durys, kita nukrito ant grindų koridoriuje. Vienintėlis išėjimas iš katilinės tebuvo durys su užlaužtu raktu.

Jis apgailestavo finalą, neturintį jokių romantinių priedų. Jis nenužudė nė vieno. Ir nepadegė.

Jis ruošėsi patamsyje, kad nepažadintų savo kambario vyrų. Susikrovė kuprinę ir išėjo į naktį.

Jis net nebandė apskaičiuoti, kiek dabar laiko ir kokios jo erdvės atsivėrė prieš.

Jeigu ne tas, tai kitas traukinys išveš.

Buvo velniškai ramu ir tyku. Kažkur naktyje gumšojo senoji riterių pilis, į kurią jis vis ruošėsi ir neprisiruošė, kadangi nenorėjo vienas.

SILVESTRO GALA

BALYS RUKŠA

Daug laimės ir sekmės,—kimus garsiakalbis iš scenos,—
Daug laimės, kaip sakiau, sutinkant
Naujus ir sekmę nešančius metus.

O salėje kažkoks charakteris sušunka,
Atradęs naują juokdarį šią naktį
Beždžionių išdaigom senom.

Rinktinė publika gerai supranta
Kas tokiu atveju daryt:
Ir publika cha cha,
Ir publika chi chi,
Ir publika valio.

Kol scenos gilumoj pabunda juodas džazas,
Kol suktis pradeda šilkinė karusėlė
Ir moterys, chanel sapnų ir geismo,
Sruventi vyrams pro pirštus.

O man jau cirkas baigėsi. Valia ir vėl
Išeit ir rungtis su dienom,
Savaitėm,
Mėnesiais
Be laimės ir sekmės.

Aštrūs lankai apjuosia burną
Ir akys virsta vinimis.

Prikalsiu jom, svarbiausioj miesto aikštėj,
Prie apledijusio skelbimų stulpo,
Naujųjų metų virpančią sekundę,
Kad tam,
Kuris užgims šią naktį,
Atsukčiau laikrodį atgal.

Ir apkabinsiu dviem lankais netuščią bonką,
Kad gėralui sudilginus pernykštį kraują,
Aš pajėgčiau užmiršt, jog šioj aikštėj
Nesmagu ir negera vienam:

Klausyt kaip ant apsnigto rotušės stogo
Miesto meras hebrajiškai šnekas
Su užgęsusių metų žvaigžde.

TIKROVĖS DIMENSIJOS HENRIKO RADAUSKO POEZIJOJ

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

I

Henriko Radausko kūryba kartais apibūdinama kaip tipiškas "menas menui" poezijos pavyzdys. Šitas terminas ne tik gražiai ir melodingai skamba, bet yra ir labai patogus. Apie jį galima susiburti, kaip apie vėliavą, arba galima jį užklijuoti ant kaktos kiekvienam nesuprastam ir "pasmerktam" menininkui, kaip tai ir daro sovietiniai komunistai. Taip pat itin patogu tuo terminu naudotis, norint pateisinti nesidomėjimą poetu, kalbančiu apie neįprastus dalykus "nesuprantama" kalba. Vieni gali sakyti: "Šitie eilėraščiai skirti tik kitiems poetams — menas menui —, o aš žmogus kasdieniškas, tegul man pirma paaiškina gyvenimo tikrovę". Kiti neranda reikalo skaityti tokią kūrybą, nes "susikaupę ieško gilaus tikėjimo ir amžinos tiesos". Jeigu tai būtų "menas tėvynei", arba "menas Dievui", arba "menas Žmogui" (arba gal "menas partijai") — tada skaitytume. Gal dėl to Radauskas ir pasiliko toks vienišas mūsų literatūroj, tiesa, visų pripažįstamas ir gerbiamas, bet mažai skaitomas.

Bet ką apskritai reiškia tas šūkis "menas menui" ir ar pasako jis ką nors apie Radausko poeziją? Atsakymo į šiuos klausimus tenka ieškoti pačiuose jo eilėraščiuose. Pirmas žvilgsnis į Radausko poeziją yra to-

lygus atidarymui durų gale kasdienybės koridoriaus: atsiveria nepaprastas pasaulis, apie kurį galima kalbėti tiktai specialia menininko kalba. Toj kalboj visi žodžiai turi daugiau prasmių, negu mes esame įpratę jiems priskirti. Žodžio reikšmė, pavyzdžiui, neapsiriboja gramatinėmis jo formomis, bet įjungia ir patį žodžio skambėjimą, jo garsų padaromą įspūdį. Štai kaip Radauskas aprašo melancholiją:

Lelijų linijoms lengvoms prilygt gali,
O melancholija šio vakaro tyli.
("Melancholija", **Strėlė danguje**, psl. 90).

Žodis "melancholija" paprastai reiškia tam tikrą liūdną nuotaiką, bet, dažnai pasikartojančios **l** raidės liūliuojama, melancholija pradeda skambėti kaip švelni, liūdna melodija, o ne tik nuotaika. Be to, ta pati raidė sujungia melancholiją su žodžiais "lelija", "lengvumas", "tyla", kuriuos mes ir šiaip dažnai rišame su liūdesiu ir kurie duoda poeto melancholijai spalvą, formą ir kūną.

Kitu atveju, žodžiuose slypinti muzika susideda ne tik iš garsų pasikartojimo, bet ir iš pilnutinių kontrastų, lyg Beethoveno simfonijos melodija, pirma užgriūnanti *mus fortissimo* visu orkestru, o po to nuaidinti pianissimo smuikais:

Sūkuriuotom gėlėm, pasiklydusiais paukščiais,
Nepaeinančiais, griūnančiais sniego kalnais
Apsitvėrė žiema, — neįžiūrimais aukščiais,
Nepagaunamais, alpstančiais tonais švelniais.
("Žiemos daina", **Žiemos daina**, psl. 7).

Vieni žodžiai (sūkuriuotos gėlės, nepaeinantys, griūnantys sniego kalnai) sudaro įspūdį sunkumo, didumo, audringo blaškymo, o kiti (neįžiūrimi aukščiai, nepagaunami, alpstantys švelnūs tonai) — tylos, neapčiuopiamų pustonių, lyg visas peizažas susidėtų tik iš šviesos. Tų dviejų kontrastų sugretinimas sudaro naują, trečią vaizdą, kurio nei viena nei kita žodžių grupė pati savyje neturi, bet kuris egzistuoja skaitytojo sąmo-

nėje, lyg tai būtų atsivėrusi nauja tikrovės dimensija. Ta nauja dimensija ir yra pati žiema — suma energijos ir tylos.

Radauskas sugeba išburti naują prasmę ir iš žodžių, reiškiančių spalvas. Raudona ir mėlyna yra tik dvi spalvos, kurių reikšmė paprastai tuo ir pasibaigia. Bet žemiau pacituotam eilėrašty raudonumas ir mėlynumas reiškia ne tik patys save, bet ir vakarą ir ilgesį, ir galų gale pasidaro skausmo ir mirties simboliais:

Gęstančias aguonas
Supa vėjų grandys.
Į raudoną foną —
Mėlynas balandis
Ir nuvargęs paukštis
Ilsisi nutūpęs
Ten, kur ima aušti
Rubininės upės.
("Žydi žalios žemės", **Fontanas**).

Balandis čia atrodo, kaip išsvajota mėlynoji paukštė — nerimstąs laimės troškimas. Su jo nuovargiu ateina poilsio laikas, vėlus gamtos (ir gyvenimo) vakaras, kuris dažnai ir būna visas mėlynas ir raudonas, lyg tai kruvina saulė kovotų su šalčiu ir mirtim.

Šitokios Radausko magikos pavyzdžių galima pririnkti be galo daug. Medis ir saulė, šviečianti pro jo lapus, staiga patampa pasakų kraštu: "O medžiai sveria aukso lydinį /Svarstyklėm virpančio smaragdo"; netikėtai atsiveria gamtos grožyje slypinti komedija: "Ir žalsvos epušės, kaip mergos šveplos, /Žaliais liežuviais plepa pakely"; saulės šviesa pavirsta į gyvybę ir staiga nebežino savo stebuklo prasmės: "O lapuose paklydęs, cypia mažas, /Geltonas kaip viščiukas spindulys".

Kiekviename eilėrašty visiems gerai pažįstami dalykai subtiliai pasikeičia, ir mes turime, tartum naujagimiai, iš naujo atpažinti formas, spalvas ir garsus, iš naujo išmokti vaikščioti poeto žemėje. Radauskas nerašo tik taip, kad "išlietų" popieriuje savo sielos gelmes, o stengiasi, kad tas savęs išsakymas būtų pirmoj

eilėj meniškas — kūrybingas, disciplinuotas ir galįs vesti savarankų gyvenimą, poetui su juo išsiskyrus.

II

Savarankiai gyvenąs pasaulis labai lengvai gali pasidaryti izoliuotu ir nustoti ryšio su būties visuma. Jeigu Radausko gamtovaizdžiai yra ne tikri, o jo paties sukurti, lyg dekoracijos scenoje, kurioje vyksta išgalvotos būties drama, jeigu visos daugialypės žodžių reikšmės tik tam sušaukiamos iš šešėlių karalystės, kad būtų matomos dirbtinėje meno šviesoje, tai tada tikrai jo kūryba yra pati savo tikslas, "menas menui". Ji gali daug reikšti pačiam poetui ir vienam kitam ja besidominčiam praeiviui, bet visuotinės reikšmės ji neturi.

Bet ar iš tikrųjų Radausko menas yra taip savy izoliuotas, kad visiškai nesantykiautų su mums visiems bendra gyvenimo tikrove, kad nieko reikšmingo apie ją nežinotų? Kaip tik priešingai; šitas "Parnaso gyventojas" labai mėgsta trainiotis pilko gyvenimo gatvėmis, stebėti paprastų žmonių buitį ir apie ją poetiškai dūmoti. Nemažas skaičius Radausko eilėraščių yra specialios kasdieniškų gyvenimo situacijų studijos, ir ne sykį jis pasako apie tas situacijas ir jose esančius žmones daugiau, negu jie patys sugebėtų. Štai mažam miestely krautuvėlės pardavėja, kažkieno mylėta ir dabar užmiršta, neša savo slaptą sopulį:

> **Sugriuvo pilys, mirė pasakos.**
> **Miestelis rudeniu patvinęs.**
> **O krautuvėje — virvės, pasagos**
> **Ir vinys, vinys, vinys, vinys.**
> **("Krautuvėlės pardavėja", Strėlė danguje, psl. 43).**

Merginos vienišą sielvartą poetas paverčia visuotino žmogiško kentėjimo dalim kaip tik tuo, kad nukreipia savo žvilgsnį į ją supančią kasdieniškų daiktų realybę, apie kurią ji pati, tur būt, ypač dabar nenori galvoti. Virvės — primena tarp jos ir mylimo nutrūkusius ryšius ir tyčiojasi iš jos jau pačiu savo buvimu. Pasa-

gos — laimės simbolis — sustiprina tragišką ironiją, o vinys, vinys, kaip septyni kalavijai, veria jos širdį kas dieną, kas valandą, kol visas jos gyvenimas, kaip ir paskutinė eilėraščio eilutė, susideda tik iš aštraus, geliančio sielvarto. Tada skaitytojui ateina praregėjimo momentas — tas vinis mes atpažįstame kaip mūsų pačių paslėptą skausmą ir tuo pačiu pasidarome vienas kitam artimesni, ir sužinome daugiau apie tikrovę. Iš tiesų, čia svarbu ne patsai žinojimas, nes juk niekam ne naujiena, kad dažnai tenka kentėti; svarbu, kad poetas savo menu sugebėjo mus priversti tą mūsų žinojimą **pajusti.**

Kartais Radauskas sukaupia dėmesį į labai ribotą žmogų, vien tik iš savo taško į tikrovę težiūrintį ir padaro jį centru ironiškų komentarų apie žmogaus situaciją aplamai. Pavyzdžiui, eilėraštis "Senis" (**Strėlė danguje**, psl. 96). Senis "tikisi greitai pamatyti Dievą", o Dievo stebuklams yra aklas: "nemato, kad pražydo jieva". Gyvybės apraiškos: vaikų klegėjimas, paukščių giesmė jį erzina ir žeidžia, žmogaus intelekto darbas jam atrodo beprasmiškas: "Vos gimus reikia mirti. Bet išmokt turi / Atimtį, sudėtį, daugybą ir dalybą". Taip stovėdamas prie mirties slenksčio ir neigdamas gyvenimą, jis galų gale pajunta, kad tuo pačiu, gal būt, pats sau paneigė ir amžiną atilsį: "Kažin, ar ir anapus bus taip baisiai šalta?" Per ironiją ir gailestį staiga padvelkia begalinis visatos šaltis. Atrodo, lyg tai poetas surado būdą siaurais žmogaus menkystės koridoriais nueiti iki paskutiniųjų visatos paslapčių. Kažkas panašaus įvyksta ir eilėraštyje "Patefonas" (**Strėlė danguje**, psl. 79). Du vulgarūs, savimi patenkinti miesčionys klausosi muzikos:

Kas vakaras, kai ponia pradeda arbatą,
Ant primuso užkaitus, virti, —
Susirgus džiova, Violetta operoj "La Traviata"
Drauge su primusu dainuoja apie mirtį.
Tai nuteikia gerai to namo šeimininką,
Jam arbata stipri, o muzika švelni patinka.

Jau vien tik rimas: "arbatą — 'La Traviata' " rėkiančiu aštrumu atskleidžia nepakeliamą tų žmonių pasaulio ironiją. Ir ne tik tų žmonių; visi mes esame kartu ir vulgarūs ir sentimentalūs: ne vienas iš mūsų, gerai prisivaišinęs, su ašarom akyse girtas traukė: "Tykiai, tykiai Nemunėlis teka". O tuo tarpu Violetta miršta, ir jos balsas pro kambario plyšius išsilieja į beribę visatą, tartum nuo mūsų prieglaudos ieškotų:

Tas balsas draskosi, prie lubų pasikėlęs, —
Skambi agonija nežemiškų kančių, —
Upelis tragiškas jausmingos muzikėlės
Per erdvę liejasi lig tylinčių žvaigždžių.

Ir vėl rimas "pasikėlęs — muzikėlės" padvigubina ironiją ir sukomplikuoja mintį, nes ir pačioj Violettos agonijoj, kai ją poetas "muzikėle" pavadina, pasigirsta menkavertiškumo gaida, nežiūrint į jos "pasikėlimą" virš vulgarios aplinkos. O tylinčios žvaigždės dvelkia tuo pačiu galutiniu visatos šalčiu, kurį jau nujautė Radausko senis.

Šitaip poetas, į gyvenimo tikrovę įsiklausęs, "kartu su primusu dainuoja apie mirtį". "Kasdieniško žmogaus" argumentas, kad jam ši poezija nieko apie tikrovę nepasako čia netinka. Gal būt, net perdaug opiai nurodyta, kas slepiasi už tikrovės durų; gal būt, Radauską skaityti baugu todėl, kad, kartą suvokus jo mintį, nebegalima savęs daugiau apgaudinėti. Dėl tos pačios priežasties būna "nemalonūs" ir kai kurie kiti mūsų rašytojai, pvz. Antanas Škėma.

III

Kas suvokia, kad žmogaus egzistencija, su visa jos didybe ir menkyste, yra paskendusi beribiame visatos buvime, supranta ir tai, kad tarp žmogaus ir gamtos egzistuoja nenutraukiami ryšiai, ir kad nėra tokios tiesos, kuri galiotų tik žmogui, bet ne kitiems visatos reiškiniams. Dėl to, jeigu pačioj žmogaus būtyje slypi bepras-

mybės tragika, ši tragika turi būti ir gamtoje, nes kitaip mes tik save apgaudinėjame. Ir Radauskas moka surasti šitą gamtoj užslėptą beprasmiškumą kaip tik pačiuose gražiausiuose jos reiškiniuose. Štai, pavyzdžiui, žavus gamtovaizdis, atkurtas mikroskopišku tikslumu ir įkvėptas poetiškos gyvybės:

Spindinčiom ir virpančiom spiralėm
Vaikšto saulė ežero gelmėj,
Kur žalių žolių švelniom rankelėm
Moja kūdikėlių slėpiniai.
("Kūdikių vidudienis", **Fontanas**).

Bet į tuos švelnius kūdikėlių slėpinius žiūri tuščiom akim daug didesnė už juos, baisi beprasmybės Paslaptis:

Aklos akys mėlyno zenito
Kaba ties virpėjimu gelmės,
Kur spiralės aukso ištirpdyto
Liejasi ir spindi be prasmės.

Ir taip vidudienis seka vidudienį, kūdikėliai gimsta ir miršta ir nieko nepaaiškindamas sukasi visatos ratas, kaip kūdroje "aukso girnos. Tarp žalių, lengvučių slėpinių".

Gamtos ir žmogaus situacijos suvienodinimas veda mus atgal į žmogaus sąmonės pradžią, į laikus, kada buvo kuriami mitai — pirmieji bandymai tiesiog, instinktu suvokti tiesą, kuriant dievus, kurie būtų kartu ir gamtos ir žmogaus įkūnėjimai viename simbolyje. Mitologija dvelkia ir Radausko poezija, jis irgi aprašo žmogų, kuris:

... pasikeičia migloj,
Šakom pavirsta jojo rankos,
Jo šaknys — praeity gilioj,
Jo lapais šlama vėjai tankūs.
("Metamorfozė", **Žiemos daina**, psl. 35).

Per mitologinį simbolį galima išsiveržti iš žmogaus izoliacijos ir dalyvauti gamtos procesuose, būti ne jų auka, o dalimi. Šitaip Radauskas vartoja deivę Afroditę, kuri įkūnija žmogaus veržimąsį į grožį ir ramybę, o taip

pat, šitam eilėrašty, išreiškia savimi ir amžiną saulę:

Ir nuoga, kaip Afroditė
Sidabrinė saulė švyti,
Ties numirusia žeme
Šypso šypsena ramia.
("Afroditė ir Narcizas", **Žiemos daina**, psl. 10).

Per Afroditės ramią šypseną ir mūsų širdin įteka dalis nepakeliamos gamtos ramybės mirties akivaizdoje. Tai yra tolygu giliai išminčiai, nes mes tada jau galime visatą priimti, apie jos baisią paslaptį sau nebemeluodami.

Ne tik mirtį žmogui sunku pakelti, bet ir gyvybę, nes gyvybė kaip ir meilė, yra žiauri; instinktas gyventi ir mylėti neįučiom pereina į instinktą žudyti (o juk ir gamtoj žudymas yra gyvybės išlaikymo būtina sąlyga). Mitologinę šito išraišką randame eilėraštyje "Veneros gimimas" (**Žiemos daina**, psl. 61), kur žaibas — pirmapradė energija — pagimdo iš jūros nuogą, žuvimis ir dumblu apkibusią Venerą ir kartu sunaikina žvejų kaimelį, "jos gėdingo gimimo liudininkus". Ir tada Venera "eina pajūriu į artimiausią smuklę, kur dar šiąnaktį su pravažiuojančiu pirkliu pradės savo linksmą ir purviną, begalinių triumfų kupiną žemės gyvenimą". Panašiai ir Radausko "jaunutė ragana vardu Kornelija" (**Strėlė danguje**, psl. 40) pliekia jūrą, kol ši užtvindo ir skandina "žvejus ir valtis", linksmai siausdama purto obelis, kol "obuoliai, rausvi, kaip kūdikiai, / Žemėj sudužę baisiai klykia", o tada, išsirinkus visų stipriausią berną naktigonį, ji "pakloja paparčiuos raudonus plaukus". Per Veneros, Kornelijos simbolius mes mokomės suprasti ir priimti nepermaldaujamąjį gyvybės ir mirties ciklą.

IV

Tuo būdu, gilesnis būties pajutimas pasiekiamas per seriją kontrastų: pilkas žmogus ir didelis skausmas ("Krautuvėlės pardavėja"); irzlus gyvenimo nuovargis

ir mirties begalinis šaltis ("Senis"); žmogaus vulgarumas, sentimentalumas ir tylinčios žvaigždės, grožis ir beprasmybė, meilė ir žiaurumas, gyvybė ir mirtis. Šitaip atsidengia dar viena tikrovės dimensija Radausko kūryboje. Svarbu neužmiršti, kad tie kontrastai nėra poeto išgalvoti, bet iš tikrųjų egzistuoja, o poetas savo meno jėga įgalino mus tuos kontrastus savyje ir visatoje pajusti.

Bet pats kontrastų suvokimas, pavyzdžiui, per meną kaip mitologiją veda mus dar toliau, į dar gilesnę tikrovės paslaptį — visatos reiškinių **vientisumą** ir kontrastų galutinę tapatybę. Gal būt, kaip tik šitas veržimasis atpažinti ir poetiškai išreikšti būties vientisumą ir yra Radausko poezijos pagrindinis bruožas. Menas tą visatos bendrumą gali išreikšti, gal būt, ryškiau ir gyviau, negu, sakykim, filosofija, nes jis turi pats savo logiką, paremtą metaforomis, perkelta žodžių prasme, ir t.t. Tuo būdu galima įsijausti į gamtos buvimą per savęs ir gamtos reiškinių nuolatines metamorfozes, persimainymus, kurie turėtų būti griežtos logikos atmetami, bet mene yra ir leistini ir prasmingi. Šituo keliu Radauskas eina savo eilėraštyje "Mėnesiena" (**Fontanas**). Tenai skaitome:

Didžiuliam aukse pilnaties
Dangus, žolė ir sapnas mirksta,
Ir rausvas pumpuras širdies
Tokį vidunaktį numiršta.
Tik tam, kad gimtų, kaip gėlė,
Tą auksą gertų, kaip artistė
Plojimą, idant kaip vėlė
Skrajotų skliauto ametiste.

Rausvo pumpuro forma pateisina palyginimą su širdim, o tada pumpuro mirtis yra ir širdies mirtis; prisikėlimas kaip gėlė — ir širdies, tai yra, poeto jausmų ir vaizduotės, pražydėjimas. Vadinasi, tie patys dėsniai valdo mirtį ir prisikėlimą tiek gamtoj, tiek ir žmogaus dvasioj. Šitas supratimas egzistuoja jau nuo žilos senovės, nes beveik visų tautų mitologijoj mirties ir prisi-

kėlimo paslaptis jungiama su gamtos (metų laikų) ritmu.

Dvasioj gi pražydėjimą poetas glaudžiai sujungia su menu, nes mėnesienos auksu gėlė džiaugiasi kaip artistė publikos plojimais, ir tiek menas, tiek gamtos natūralusis grožis dvelkia nemirtingumu, skrajoja "kaip vėlė" dangaus aukštybėse. Ir gamtoje ir poeto dvasioje vyksta tas pats stebuklas, ir gėlė, širdis, pumpuras, mėnesiena, mirtis, nemarumas yra tik įvairios to stebuklo apraiškos — metaforos jo esmei aprašyti. O ta esmė yra pats visatos buvimas.

Panašiu būdu, saulės patekėjimas yra aprašomas žodžiais, kurie tiesiogine prasme tinka tiktai žmogiškoms sąvokoms išreikšti:

Atrieda rytas traukiniais nerimstančiais.
Jo žvilgiai spindi bėgių geležim.
Dangus ir miškas ir peronas gimsta čia,
Kur buvo vien tik tamsuma graži.
Iš nebuvimo, iš nakties, iš nerimo
Išėmęs mėto tolius ir medžius.
("Rytas geležinkelio stoty", **Fontanas**).

Žmogaus nerami dvasia, sukūrusi traukinį, yra ir ryto įkūnėjimas (šita mintis įdomiai pabrėžta žodžiu "žvilgiai", kuris suartina žvilgsnio ir spindėjimo prasmes). Ateinanti diena kuria savo formas iš to paties tamsaus nerimo, kuris gyvena ir žmoguje. Ir abudu procesai yra tolygūs menininko darbui, kuris irgi sukuria grožį iš savo vidinio nerimo ir tamsios nebūties. Taigi, vienas ir tas pats įstatymas valdo visus gimimus.

Šitokį visatos reiškinių galutinį vientisumą gali jausti toks menininkas, kurio visi pojūčiai, visa dvasia, yra specialiai jautrūs daiktų vienybės pasireiškimams. Garsusis Hamleto reikalavimas, kad aktoriaus scenoj uždavinys yra "to hold, as it were, a mirror up to nature" yra Radausko-poeto išpildomas dar gilesne prasme — jis pats pavirsta žemės veidrodžiu, lyg dangaus skliautas; dar daugiau: juo pavirtęs jis tampa ir metafizinės tikrovės aidu:

Aš sapnavau peizažą lyg El Greco:
Danguj, žalsvam stikliniam debesy,
Atsispindėjo kalnas ir šviesi
Žaibų srovė, — ir nebuvo nieko,
Kas skirtų žemę nuo dangaus. Many
Taip pat atsimuša kalnai ir upės,
Ir supas paukštis, ant šakos nutūpęs,
Ir plaukia žydros žuvys vandeny
Manosios sielos. Vaikščioju po rojų
Ir giesmes angelo paskui kartoju.
("Sapnas", **Strėlė danguje**, psl. 12).

Savo mintį poetas sustiprina ir grynai techniškomis priemonėmis. Pirmas posmelis galėjo baigtis tašku: "ir nebebuvo nieko". Po žaibo — visiška tamsa. Bet sakinys nesibaigia, jis staiga, po įtemptos pauzės tarp posmelių, pereina iš dangaus į žemę, grąžindamas juos abu būtin glaudžiai suvienytus, o tuoj po to seka ir poeto įsijungimas į bendrą tęstinumą. Antrojo posmelio gale "žuvys plaukia vandeny" yra paprastas faktas, bet sakinys ir vėl peršoka pauzę ir tęsiasi poeto sieloj, į kurią plaukia tos pačios žuvys ir visa visata. Tuo būdu jo giesmė pasidaro angelo aidas — metafizinės daiktų vienybės atspindys.

V

Nors menas ir yra žmogaus vaizduotės produktas, jo tobulumas ir reikšmė priklauso nuo to, kiek vidinė poeto vizija paremta tikrovės dėsniais. Jeigu iš tikrųjų visatoj galioja užslėptas fizinių ir dvasinių reiškinių vienybės įstatymas, tai poetas, jį suvokęs ir juo pasiremdamas, gali vieną ir tą patį reiškinį aprašyti įvairiais vaizdais, gali, kaip Adomas rojuj, suteikti visiems daiktams naujus vardus, užmegzti tarp jų naujus ryšius, ir tuo pačiu praturtinti pačios tikrovės prasmę žmogui, atidengdamas jos naujas dimensijas. Šitą principą Pasternakas pavadino "vaizdų pakeičiamumu", ir Radausko poezijoj, kaip ir pas Pasternaką, randame daug tokių komplikuotų, bet prasmingų ir tikrovės dės-

niais paremtų poetiškų vaizdų. Ypatingai stiprių emocinių efektų poetas pasiekia eilėraštyje "Jūrininko iškeliavimas" (**Strėlė danguje**, psl. 27), kur iškeliavimo skausmas metaforomis sujungiamas su tiek daug mus supančios tikrovės apraiškų, kad visa žemė dalyvauja atsisveikinime, ir mes suprantame, kad atsiskyrimo momentas (Antano Škėmos pavadintas mirtim) yra reikšmingiausia tikrovė, nes kaip tik tada mes pilniausiai gyvename:

Šlama vienišos liepos nakty be krantų.
Jauną mėnesį uždengia tavo plaukai.
Aš laikaus už tavęs. Aš į laimę krentu
Kaip į jūrą. Tu šiandien kaip upė plaukei
Pas mane ir dabar apie mirusią motiną
Man kalbi, apie vyturius ir langines
Ir atbėgančiam spinduliui pradedi moti,
Kad sustotų, ir virpančia ir stikline
Pavirsti. Kad nedūžtum tau debesį minkštą
Kloja geras gegužis. Geltona žvaigždė
Gvazdikais ir pasakom kvepia ir miršta.
Jau inkaras kyla. Neverk, sudie.

Pirmame posmelyje vienišos liepos savim primena atsisveikinančius žmones, o bekraštė naktis, kaip ir bekraštė jūra, jau skandina tas dvi žmonių figūras savo tamsioj nežinioj. Bet meilė (laimė) irgi yra bekraštė, kaip jūra, ir jūreivis šitaip stovi lemiamam momente tarp dviejų begalybių. Abu žmonės pavirsta žemės apraiškų simboliais — jūreivis į jūrą, o numylėtoji į upę; visa gamta reikalauja, kad jie vienas kitam priklausytų (Tu šiandien kaip upė plaukei / pas mane . . .). Bet gamtoj yra dar didesnis neišvengiamumas — mirtis. Ji ateina, prisidengus kaukėmis motinos (nebūtis - gimdytoja?), vyturio — iškeliavimo, ištirpimo dangaus (kaip ir jūros) platybėse, ir langinių — namai, kaip žmogaus dvasia, po atsiskyrimo užsidaro savo tuštume. Ryšys su tikrovės dėsniais išlaikomas ne tik šitomis metaforomis, bet ir paprasta psichologine tiesa, nes mergaitė atsiskyrimo momentu, savo susijaudinime, ir kalbėtų panašiai išbarstytais žodžiais (vyturiai, langinės, motina įstrigtų

į jos sąmonę kaip grindinio akmenys vedamam į egzekuciją pasmerktajam Dostojevskio romane). Bet poetas suteikia tiems žodžiams simbolinę reikšmę ir tuo juos sujungia į vieną prasmę.

Atsisveikinimo tikrovei įsirėžus į sąmonę, paliekamieji, nors jie dar čia, jau kaip ir pradeda nustoti savo apčiuopiamos realybės. Mergaitė pavirsta nakties spinduliu, jūreivis, kaip gegužio debesys, dar ją nori sulaikyti, bet ji jau (kaip vyturys) danguj; jau pavirsta tolima žvaigžde, jau miršta, kaip nuaidėjus pasaka — gėlė. O paskutinė eilutė, staiga grąžinanti mus į paprastąją tikrovę (jau inkaras kyla), ypač sustiprina jausminį negrąžinamumo įspūdį — jūrininkas **tikrai** jau išplaukia. Ir žmogiškos ašaros, ir žmogiška drąsa susilieja į vieną skausmingą momentą — "neverk, sudie".

Eilėraštis "Vakarinė aušra" (**Strėlė danguje**, psl. 92) įdomus tuo, kad šita speciali meno galia priversti tikrovę dalyvauti žmogaus pergyvenimuose yra vartojama tam, kad atkreiptų dėmesį į didįjį meno paradoksą — jo galybės momentu, bejėgiškumo galimybę. Per meną galima priversti tikrovę tapti dvasios išraiška, o tuo pat metu menas yra tik jos silpnas atspindys. Pačioj pradžioj paliečiamos dvi temos: meno ir gamtos, jaunystės ir senatvės:

> Jauna šokėja guli prie širdies
> Pasenusio pasaulio.

Besileidžianti saulė, prigulusi prie horizonto. Menas (šokėja) tampa lyg ir pasaulio gyvybės šaltiniu, kaip saulė žemei. Bet kuo arčiau šokėja glaudžiasi, tuo greičiau ateina naktis. Sutemus ir atšalus žemė, besisukdama ledinėj erdvėj, savo ruožtu pavirsta meno simboliu šioj metaforoj:

> Patefonas
> Per išsibaigusią plokštelę eina
> Šlamėdamas, kaip vėjas.

Besielis vėjas ir išsibaigusi muzika — tušti plokštelės grioveliai — išduoda vieną ir tą patį garsą nakties

tamsoj. Menas neturi pats savo šilumos ir yra tik gyvybinės gamtos energijos menkas atspindys:

O aušra,
Atplaukusi pro šaltą lango stiklą,
Nedrąsiai veidrody pasikartoja

Tas atspindys dar kartą pasikartoja kitose meniškos žmogaus kūrybos apraiškose:

Ir, gęsdama lakuotame stalely,
Ant sienos mato temstančią graviūrą:

Dabar šokėjos-saulės metafora randa savo aidą kitame moters pavidale, meno kūrinyje, kurtizanėj, kuri išparduoda save ir kuri vartoja gamtos grožį savo patrauklumui padidinti:

Siaurom akim japonų kurtizanę,
Kuriai suknelėj žydi chrizantemos,

Bet šitokia meno nusavinta gamta nebeturi žemėj šaknų, ir dėl to galutinėj išvadoj pats menas nustoja savo gyvybės:

O jai už nugaros iš gelsvo rūko
Bešaknis medis auga danguje.

VI

Nežiūrint Radausko poetiško įsijautimo į visatos slėpinius, meno atitrūkimas nuo tikrovės — pavirtimas tik jos imitacija — yra nuolat tykanti galimybė jo poezijoj. Radauskas yra linkęs būti "protaujančiu" poetu: pasaulio grožis ir tragedija, užslėptoji egzistencijos vienybė ir jo paties asmeniški pergyvenimai dažnai tarnauja tik "žalia medžiaga" menininkui virtuozui, o tai, žinoma, reiškia, kad tarp pergyvenimo ir jo apipavidalinimo yra atstumas. Jeigu, pvz. Nyka-Niliūnas jausmingai ir naiviai prisipažįsta, kad "Pirmi pavasario lašai nukritę ant galvos mane taip sunkiai sužeidė", tai Radauskas apie savo žaizdą visuomet kalba kruopščiai apdirbtais ir parinktais meniškais vaizdais. Pavyzdžiui,

saulės švytėjimas jūros bangose įsiveržia, kaip peilis į poeto sielą, ir jis rašo:

Vidudieny, kaip brilijante
Man uždarytam akys anka.
Žiaurios šviesos pilna pakrantė.
Vinių, stiklų, kinžalų šventė, —
Kas man ištiės pagalbos ranką?
("Uostas", **Žiemos daina**, psl. 24).

Pasipila palyginimai: brilijantas, vinys, stiklai, net kinžalai, ir jie visi griežtai suorganizuoti kieta rimo disciplina — retokas reiškinys poezijoj, kada visos posmo eilutės, bent apytikriai, rimuojasi. Tas garsų, reiškiančių aštrius dalykus, pasikartojimas — sudaro beveik kobulą blykčiojančios jūros vaizdą ir kartu perduoda patį pergyvenimą. Kaip tik šita kontrolė, vaizdo meniškumas, ir yra "pagalbos ranka", poetą ginanti nuo tikrovės aštrumo: esame ne realybėje, o eilėraštyje.

Kita medalio pusė yra iš tokios kontrolės išplaukianti poeto vienuma. Nepražūdamas realybėje, jis tuo pačiu eina tik jos paviršium, būdamas nuo jos labai atskiras:

Vos liesdamas daiktus ir žmones,
Aš laikausi pats už savęs
Ir einu be dangaus malonės
Per pasaulio gatves.
("Laiškai sau pačiam", **Strėlė danguje**, psl. 18).

Ši vienatvė ypač ryškiai jaučiasi eilėraštyje "Poetui", kuriame vartojamos kaip tik tos pačios "Vakarinės aušros" metaforos:

Kaip saulė gęstančiam kosmose,
Pajuodusių žvaigždžių pavėsy, —
Taip tu palikusiuose posmuose
Ramus ir vienišas stovėsi.
(**Žiemos daina**, psl. 55).

Bet ta poeto ramybė dažnai pradeda atrodyti kaip griežtai suvaldyta desperacija; gaunasi trumpi, lakoniški

vaizdai, bauginą savo emocinėmis implikacijomis:

Aš vienas stoviu ant didžiulės
Žemės, kaip lašas apskritos.
Juokiasi saulė ir mėnulis,
Ir pučia vėjas iš šaltos
Erdvės ir drasko mano plaukus,
Ir nieko negaliu suprast.
("Elegija", **Strėlė danguje**, psl. 82).

Nieko nesuprantanti figūra su vėjo blaškomais plaukais tampa poeto metafizinės vienatvės simboliu taip pat ir eilėrašty "Prieblanda" (**Strėlė danguje**, psl. 93), kur eilučių disciplina vos sulaiko jau grynai žmogišką sielvartą:

Ir tu per sniegą temstantį brendi,
Ir tu, kaip vėjas nieko nerandi.
Norėtum skrist kaip jis, norėtum rėkti,
Norėtum bėgt, bet neturi kur bėgti.
Ir vien tik rankom nosinę draskai,
Ir draikos vėjyje žili plaukai.

Anksčiau buvo minėta, kad poeto "kosminis jausmas", kad pasaulis yra tik metaforų grandinė amžinojo buvimo faktui išreikšti įgalino jį ramiai priimti mirtį kaip galutinio sugrįžimo metaforą, ir jis galėjo rašyti šitokias eilutes:

Aš žiūriu į žvaigždes nemarias,
Vaikštau žemėj tarp rožių puikių
Ir, kaip upė tiesiog į marias,
Per pasaulį į mirtį plaukiu.
("Rožė ir mirtis", **Fontanas**).

Nukreipęs akis į amžinybę, poetas jau nebegali visas priklausyti kitiems žmonėms — savo broliams, gyvenantiems savo iliuzijose, ir vienuma pasidaro sunki našta:

Koks tu vienas, vienišas esi
Laimėj, baimėj, meilėj ir mirty.
("Vienatvė", **Strėlė danguje**, psl. 89).

Ir ta vienatvė pagimdo beribį, neišsemiamą liūdesį:

Kaip vaiduoklių laivo kapitonui,
Kaip medūzai, mirštančiai ant kranto,
Man prailgsta lėtas žemės laikas.
O sena erdvė akim ledinėm
Seka liūdintį mane.
("Erdvė ir laikas", **Žiemos daina**, psl. 58).

VII

Menininko atstumas nuo tikrovės pats savyje dar neišaiškina tokios metafizinės vienatvės, nes atsitraukiama nuo daiktų tiktai kūrybos momentu ir tik tam, kad paskui į juos dar didesniu prisirišimu sugrįžus. Poeto "dvasios sutemos" turi gilesnę priežastį. Visi žmogaus darbai galų gale pasidaro bereikšmiai, jeigu jie neveda į tikėjimą, o kaip tik tos paskutinės paslapties ir negali išspręsti nei menas, nei bet kokia kita žmogaus pastanga, nežiūrint visų bažnyčių ir visų maldų. Ta pagrindinė ir sunkiausia poeto problema atsispindi eilėraštyje "Strėlė danguje" (**Strėlė danguje**, psl. 22). Pirmame posmely matome poetą — magiką, žaidžiantį gamtos reiškiniais:

Aš — kaip strėlė, kurią paleido vaikas
Į baltą obelį žaliam pajūry,
Ir debesis žiedų, tarytum gulbė,
Mirgėdamas į bangą nusileido,
Ir stebis vaikas ir negali putų
Atskirti nuo žiedų.

Pajusta magikos jėga skatina poetą veržtis į tobulybę, bet jis įstengia pasiekti tiktai mirtį:

Aš — kaip strėlė, kurią stiprus ir jaunas
Medžiotojas į praskrendantį arą
Paleido, bet į paukštį nepataikė
Ir sužeidė didžiulę seną saulę
Ir visą vakarą krauju užpylė,
Ir numirė diena.

Nakties tamsybėj, ledinės beprasmybės grasomas, kūrėjas su beprotiška pastanga kyla į paskutinę savo viltį, bet iš tos kelionės jau nebesugrįžta:

Aš — kaip strėlė, kurią netekęs proto
Kareivis priešo apsuptoj tvirtovėj
Paleido naktį į galingą dangų
Prašyt pagalbos, bet, neradus Dievo,
Strėlė klajoja tarp šaltų žvaigždynų,
Nedrįsdama sugrįžt.

Taip ir poetas nedrįsta į gyvenimą sugrįžt visatos prasmės neradęs. Tai jau yra paskutinė krizė, didysis egzaminas, nes belieka tik arba pasiduot, arba sąmoningai pašvęst save savo menui — amžinam ieškojimui, ir užsidėt ant savo pečių nesibaigiančios vienatvės naštą, kovot su ja, kaip Sizifas su savo akmeniu Hado tamsybėje. Taigi, galų gale išeina taip, kad Radausko kūryba yra tikrai "menas menui", bet pats menas jau pavirsta aukščiausiu žmogaus ieškojimo įkūnėjimu — jis yra grumtynės su Dievo angelu (arba su neviltim), o toli gražu ne šiaip sau bereikšmis Kalėdų žaisliukas.

Gali būti, kad joks kūrėjas negali pasiekti savo išsipildymo, neišėjęs į šitą paskutinę ir tragišką tikrovės dimensiją. Jeigu jis pasilieka ištikimas menui toj tragiškoj plotmėj, tai visa jo kūryba pavirsta himnu tikėjimo į žmogaus nepalaužiamą veržimąsi į prasmę, šaltoj visatoj, "tarp tylinčių žvaigždžių". Visos pačios gamtos viltys yra sukauptos kūrėjo-ieškotojo laukime, ir tik jo rankos paliesta gamta pavirsta kažkuo didesniu už save pačią — meno kūriniu, ir tik gamtą transformuodamas kūrėjas gali grąžinti sau ir žmonijai vilti, kad yra galima ir paskutinė paties žmogaus metamorfozė — išsiveržimas į dvasinę būtį, Dievo suradimas. Šituo pasiryžimu kurti ir tikėti nevilties nasruose ir dvelkia paskutinis **Žiemos dainos** eilėraštis "Kantrybė". Negyvas marmuras kantriai laukė per visus žemės eonus, per šimtus tūkstančių metų, kol žmogus išsivystė į kūrėją, apvaldantį visatą:

Marmuras laukė Fidijo, Polikleto, Mirono, kol po jų kalto smūgiais pavirto Pergalės sparnu, atleto koja, pusiau ištiesta deivės ranka, globiančia prie savęs nustojusią svaidyti žaibus, prijaukintą, nutilusią erdvę.

VINJETĖS REKONSTRUKTUOTAM ROMANTIKUI

DANGUOLĖ MARCINKUTĖ

Anaïs Nin: . . . and each face stares at you
with the immensity of its defects

PIRMOJI PRADŽIA

Jis buvo skausmo ir grožio tragedija pasaulyje, kuris prarado švelnumą.

Jis sėdi vienas, nebylys, jo akys poliruotas marmuras. Jam atėmė sapną, jis liko tuščias ir norėjo mirt, bet gyvenimas liejosi, jis buvo bejėgis sustabdyt laiko vaizduotę. Kambary, iš kurio jis neišeidavo, nebuvo žodžių — jo veidas plaukė akvariume, ir mintys atsiliepė manyje neištartos, begarsės.

Jis gyveno.

Jo siela apsupta aklinos tylos, akinančios tamsos, siela, iš kurios atimtas paskutinysis "kas aš esu". Mintys išsidraikę suokia voratinkliais supdamos Tai, Kas kaukia atpažinimo terore prieš savo atvaizdą — pilnoji tiesa.

Bet jis gyveno.

Netarti žodžiai sprogdino pasaulį, jausmai kilo aukštyn įvairiaspalvėmis raketomis ir skilo veidrodžio šukėse; aš norėjau jį sekt ir sakiau:

— aš jaučiu tai, ką tu jauti —

Jo žvilgsnis buvo tuščias, bejausmis:

— ar tu žudei?

Jis nemokėjo svajot, jis tegalėjo rinkt svetimus sapnus, ir netarti žodžiai plaukė tropikinėse žuvyse, skaidrūs ir permatomi nesibaigiančio siaubo ekstazėj:

— akys yra tyla ir garsas tamsa, mano pasaulis juodas ir kurčias, nes rankos tuščios; aš sutvėriau pasaulį ir galiu tik jaust.

ANTROJI PRADŽIA

Kas nors įrodykit, kad nesu Dievas; kūrimo nostalgija mane praris, neišspiaudama nieko, neužilgo paskęsiu sentimentalumo košėj.

Dangus ir žemė praranda vientisumą, žmonės pameta veidus; aplinka skyla į laikinai amžinus skaičius; skaičiuoju: saulėleidis 30 sekundžių, orkestras — 107 instrumentai, gatvėj 6 hidrantai, kuriuos naudoja 8 šunys. Scotch yra 3 metų, garantuotas 30 momentų ramybės. 1 akis paveiksle kabo kreivai, ji tuoj iškris ir tęs stebėjimą nuo grindų. Mano kambario numeris yra 2400, tu esi tik vardas, kuris gali būt ištrintas geru trintuku; o gal verčiau tave paversiu molio gabalu, tu kabėsi 3 centimetrų pasaulyj ir lauksi senatvės pašalpos.

Jam nusibodo gyvent antroj nakties pusėj, kaukolė nenustojo šaipytis, jis nesulaukė stebuklo; reikėjo palikt miestą ir išeit jūron.

Trapūs, žali vandenys glostė jo kūną dienos šviesoj, jo pirštai skaldė saulę į aukso žuvis, jis mito koralais ir jūrų žolėmis. Smaragdo laivai kilo žvaigždžių tekėjime, jie kėlė perlamutrines bures sidabro pirštais ir suokė paukščių taku. Jis matė naktį gimstant vandens tyruose, tamsą prasiskleidžiant drėgnais lapais; rytas aušo lėtai, naktis spyrėsi tamsi ir gyva šviesos tinkle, sutrindama žvaigždes, jos krito jūron ir liepsnojo žvejų švyturiais.

Jis stebėjo tylą skinant taką blizgančiu saulėtekiu austrės žaizdoje ir klausė tylaus mirties kvėpavimo perlo gelmėse.

Bet jam liepė atiduoti rankas; ir kada jis pamatė sužeistą žuvėdros sparną, jis užspringo žolėmis, augančiomis akyse.

2

Tyli jūra žarsto smėlį, koralai springsta dykumos kaitroj, koralai, kabantys ant aklosios kaklo.

Tylus vėjas žarsto dulkes, dulkes jūros gilumoj ir dulkes, suakmenėjusias miesto granite.

Tyli daina slenka jūros paviršiumi, blizgantys pašinai lenda į bepročio kūną, žali, dainuojantys pašinai degina ir balzamuoja.

Beprotis atveria akis, jis atsibunda su diena, jis atsibunda gimimo sapne. Jis tiki ir praranda stebuklą.

Paukščių takas tuščias.

3

Pagaliau atsipalaidavau, 99 demonai išgelbėjo nemirtingą dalį, ji stovi ir seka kiekvieną mirtingosios pusės judesį. 99 demonai — serija liguistų instrumentų, grojančių dainą laidotuvių maršo taktu.

Gatvėmis plaukia garsai ir melsvai žalia mėnesiena; melsvai žali sapnai pripildo miestą — dvispalvis rūkas, įsipainiojęs į perkūnsargius ir televizijų antenas. Melsvai žalia jūra beria druską ant mano beodės sielos, aš trokštu.

ŽODŽIAI

mano jūra turi tūkstantį gitarų, tūkstantį pluoštų stygų, tūkstantį garsų, kurie vejasi vienas kitą, nesusijungdami.

mano jūra liepsnoja balta krentančių žvaigždžių ugnimi.

mano jūra — tūkstantis šešėlių vaškiniuose lapuose, tūkstantis tiesų beprotiui, kuriam nusibodo beprotybė.

mano jūros širdis — tūkstantis sluoksnių alchemiškų jausmų: negro meilė saksofonui.

mano jūra pilkesnė už dulkėto viešbučio langus, ji pilkesnė už spalvų iščiulptą sielą, už miesto naktis, aplipusias fabrikų suodžiais.

mano jūros pilkumas yra juodos ir baltos frazės, juodi ir balti klavišai, juodas žmogus baltam karste.

mano jūra — duslus atgarsys garsui, kuris neturėjo gimdyvės, kuris visada buvo ir niekad nebus.

Užjaučiąs miesto ramumas kupinas švelnios ironijos užsisvajojusiom lunatikėm sielom, kurios vaikšto sapne pametę kūnus, per arti viena kitos pajust artumui; jos liečia viena kitą ir jaučia pirštuose įmūrytą lavoną. Tamsus ilgesys gaubia gatves, ir naktis skubiai uždengia nesapnuotus sapnus, kad įvyktų išsipildymas.

Mano siela prakaituoja melancholijos lašais, nostalgija nustelbia tolimesnius sakinius. Nostalgija — jausmas žiūrint į ištrauktą supuvusį dantį (mano burna pilna naujų, blizgančių dantų).

Sakiniai: žaliai mėlyni žodžiai be šešėlių, virš jų mintys laisvos, jos plaukia, skrenda, siūbuoja marmurinėse kolonose.

4

Naktis lūžta, aušra skelia ugnį rykšte jūros paviršiumi. Šviesa liejasi variniais lašais, miestas liepsnoja gitaros stygose.

Miestas be pagrindų, naktis virpa po kojomis, neįmanoma toliau skrist, sparnai per sunkūs, jie slegia prie degančios žemės, kūnas tirpsta, vaško lašai limpa prie trūnijančių šaligatvių, kyla balti medžiai, kurių šaknys raitosi gatvėj gyvatėmis, beprotis ištiesia ranką, iš delno išskrenda žvirblis su sidabro sapnu, nuplėšia šaknį ir sušeria baltą gyvatę elgetai.

UŽTEKS! Nori gaut jauną, švelnų šuniuką dykai?
aš kliedžiu, byra žodžiai, taškai, kabliukai, chaosas kabliukas beprotybė kabliukas pasaulis atsišriūbavo nuo ašies VALIO šauktukas; galva sukasi uragano grožyj, šiukšlių spindėjime, lietaus šiltume, geras spaghetti sosas turi virt visą dieną kartu su tavo purvinais mokasinais ir guminėm pirštinėm. Velne, mano piršte skylė, kur tu įkandai, pro ją galima žiūrėt, kaip pro apvalią rakto skylutę.

Diena skyla, naktis laužo šviesą, tamsa be saulėleidžio — bepročio akys tuščios, aukso žuvys plūduriuoja vokų paviršiumi, baltos, baltos...

5

Jūra — suskilęs veidrodis, dangus plaukia vandens žalumu, miesto gatvės alyvuotos, alyvoje plaukia stiklinės žvaigždės. Dangoraižiai graužia negyvas žuvis, statulos nužengia nuo piedestalų, didvyriai spiaudo dumblą.

Visur chaosas — gatvės perpildytos pasimetusiais žmonėmis, ieškančiais kryžkelių; pasaulis nutukęs žmogiškumo šiukšlėmis, jis plečiasi, plečiasi ir trūksta. Mes esame bibliškos sėklos, kurios įaugo į save ir pradėjo pūt; mūsų sąžinės užtvinusios žaliu, dvokiančiu skysčiu, kuris liejasi gatvėmis; mes esame parazitai, mintantys savimi.

Verk, po velnių, verk! Žvaigždė, kurios šviesą drasko tavo nagai, išdegė prieš 23,000,000 metų! Reikia pasigert, reikia išvemt visa tai, kas nuodijo — reikia perversiškos laisvės, išverst save į blogąją pusę, geroji sudilus nuo šlifavimo. Pasaulis pagautas tarp "Nieko Nėra Pastovaus" ir "Viskas Keičiasi", svarstyklės išbalansuotos, jos rodo nulį — amžinybės pradžią ir pabaigą.

6

Bet ar visa tai svarbu?

Geltonasis paukštis išskrido gedėdamas dienos, kuri mirė, nes rytas buvo per žiaurus gyventi; keturios raudonos neono rožės, dumblinos gatvės purve; šiukšlių smarvė, plintanti pro atvirus langus — ar nors vienas iš jų pasikeis, nes sakai, kad matei raudoną šešėlį ošiančiam kiaute? Ar svarbu, kad vienas klausimas kukčiodamas rauda, nes jo buvimas reiškia praradimą?

Šilta, tyli naktis. Sacharinu aplipę melodijos kabaretuose, maskuojančios gryną, primityvų ritmą. Dūmai, purvas, prakaituoti veidai, nužmogėję virš dirbtino gyvuliškumo — vario maskės, susiliejusios su kadaise egzistavusiais bruožais. Aštrus vėmalų kvapas prie dulkinais blizgučiais papuoštos vitrinos. Nejaugi naktis neatsiųs vėjo, kuris nulytų tuos būsimus žmogienos likučius, kurie džiūva nakties kaitroj?

Vėjo, vėjo, reikia vėjo ir lietaus, kuris nulytų trapų eterio laivą, permatomą ir bespalvį, migdantį išardytą žmogų —

Lietaus ir žmogaus lašai — užhipnotizuotos beveidės rankos, apsvaigusios beširdės kojos ir drėgnos ištirpę akys (kokios spalvos akys?) skrenda eterio laivu į Prarastąjį Rojų. (Gerai, tu išardei mane, dabar pabandyk sudėti atgal...)

Geltonasis paukštis ir raudonosios rožės ir sausas, išdegęs vėjas, jie maišosi ir skęsta pilkumoj kartu su visais paukščiais ir rožėmis ir vėjais (aš? aš esu puikioj formoj: mėgstu mažas kates, didelius šunis, vaikus, neapkenčiu komunizmo, negrų ir žalių česnakų...)

Žmogau, paskolink dešimtuką biletui, turiu patekt eterio laivan, prisivyt savo kojas ir rankas ir akis, kol pasaulis nepastebėjo ieties skylės mano kairiajam šone. —

Ir eterio laivas dingsta automobilio dujose, dūmai kyla aukštyn į Dieviškąją prarają, dūmais užspringsta ašarojanti Akis, joje nyksta vienumos, perversijos, liūdesiai ir šimtai naktų, visa susimaišo su akimis ir rankomis ir kojomis, ir nebegalima jų atskirt . . .

ČIURLIONIO LEGENDA: II

JUOZAS PIVORIŪNAS

Čiurlionio tapybos tam tikri filosofiniai bruožai nelaikytini kokiais ypatingais ir savaime jau didžiai vertingais jo dailės kūrybos laimėjimais.*) Dailėje filosofija tėra tiek vertinga, kiek vykusiai ji įpavidalinta kūrinyje, kiek ji kūriniui padeda tobuliau išsivystyti. Priešingu atveju ji tik beprasmis ir bereikalingas kūrinio apsunkinimas. Kiek iš tikrųjų Čiurlionio tapybą ji ugdė bei tobulino ir kiek jai kenkė — būtų atskiras ir netaip jau paprastas klausimas. O ar Čiurlionio dailės kūryboje įmanoma atrasti tokių filosofinių laimėjimų, kurie bent kiek praturtintų filosofiją, — beliktų išsiaiškinti ir nuspręsti patiems filosofams. Tad aplamai tenka prabėgomis pastebėti, jog filosofijos reikšmė Čiurlionio tapybai galėjo būti ir teigiama, ir neigiama. Bet tapytojo Čiurlionio filosofiniai atsiekimai, gal būt, ir iš viso nereikšmingi.

Vienok Čiurlionis ir netroško pasižymėti kaip filosofas. Jeigu būtų buvę kitaip — būtų rašęs atitinkamus straipsnius ar net ištisas knygas. Bet jis tiktai tapė — ir net savo darbų aiškinti didžiai nemėgo. Ir nei kiek

*) Pradžia **Metmenų** Nr. 5.

neabejotina, kad tapybą jis nepalyginamai labiau vertino ir — geriau žinojo dailės kūrinio formos reikšmę, negu kai kurie jo kūrybos aiškintojai.

Štai įdomi pastaba iš Čiurlionio laiškų knygos:

> Kauno visuomenės komitetas ... pageidavo, kad Čiurlionis savo kūriniams duotų paaiškinimus. Iš pradžių Čiurlionis tuo pasipiktino, bet vėliau sutiko ir, parašęs keliolikos kūrinių paaiškinimus, pasiūlė šį darbą tęsti Petrui Rimšai: "Še, broliuk, aiškink toliau". P. Rimša Čiurlionio paveikslų aiškinimo nepapildė.[25]

Kad Čiurlionis visdėlto sutiko aiškinti, tai dar nereiškia, kad jau ir buvo įtikintas to darbo prasmingumu. Čia, be abejo, tik pasireiškė vadinamoji diplomatija, kurios nediplomatas Čiurlionis net ir neišvedė iki galo. Perleidimas P. Rimšai aiškinti likusius paveikslus liudija, kad Čiurlionis nesijautė savo darbuose įženklinęs kokių ypatingų paslapčių, nebeprieinamų kiekvienam įžvalgesniam žiūrovui.

Daug pasaką ir šitie sakiniai iš S. Čiurlionienės straipsnio:

> Publika reikalavo paveikslus aiškinti. Tai stumdavo Konstantiną iš pusiausvyros. "Kodėl žmonės nežiūri. Kodėl neįtempia savo dvasios — juk kiekvienas kitaip prieina, kitaip priima menc kūrinį. Kodėl tu manęs neklausi: "Ką tai reiškia? Ką tai reiškia?" Ir tas toks santūrus, lygus ir švelnus žmogus vos susilaikydavo nuo šiurkštaus žodžio.[26]

Jeigu Čiurlionio tapybos darbų esmė būtų, kaip kai kas klaidingai įsivaizduoja, tapybiniu apdaru apvilktos idėjos ar siužetai, kuriuos reikalui esant galėtume išvilkti, paaiškinti ir suprasti, tai jis nebūtų piktinęsis žiūrovų reikalavimais aiškinti ir nebūtų sakęs: "Kodėl žmonės nežiūri. Kodėl neįtempia savo dvasios". Čia ryškėja Čiurlionio blaiviai suvokiama dailės kūrinio regimojo pavidalo prasmė. Jis net nesako: "kodėl negalvo-

[25] **Op. cit.** (žr. išn. 1), 208 psl.

[26] Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, "Iš atsiminimų apie M. K. Čiurlionį", **ten pat,** 323 psl.

ja", nes tai, ką jaučiame ir išgyvename žiūrėdami į dailės kūrinį, vargiai begalėtume vadinti galvojimu.

Įsidėmėtina pastaba, kad " kiekvienas kitaip prieina, kitaip priima meno kūrinį". Šiais žodžiais Čiurlionis nurodo, kad mene, kaip dažnu atveju ir pačiame gyvenime, nėra vienos, absoliučios ir visiems privalomos bei priimtinos tiesos; jais jis pabrėžia svarbą savarankaus gilinimosi ir įsijautimo į meno kūrinį. Tokio asmeniško aiškinimosi galimybę bei su juo surištų išgyvenimų įvairumą ir teikia dailės kūrinio regimasis pavidalas, kuris iš tikrųjų nėra vien rykas kokiai mįslingai idėjai įtalpinti. Tiesa, galima ir idėją aiškintis įvairiai. Tačiau jeigu ji būtų dailės kūrinio esmė, tai ją vienąsyk atspėjus — baigtųsi ir kūrinio aktualumas, nes tokiu atveju mintį ar idėją būtų galima toliau svarstyti be jos vaizdinio įpavidalinimo. O betgi ne paslaptis, kad į meniškai vykusį ir įdomų paveikslą mums niekad neatsibosta žiūrėti, nors jeigu jis net ir neslepia savyje kokios ypatingai gilios minties.

Kad paveikslo turinio Čiurlionis nelaikė pagrindiniu menininko siekiu, savaime pilnai pateisinančiu visą jo triūsą, galime spręsti iš J. Tallat-Kelpšos "Atsiminimų apie Čiurlionį" šios ištraukos:

> Jis atsinešdavo kai kada į klubą savo eskizų albumus. Žmonės žiūrėdavo, bet dažnai škicų turinio nesuprasdavo ir klausdavo, ką jie reiškia. O Čiurlionis tokio klausimo negalėdavo pakęsti. "Piešinys pats turi kalbėti, žodžiais to neišreikši", kartą jis man pasakė. Atsimenu vieną tokį charakteringesnį atsitikimą. Kartą Čiurlionies albumėlyje buvo toks piešinys: žmogus laiko suėmęs rankomis galvą. Rankos juodos, galva spinduliuoja. Prie Čiurlionies priėjo vienas studentas, V. D., ir klausia, kas tuo piešiniu pavaizduota. "Automobilis" — atsakė Čiurlionis susinervinęs. Paskum aš pasiteiravau, kas čia iš tikrųjų yra. "Tai kaip ir žmogaus mintys" — atsakė Čiurlionis.

Čiurlionio nenoras aiškinti savo piešinio dar nerodo, kad jis pats nežinojo, ką darė. Anaiptol. Tai tik paliudija, kiek pačiam Čiurlioniui terūpėjo paveikslo turinys, at-

sietas nuo savo regimojo pavidalo; toks turinys, kokį dedasi suprantą ir kokiam visą kūrinio svarbą skiria apsimetėliai Čiurlionio garbintojai. Matyti, toks turinys ir pačiam Čiurlioniui nelabai aiškus. Priverstas ką nors sakyti jis taria: "Tai kaip ir . . ." Tas "kaip ir" — ir parodo, kad ten nebūtinai žmogaus mintys. Apskritai aprašytasis įvykis akivaizdžiai byloja, kad žiūrint į dailės kūrinį nėra gudru teirautis, kas jame vaizduojama — svarbiau yra ne kas, o kaip pavaizduota, — ir kad įdomaus bei dėmesio verto atsakymo ne lauktina iš autoriaus lūpų.

Iš tolimesnių J. Tallat-Kelpšos to paties straipsnio sakinių galime spręsti, kad Čiurlionio paveikslai nebuvo nutapyti vien filosofų pasismaginimams.

> Parodoje su Čiurlioniu mačiausi keletą kartų. Klausė, kaip patinka jo paveikslai. Atsakiau, kad nieko nesuprantu. Tada jis man pastebėjo, kad kaimiečiai supranta. Vienas kaimietis jam pasakojęs apie vieną jo paveikslą gražią pasaką, kurios jis dar nebuvo girdėjęs.

M. Vorobjovas ir S. Čiurlionienė yra vaizdžiai aprašę įdomų jau vėlesnį Antrosios lietuvių dailės parodos įvykį Kaune, kur turgaus dieną pripuolamai užklydęs kaimietis tuometinį parodos prižiūrėtoją, dail. Tadą Daugirdą, varginęs įvairiais klausimais. Jam buvusi neaiški portretinių paveikslų, o ypač jų nepaprasto didumo, prasmė. Labai keistai jam atrodė ir peisažas su laukais ir avimis, nes "iš tikrųjų lauke gražiau — tai kam tą piešti". Bet didžiam sunerimusio aiškintojo nustebimui prie Čiurlionio paveikslų kaimietis, "apžvelgęs pirmąją sieną, sustabdė mostu jau pradedantį kalbėti globėją. "Nereikia — aš pats čia suprantu! Čia pasaka" . . .

S. Čiurlionienė rašė, kad šito įvykio Čiurlionis "buvo sujaudintas ligi ašarų . . . kokia tai esanti laimė, kad jis nesuklydęs, kad jo menas randa tiesų kelią į liaudies širdį, nes iš ten jis kilęs".[27]

Iš dalies ir nestebėtina, kad kaimiečiai suprasdavo

[27] **Ten pat,** 325 psl .

Čiurlionio paveikslus. Jie buvo Čiurlionio kūriniams atviri: į juos žiūrėdavo paprastai, negudraudami — ir paveikslai savaime žadindavo jų įspūdžius. Kurie apskritai būdavo jautresni regimiesiems vaizdams — jausdavo ir išgyvendavo Čiurlionio kūrinių grožį, suvokdavo jų prasmę. Ir patį Čiurlionį džiugino jo paveikslų įkvėptos kaimiečių pasakos, ir jis nesismulkino, ar pasakos turinys pilnai sutapo su paveikslo turiniu, nes jam, kaip ir kiekvienam blaiviam dailininkui, rūpėjo ne atskiros detalės, o bendrasis kūrinio tvirtumas ir įspūdingumas, ir jo iššauktoji bendra žiūrovo reakcija.

Nenuostabu, kad Čiurlionio paveikslų dažnai visai nesuprasdavo įvairūs mokytiniai, nes paprastai jie nebūdavo išmokę tinkamai žiūrėti į dailės kūrinį, o tiktai praradę nuoširdų ir paprastą prie jo priėjimą, ir jausdavosi bejėgiai sueiti su juo į glaudesnį kontaktą. Neabejotina, kad ir anais laikais tokie asmenys prie Čiurlionio darbų atsinešdavo išankstinį nusiteikimą atrasti juose gal kažką panašaus į "kosminę lietuvio sielą", "daiktų ir reiškinių absoliučią, visa vienijančią pirminę esmę", "pilnutinę laiko ir erdvės sintezę", "simfoninių formų konstrukciją"[28] ir t.t. ir t.t.... ir rezultatai tokiais atvejais — liūdni: nusivylimas.

Tačiau gali nusivilti ir tie, kurie smerkia aplamai visus modernistus dėl jų paveikslų nesuprantamumo ir mano, kad Čiurlionis stengėsi būti suprantamas, ir tik jo minčių gilumas — vienintelis painus kliuvinys. Štai kaip jis pats rašė:

paskui atėjo Somovas, irgi apžiūrinėjo, tačiau Dobužinskio

[28] E. Čekienė (cituoja A. Rannitą): **op. cit.** (žr. išn. 24): "Jis galutinai atidengė kosminę lietuvio sielą, kuri nemato priešingumo tarp šiapus ir anapus, tarp gamtos ir žmogaus. Čiurlionis neieškojo žemiško ir dieviško atskirai, bet daiktų ir reiškinių absoliučios, visa vienijančios pirminės esmės ... Jis ieškojo tapyboje pilnutinės laiko ir erdvės sintezės, taigi, neįmanomo ... Toji simfoninių formų konstrukcija pirmą kartą meno istorijoje buvo įgyvendinta Čiurlionio kūryboje".

pagyrimas nepritarė, pasakė: "da, eto očen krasivo, no Nikolaj Konstantinovič, vy kak budto bliže ziemli sdelalis — k etom godu vaši kartiny boleje poniatny" (taip, tai labai gražu, bet, Konstantino Mikalojau, jūs lyg arčiau žemės pasidarėte — šiais metais jūsų paveikslai labiau suprantami — J.P.). Ir ... man rodos, kad jo teisybė. Dobužinskis randa, kad "kartiny k etom godu soderžatelneje i glubšeje" (paveikslai šiais metais turiningesni ir gilesni — J.P.), bet tai kažkaip neįtikina manęs ... Man rodos, kad Somovo teisybė — taigi aš esu kiaulė ir pykstu ant savęs, kol vėl nutapysiu ką nors geresnio.[29]

Matome, kad Čiurlioniui rūpėjo ne savo dailės darbų suprantamumas, o kažkas kita. Vienok netenka manyti, kad jis savyje jautė keistą troškulį kamuoti žmones savo kūrinių kažin kokiu, niekam nebeįspėjamu, mįslingumu. Tad kokios dailės kūrinio ypatybės iš tikrųjų rūpėjo Čiurlioniui? Koks tas kūrinio neaiškumas ir nežemiškumas, kuris vis dėlto turėjo teikti žmonėms tam tikro pasitenkinimo ar džiaugsmo?

Tame pačiame laiške paminėta, kad

Dobužinskiui geriausiai patiko mano "Angelėliai" ... tie su gėlytėmis ir drugeliais ("Rojus"? — J.P.), paskui "Angelas" — tas sėdintis su rausvais sparnais,—gėlės ir tiltai ... Lietuviškos (Žemaičių? — J.P.) kapinės, Nojaus Arka su vaivorykšte ir tas su paukščiu (? — J.P.).

Čia išvardintieji ir kai kurie kiti maždaug to paties laikotarpio darbai, pvz.: Vytis, Demonas, Pilies pasaka, Aukuras ... apskritai gana originalūs ir nuotaikingi. Ir jiems palyginti nesunkiai gali būti pritaikyti literatūrinio pobūdžio siužetai — gal todėl jie ir Dobužinskui atrodė turiningesni, o Somovui — suprantamesni. Tačiau vis dėlto jie, išskyrus gal "Nojaus arką" ir "Žemaičių kapines", stokoja grynai vaizdinio raiškumo, būdingo "Žiemos" ciklo ir "Sonatų" bei "Zodiako ženklų" kai kuriems paveikslams. Žinoma, nuotaikos žmogaus Čiurlionio nuomonė apie savo kūrinius nebūdavo labai pa-

[29] M. K. Č. laiškas Sofijai Čiurlionienei - Kymantaitei, 1909 m. gruodžio pradžia, **op cit.** (žr. išn. 1), 263 psl.

stovi, ir šiuo atveju jis galėjo be gilesnio apsigalvojimo savimi nusivilti, save paskubomis pasmerkti — ir kartu vėl tikėtis atsigriebsiąs. Ir nežinia, ar jis, ketindamas nutapyti ką nors geresnio, jau turėjo mintyje kokių naujų ir gerokai kitoniškų darbų sumanymus. Vienok kažin, ar jam tuo metu nerūpėjo tokie kūriniai, kurie mažiau gundytų galvoti ir suprasti, o daugiau — žiūrėti ir matyti bei jausti; pavyzdžiui, kažkas panašaus į "Žiemos" ciklo paveikslus, kurie Somovui tikriausiai neatrodė (jeigu jis juos kada nors matė) perdaug žemiški bei suprantami, ir kuriuose Dobužinskis vargiai galėjo įžiūrėti ypatingesnį gilumą ir turiningumą, o kuriais tačiau gėrėjosi ne vien pats Čiurlionis.

Tiesa, tokioms mūsų prielaidoms, bent iš dalies, kelią iš anksto pastoja M. Vorobjovas savo šitokiais paaiškinimais:

> Tapybos istorijoje tapytojo - poeto tipas pakankamai pažįstamas. **Tapytojo - muziko** tipas yra gi kažkas naujo ir bene pirmą kartą taip aiškiai Čiurlionio įkūnijamas. Čiurlionis pats iš tipiško tapytojo - poeto išsivystė į tapytoją - muziką, ir būtent taip, kad muzikas vis labiau buvo tapytojo ne išstumiamas, bet tartum absorbuojamas. **Išsivystymas į absoliutų tapytoją, tiktai tapytoją prancūziškąja prasme, čia iš anksto nebuvo lauktinas. Čiurlionis nebuvo joks vadinamasis akių (regėjimo) žmogus** (m.p. — J.P.); ir savo išganymo jis negalėjo ieškoti formos problemų sprendime. Menas jam buvo ne pats sau tikslas, bet priemonė giliausiems sielos vyksmams signalizuoti. Tapyba turėjo tapti šventa mostų kalba, betarpiškai išreiškianti mistiškus sielos įvykius; mimiškai - ritmiška kalba, intelektualiems išaiškinimams nebeprieinama. Gretindamas tapybą su muzika, Čiurlionis vis daugiau pajėgė išsivaduoti iš savo kūrinių grindimo literatūrinėmis sąvokomis.[30]

Jeigu M. Vorobjovui buvo neišvengiama paliesti kai kurios Čiurlionio meninio vystymosi ateities galimybės, tai nevertėjo ribotis paminėjimu tik dviejų jo tarpsnių, išreikštų dviem skirtingais tipais. Stebint visą dailininko

---

[30] **Op. cit.** (žr. išn. 10), 35 psl.

Čiurlionio augimą, gamtą kopijavusio mėgėjo — koks pradžioje buvo Čiurlionis — artėjimas tapytojo - poeto bei tapytojo - muziko vingiais į absoliutaus tapytojo tarpsnį atrodytų gana natūralus ir įtikinąs. Neabejotina, kad ir absoliučiam tapytojui menas yra "priemonė giliausiems sielos vyksmams signalizuoti". Ir Vorobjovas vis dėlto per drąsiai teigia Čiurlionį nebuvus "regėjimo žmogum", lyg ir pamiršęs savo pastebėtus "Žiemos" ciklo paveikslų esminius bruožus, paties pavadintus "optinėmis metaforomis", kur "asociacijos žaidžia daugiau regėjimo negu galvojimo srityje"[31]. Pagaliau — kokia nežemiška Čiurlioniui bebūtų buvusi toji "šventų mostų ... mimiškai ritmiška kalba" - tapyba, — joje regėjimo vaidmuo yra lemiamos reikšmės. Būtų net ir juokinga prileisti, kad vos kelerių metų būvyje Čiurlionis galėjo tapyboje pasiekti tokių nuostabių laimėjimų dėka, pavyzdžiui, nepaprastai tobulos klausos ar ypatingo muzikinio talento.

Bendrai šie M. Vorobjovo aiškinimai atrodo gana klaidiną. Pavyzdžiui, paskutinysis citatos sakinys gundo mus patikėti, kad Čiurlionis, išsivystęs į tapytoją - muziką, jau žymiai labiau išvengė M. Vorobjovo anksčiau nurodytųjų, tapybai netinkančių, literatūriškumų (pvz., literatūrinių metaforų bei alegorijų). Tačiau, didžiam mūsų nustebimui, puikiausius tokio literatūriškumo pa-

[31] **Ten pat,** 20 psl.: "Ankstyvesniuosiuose paveiksluose jau paminėtasis dailininko animistinis polinkis dažnai jį patraukdavo vaizduoti į žmones panašius gamtovaizdžio motyvus, kaip antai kalvas, medžius ar debesis. Poetinė metafora taip būdavo pigiu būdu perkeliama tapybon, kuri per tai įklimpdavo literatūriškume. "Žiemos" ciklo naujovė ir esmė galima būtų pavadinti "optine metafora". Daiktiškumas tampa daugiareikšmis; viena ir ta pati forma pasirodo kartu kaip žvaigždė, gėlė, liepsna ir snaigė; nuogas medelis kartu yra blykčiojanti žvakidė ir t.t. Asociacijos čia žaidžia daugiau regėjimo negu galvojimo srityje. Kaip tik per irracionalųjį motyvų daugiaprasmiškumą miglotos gamtovaizdinės impresijos pasigilina į žiemos viziją".

vyzdžius randame su muzika sugretintuosiuose kūriniuose (Preliudas ir Fuga, 1908 m.; "Pavasario sonatos" allegro, "Saulės sonatos" finale, "Jūros sonatos" andante . . .) ir palyginti netaip jau daug jų beužtinkame ankstyvuosiuose darbuose. Tad ir pakankamai neįtikina nė M. Vorobjovo teigimas, kad Čiurlionis iš tapytojo - poeto išsivystė į tapytoją - muziką. Atrodo, kad per visą Čiurlionio gyvenimą jo asmenyje iš dalies tarp savęs rungėsi, iš dalies — bendradarbiavo ir net stengėsi kūryboje bendrai išsilieti muzikas, poetas ir dailininkas. Neabejotina, kad pastarasis visų stipriausiai pasireiškė ir buvo vienintelis, kuris tolydžio augo ir tvirtėjo, tapyboje anuos priglausdamas daugiau ar mažiau kaip tam tikrus įnamius. Ir tikriausiai nebūtų perdaug klaidinga manyti, kad anieji, netekę pakankamo dėmesio ir nustoję savarankumo, ilgainiui būtų sunykę, tapę bereikšmiai ir visai užslopinti.

Matyti, kad M. Vorobjovas pasistengė Čiurlioniui surasti ir galutinai pritaikyti tapytojo - muziko tipą dėl to, jog tai "kažkas naujo", Čiurlionį labiau išskiriančio iš kitų dailininkų tarpo. Vienok tenka abejoti tokio tipinio rūšiavimo tikslumu bei prasmingumu. Ir Čiurlionio atveju vargiai beįmanoma nuvokti, kur maždaug baigėsi pirmasis ir kur prasidėjo antrasis tipas. Antra vertus, panašaus pobūdžio tipų galima būtų prirankioti apsčiai, nes bendrai nestinga žmonių su daugialypiais gabumais. Nors dėl įvairiausių priežasčių jie dažniausiai turi tenkintis viena pasirinktąja sritimi, bet jų vystomoje kūryboje neretai prasimuša ir pražūčiai pasmerktųjų gabumų atžalos. Apskritai vienok bet kurios meno srities kūrybai naudingas tik ribotas kitų sričių absorbavimas. Gyvenime kai kada tas pats žmogus gali būti vienodai geras menininkas, mokslininkas ir pirklys. Tačiau dailėje jis turi būti išimtinai dailininkas, moksle — mokslininkas, o prekiavime — prekijas; jeigu jo dailės kūryboje ims pastebimai reikštis gamtininkas ar istorikas, ar prekėjas — tai nuo to tiktai nukentės dailė, ir kitos sritys tuo

nieko nelaimės. Neabejotina, kad ir muzikos besaikė įtaka neneša palaimos dailiojo meno kūrybai. Ir jeigu Čiurlionis dar nebuvo pastebėjęs, tai ilgainiui turėjo pastebėti, jog visa, ko dailės kūrybos prasme esmingai naujo ir vertingo buvo galima pasimokyti iš muzikos ir panaudoti tapybai, — jis jau buvo atlikęs. Žinoma, vien iš to, kad po 1908 m. jo nutapyti darbai nebeturi muzikinių pavadinimų, dar nesaugu spręsti, jog jis buvo jau persiorientavęs ir neabejotinai atsidūręs pakeliui į absoliutų tapytoją. Bet itin rizikinga būtų manyti, kad M. Vorobjovo teigtasis Čiurlionio perėjimas iš tapytojo-poeto į tapytoją - muziką, įvykęs (jeigu tikrai įvykęs) vos poros metų būvyje, būtų buvęs — kaip iš Vorobjovo aiškinimų gali atrodyti — galutinis jo meninio vystymosi tarpsnis. Prileisti galima daug kas, bet baisiai sunku patikėti, kad Čiurlionis nebūtų galėjęs išsivystyti į Vorobjovo minėtąjį absoliutų tapytoją dėl tariamosios stokos kai kurių, tam vystymuisi reikalingų, savo asmens privalumų. Koks savo prigimtimi Čiurlionis buvo ryškus ir užsidegęs tapytojas, be jo paliktųjų dailės kūrinių, byloja ir šie jo sakiniai:

> *Nuo ketvirtadienio tapau po 8 - 10 valandų. Nieko neišeina*, bet tai niekis. Tapau sonatą — apmesta jau visa (4 dalys) ir labai sunkiai duodasi, o labai noréčiau ją pabaigti kaip nors greičiau, nes antra pradeda man rodytis akyse (ne ausyse! — J.P.). Atvešiu į Palangą — pamatysi. Kad Tu žinotum, kaip tai malonu taip užsispyrus, pasiutusiai, taip užmiršus viską ir be nuovokos, be atsikvėpimo tapyti. Baisiai kaip malonu. Viskas visur eina savo keliu: saulė šviečia, *rugiai žydi, žmonės šneka, vaikščioja, ten sau pievos, laukai*, kalneliai, visur gėlės, paukščiai, visur vasara, gražu, o aš nieko — tiktai tapau.[32]

Ne paslaptis, kad jau Plungėje jaunuolis Čiurlionis pasižymėjo savo gabumais dailiajam menui, tik visa jo gyventoji aplinka nebuvo palanki dailės talento plėto-

---

[32] M. K. Č. laiškas Sofijai Kymantaitei, 1908. VI. 9., — **op cit.** (žr. išn. 1), 213 psl.

jimui bei brandinimui. Jis — muzikalus vargonininko vaikas, gyd. J. Markevičiaus (lenko — Čiurlionio tėvų bičiulio, vėliau didžiai priešingo Čiurlionio metimuisi tapybon) rūpesčiu pakliuvęs kunigaikščio M. Oginskio Plungės muzikos mokyklon, o vėliau — į Varšuvos ir Leipcigo konservatorijas, — privalėjo mokytis muzikos, kurią jis neabejotinai mėgo, nors ir tapyba jį traukė visą laiką.

Leipcige rašytuose laiškuose ne perdaug entuziazmo muzikos kūrybai, o neretu atveju pastebimas didelis noras tapyti. Vienok jau pats naujųjų bandymų mėgėjiškumas varžė sąmoningą Čiurlionį, ir jis jautėsi bejėgis, nebežinąs kaip beįsitraukti į rimtesnį ir daugiau žadantį darbą. Dvejojimas užtruko netrumpai. Ir tik muzikos mokslus baigęs ir pasijutęs savarankesnis, jis išdrįso tapyboje rimčiau išmėginti savo jėgas. Apskritai jis nebuvo drąsus ir veržlus — ir tatai jis pats žinojo. ("Neturi supratimo, kaip man praverstų daugiau pasitikėti savimi ir būti drąsesniam. Kiek kartų mėginau perdirbti save ar persilaužti, — kur tau! Per giliai įsišaknėję".)[33]. Nors vėliau tapyboje jis įgavo drąsos ir pasitikėjimo savimi ir apie II-ją Lietuvių dailės parodą Vilniuje, kurią jis energingai organizavo ir tvarkė, rašė, kad ji už I-ją "tikrai mažesnė, nes iš 80 Leščinskio paveikslų 78 ilsisi virtuvėj, kurioje ir daug kitų bogomazų paveikslų internavau, tiesiog nieko neklausdamas — "administrativnym poriadkom" (administracine tvarka — J.P.)", — bet prieš žengdamas pirmuosius dailininko žingsnius, jautėsi reikalingas kitų pagalbos ir iš Leipcigo rašė vienam savo pažįstamam:

> Pereitame laiške pasižadėjote, kad parašysite man apie mano tapybinius gabumus. Laukiau mėnesį ... Toliau turėjote man įrodyti, kad intuicija yra neišvengiama "žmogui, kuris kuria", ir neįrodėte. Jūsų tų įrodinėjimų smulkmenos man be

[33] M. K. Č. laiškas Marijonui Markevičiui, 1901. XII. 29., — **ten pat,** 60 psl.

galo patinka ir tikrai nieko prieš jas doro negaliu sugalvoti, o apibendrinti to viso nemoku, daiktų esmės negaliu apčiuopti ir širstu ant savęs ir ant Jūsų.

Kodėl kūrėjas turi turėti intuiciją? Sutinku ir jaučiu, kad turi, bet kodėl, pasakykite man.... Turite būtinai man parašyti apie tą tapybą ir kaip reikiant atsakyti į klausimą: kodėl negalima kurti be intuicijos?[34]

Abejotina, ar Čiurlionis susilaukė pageidautųjų paaiškinimų, nes atrodo, kad po šito laiško jis su tuo asmeniu daugiau nebesusirašinėjo. Šiaipjau nieko nuostabaus, kad jis tuo metu šitaip stengėsi aiškintis tapybą bei su jos kūryba susijusius klausimus, nes net ir Varšuva, nekalbant jau apie Druskininkus ir Plungę, nebuvo jam suteikusi pakankamų sąlygų dailiajam menui pažinti savo jėgomis ir tuo būdu iš anksto pasiruošti taiklesniems kūrybiniams užsimojimams ir tvirtesniems žingsniams. Todėl iš dalies ir nenuostabu, kad jis savo vidinės jėgos traukiamas giliau įsiskverbti į visą laiką jį viliojusią ir vis dėlto dar labai nepažįstamą sritį, bandė į ją prasigauti per nepalyginamai žinomesnius, nors jau nebe taip žavius, gal ne tiek daug žadančius ir todėl bent laikinai apleistinus muzikos dirvonus. Tiesa, šis kelias toli gražu nebuvo tiesus bei visais atžvilgiais tinkamas, nors neabejotinai — ne be tam tikrų laimėjimų.

Bendrai neginčytinas dalykas, kad muzika, literatūra ir įvairūs mokslai, kuriais domėjosi Čiurlionis, plėtė jo akiratį, turtino asmenybę ir teigiamai atsiliepė jo dailės kūrybai. Ir savaime aišku, jog rimtesnio su dailiuoju menu susidūrimo vėlyvumas buvo jojo tapybai nuostolingas. Nuostolingas ne vien laiko požiūriu: pilnesnis ir nuodugnesnis profesinis pasiruošimas ir nepaprastai talentingam Čiurlioniui būtų didžiai pravertęs. Nors tuomet jam gal ir nebūtų buvęs pritaikytas skambus tapytojo - muziko vardas, tačiau gal jis pats būtų buvęs sąmoningesnis, grynesnis ir tvirtesnis tapytojas — būtų

[34] M. K. Č. laiškas Lucijui Boguslavskiui, 1901 m. gruodis, — **ten pat,** 54 ir 55 psl.

gal buvę išvengta kai kurio blaškymosi. Reikia manyti, kad įžvalgus ir kultūringas mokytojas net ir Čiurlioniui būtų galėjęs nemaža padėti — deja, tokio tuomet nebuvo nei Druskininkuos, nei Plungėj, nei Varšuvoje. Neabejotina, kad su laiku Čiurlionis būtų dar daug ką pats išlyginęs, ir jo dailės kūryba būtų dar skaidriau nušvitusi. Tačiau likimas buvo šykštus: apytikriai vos 5-rių metų įtampaus darbo įkarštyje kūrybiniais išgyvenimais perkrautas Čiurlionis tapyboje neįstengė prisitaikyti nė savo draugui muzikui duotojo išmintingo patarimo, kad "būtinai reikia, kad gerai pažintum tas formas, kurios jau yra, nes tiktai tada turėsi teisę jomis švaistytis ir išradinėti naujas".[35]

Šitie Čiurlionio žodžiai išreiškia jo tikrai blaivias pažiūras į meninę kūrybą.

O vis dėlto vienas dailininkas anądien tarė, kad Čiurlionis buvęs naivus, o Kandinskis — ne.

Kuris iš tiesų buvo naivesnis, nuspręsti netaip jau lengva. Tačiau gal bent dalis skaitytojų bus patenkinta paaiškinimu, kad tam tikra prasme abu jie buvo naivūs, nes abudu buvo . . . dailininkai.

Paprastai Čiurlionio tapybinis naivumas primenamas ryšium su aptarimu jo ankstyvųjų darbų (pvz.: "Laidotuvių", "Audros", "Tvano" ciklai . . .), kuriuose jaučiama secesionistų įtaka, užkrėtusi jį nelemtuoju literatūriškumu. Įprastiniai priekaištai dėl kai kuriuose paveiksluose užtinkamų naivokų alegorijų yra teisingi. Tačiau atrodytų, kad pirmojo laikotarpio (apytikriai 1904 - 1906) Čiurlionio tapybos darbai apskritai per paviršutiniškai paaiškinami ir nepakankamai pagrįstai visi vienu mostu daugiau ar mažiau nuvertinami. Kaip joks menininkas pastoviai neišsilaiko viename kūrybiniame aukštyje, taip ir šito laikotarpio Čiurlionio kūrinių meninis lygis nėra vienodas. Iš tikrųjų Čiurlionis ligi savo neilgo amžiaus pabaigos tapyboje pilnai neišvengė tam

---

[35] M. K. Č. laiškas Eugenijui Moravskiui, 1902. II. 17., — **ten pat, 93 psl.**

tikro naivumo bei literatūriškumo, kurių galima užtikti ir jo vėlyvuosiuose darbuose. Pastebėtina, kad, pavyzdžiui, M. Vorobjovo smerktųjų literatūrinių metaforų bene gausiausiai atrastume tais pačiais (1907) metais nutapytuose kūriniuose, kaip ir "Žiemos" ciklas bei pirmosios sonatos, kurios irgi nevisai laisvos nuo literatūriškumų. Vienok bendrai neturėtume pamiršti, kad kai kurie mūsų dailininkai ir šiais laikais gamina paveikslus, maždaug panašius į Čiurlionio apie 1904 m. nutapytuosius. Ir neatrodo, kad jų kūriniai pralenkia anuos Čiurlionio darbus. O vienok šitie dailininkai gerbiami ir laikomi ne naiviais ar atsilikusiais, bet pažangiais. Rodos, nei kiek neabejotina, kad nors ir kažin kokiu nevykėliu mes bevadintume Čiurlionį, — iki šiol vis dar neturime kito tokio dailininko, kuris jam savo kūrybiniu didumu prilygtų.

Beje, besistengdami pabrėžti Čiurlionio nepaprastumą, jau šio rašinio pradžioje paminėto clevelandiškio koncerto rengėjai publiką apšvietė net šitaip: "Tas didysis tapytojas, romantikas savo originalumu ir formos naujoviškumu, bei turinio gilumu yra užėmęs atitinkamą vietą ir visuotinėje meno istorijoje". Straipsnio autoriams tiek parūpo "išgauti" Čiurlioniui pasaulio pripažinimą, kad jie net nesivaržė ir pameluoti. Ir to jųjų persistengimo išdavoje gavosi biaurus Čiurlionio nuvertinimas ir paniekinimas. Nes Čiurlioniui neabejotinai priklauso ne pati prąsčiausioji vieta meno istorijoje, kurioje jis, deja, iš viso jokios neužėmęs. Be anksčiau išvardintųjų specialesnio pobūdžio leidinių, pasiseke surasti tiktai kelis kitus, kuriuose apie jį užsiminta.[36]

---

[36] a) Helen Rubissow, **The Art of Russia**, New York, 1946, 12 psl. 25-kių puslapių Rusijos meno apžvalgoje Čiurlionis paminėtas dviem sakiniais. Įdėtas "Piramidžių sonatos" II paveikslas.

b) **The Art Bulletin**, Vol. XXI, No. 2, June 1939, 206 psl. Čia randame meno istoriko ir kritiko — vieno iš tur būt

nepaprastai retų vakariečių, mačiusių Čiurlionio darbus, — George M. A. Hanfmann'o parašytą M. Vorobjovo veikalo (žr. išn. 10) recenziją, kurią tenka laikyti bene pačiu geriausiu — ir, gal būt, vienu iš mažiausiai žinomų — bendrinio pobūdžio straipsniu apie Čiurlionį tapytoją. Štai pora mums įdomesniu ištrauku:

"Tikrai Čiurlionis nusipelnęs išvengti užmaršties, kuri jam gresia. Jis faktiškai nežinomas centrinėj ir vakarų Europoj, nekalbant apie šią hemisferą (autorius yra amerikietis — J.P.). Šitą situaciją iki tam tikro laipsnio sukūrė lietuvių tautinis išdidumas. Tėvynainių pastangos beveik kiekvieną jo tapinį ir piešinį parūpino Vytauto Didžiojo Muziejui Kaune; muziejui, kuris normaliai neįeina į meno mėgėjų kelionių tvarkraštį. Betgi geriausiais savo pasiekimais ("at his best") Čiurlionis yra didelis tapytojas, labai originalios ir nuoširdžios vizijos. Čiurlionio Galerijoj — kur recenzentas paskiausiai juos matė — jo paveikslai buvo pateikti visų griežčiausiam bandymui — individualiai parodai. Sunkųjį mėginimą Čiurlionis praeina nuostabiai gerai, iš tikrųjų geriau negu kai kurie nepalyginamai plačiau žinomi jo bendralaikiai prancūzai ar vokiečiai" ...

"Čiurlionis gal būt niekad nebus laikomas vienu iš epochinių ("epoch-making") menininkų; jo menas per ribotas, per individualus, per nelygus savo formine išraiška. Bet kaip tapytojas, pilnai išreiškęs tautos mentalitetą, kaip tapytojas, įtikinančiai parodęs naują universą, jis užims garbingą vietą Europos tapybos istorijoje".

c) Werner Haftmann, **Malerei des XX. Jahrhunderts**, Muenchen, 1954, 206-7 ir 490 psl. Šiame veikale paskirta daugiau negu ištisas puslapis Čiurlioniui aptarti (ir priede kelių eilučių biografiniai bruožai). Bet autorius neparodo pakankamo nusimanymo: nelabai taikliai apibūdina Čiurlionio tapybą, jos kilmę aiškindamas gana neįtikinančiomis prielaidomis, nors jo pažvalga į Čiurlionio reikšmę abstraktinio meno raidai ganėtinai blaivi. Pasiskaitymui nurodytas tik A. Rannito straipsnis 1951 m. **Das Goldene Tor** žurnale.

d) **Allgemeines Lexikon der bildenden Kuenstler des XX. Jahrhunderts**, von Hans Vollmer, I. Band, Leipzig, 1953, 444 psl. Čionai Čiurlionis aptartas keturiais, nelabai taikliais sakiniais. Nurodytoji literatūra: V. Ivanovo "Čiurlionis ir menų sintezės problema", M. Vorobjovo veikalas (žr. išn. 10) ir jo aptarimas **The Art Bull.** (žr. 36b), ir A. Rannito straipsniai 1946/47 ir 1949/50 m. **Das Kunstwerk** žurnale.

Už Lietuvos ribų Čiurlionis buvo tik Lenkijoje ir Rusijoje įvertintas, nes tiktai šituose kraštuose ir turėta progos susidurti su jojo kūryba. Ypatingai reikšmingas buvo Čiurlionio tapybos pripažinimas Rusijoje. Labai palankūs tenykščių kritikų atsiliepimai galutinai atvėrė akis ir patiems lietuviams.

Štai kokius Čiurlionio kūrinius mačiusiųjų rusų žymesnių menininkų įspūdžius prisimena M. Dobužinskis:

> Čiurlionies kūriniai visiems padarė tokį didelį įspūdį, jog čia pat vieningai buvo nutarta kviest jį dalyvauti paradoje "Solon". Čiurlionies kūriniai pirmiausia visus nustebino savo originalumu ir nepaprastumu — jis į nieką nebuvo panašus — ir jo meno šaltinis atrodė gilus ir paslaptingas...
>
> Kas mus tikrai džiugino Čiurlionies kūryboje ir, būtent, džiugino kaip koks retas radinys, tai jo nuoširdumas, tikroji mistika ir jo meno gilus dvasinis turinys. Jeigu Čiurlionis kai kuriuose savo kūriniuose visiškai ne "meisteris", kartais nedrąsus ir techniškai lyg ir bejėgis, tai tas mūsų akyse nebuvo jo darbų neigiamoji savybė. Priešingai, jo pastelės ir

---

e) Laikraščio straipsnis, kurio man prieinama metrika tebuvo šitokia: "A Lithuanian Painter", specially for the **Christian Science Monitor,** 9. 24. 1921. Šis rašinys įdomus ne vien palyginti taikliu Čiurlionio apibūdinimu, bet ir savo amžiaus pateikiama tam tikra egzotika, primenančia net ir šiais laikais kai kurių mūsų tautiečių tebeskleidžiamąją. Štai pora ištraukų:

"Mažoji lietuvių kiltis, savo kalboje išlaikiusi labiausiai nepasikeitusius ir grynus sanskrito kalbos elementus, yra Europos indai ("Indians of Europe")"... "Čiurlionis buvo lietuviškiausias iš visų lietuvių, nors savo jaunystėje ir nekalbėjo gimtąja savo kalba. Jis yra simbolis Lietuvos atgimimo, jos tautinio renesanso. Štai kodėl jo atmintis garbinama jo šalyje".

Pagaliau šia proga paminėtinas ir pats vėliausias leidinys — Čiurlionio mirties 50 m. sukakčiai paminėti skirtasis **Lituanus** žurnalo numeris (Vol. VII, No. 2, June 1961). Jame randame apkarpytą minėtąją G. M. A. Hanfmann'o recenziją (žr. 36b), V. Ivanovo, A. Rannito, R. F. Piper'io ir V. Jakubėno straipsnius; be to — ištraukas iš Romain Rolland'o, Bernardo Berensono, Jacques Lipchitz'o ir Igorio Stravinskio laiškų.

temperos, padarytos lengva ir muziko ranka, o kartais lyg vaikiškai naiviai, be kokio nors "recepto" ir be jokio manieriškumo, kartais "nežinia kaip", lyg savaime gimęs, savo grakštumu ir trapumu, kolorito gamomis ir kompozicija rodėsi mums kaž kokiomis brangenybėmis. Jų muzikiški pavadinimai mums atrodė veikiau kurjozu, ta jo meno puse, kuri jo vertinime nesudaro vyriausio elemento.[37]

Iš tikrųjų taip skirtingi Čiurlionio paveikslai nuo anuometinių rusų dailininkų darbų, jog iš dalies net tenka stebėtis, kad jis buvo anų tinkamai suprastas ir teigiamai įvertintas. Originalumo bei tam tikro pažangumo prasme Čiurlionis buvo juos toli pralenkęs — jo darbų palyginimas su jų anuometiniais kūriniais turėtų paveikti ir labiausiai užkietėjusį skeptiką ir jį įtikinti Čiurlionio kūrybingumu.

Reikia manyti, kad ir vakarų Europoje Čiurlionis būtų buvęs pažangesniųjų menininkų palankiai sutiktas. Tik nežinia, ar juos būtų panašiai kaip rusus žavėjęs M. Dobužinskio pabrėžtasis Čiurlionio kūrybos dvasingumas. Vienok netenka abejoti, kad jo iškilesniems kūriniams nė kiek nepavojingi jųjų palyginimai su anuometiniais vakariečių dailininkų darbais, ir sunku įsivaizduoti, kad jie nebūtų sukėlę įsidėmėtinesnių atgarsių. Nebūtų galėjęs likti nepastebėtas Čiurlionio darbų nepaprastumas ir nuoširdus originalumas, ne dirbtiniu būdu atsiektas kitų dėmesiui atkreipti (kaip kad šiais laikais kai kada pasitaiko), bet natūraliai išplaukęs iš menininko didžiai kūrybingos prigimties gelmių. Tokiems darbams nereikalingos nei specialios rekomendacijos, nei koks dirbtinis jų pririšimas prie gyvenamojo laiko mados (pavyzdžiui, prie abstraktizmo), ir jų vertinimai ne švelnintini kokių nors lengvatų ar gudruoliškų pateisinimų ieškojimais, nes apskritai jie yra pajėgūs rimtai kritikai atlaikyti. Deja, vakariečiams menininkams bei meno istorikams nebuvo jokios progos su jais

[37] M. Dobužinskis, "Mano atsiminimai apie Čiurlionį", **op. cit.** (žr. išn. 5), 94 psl.

susipažinti. Čia ir turime paaiškinimą, kodėl Čiurlionis neminimas visuotinės meno istorijos knygose.

Tūlam skaitytojui gali atrodyti, kad šioje erdvių tyrimo bei jų užkariavimo gadynėje Čiurlionio kūryba gali susilaukti naujo susidomėjimo bei įvertinimo. Juk sakoma, kad Čiurlionis sugebėjęs "pažvelgti į pasaulio beribes", į visatą — ir savo kūryboje plačiąsias erdves vaizdavęs. Deja, Čiurlionis vaizdavo ne tas erdves, kurios rūpi gamtą valdyti mėgstančiam ir ją galutinai pažaboti pasinešusiam nūdieniam žmogui. Jo erdvėse nepramatyta vietos nei raketoms, nei satelitams, nei erdvių laivams — jose nardo pavasariškos kregždės, sklendžia tamsūs ir paslaptingi paukščiai, lekia išsitiesęs žaltys, spindi vienišos žvaigždės, plaukia ramūs ir nesudrumsti debesukai, tamsuoja šiurpus Rex'o šešėlis . . .

Šia proga prisimena dažni priekaištai moderniesiems menininkams dėl meno nužmoginimo, dėl mene vaizduojamo įvairiai deformuoto žmogaus. Būtų atskiras uždavinys pagrindžiau išsiaiškinti, kodėl šio šimtmečio mene vyrauja toks nedailus žmogaus atvaizdas. Čia tik pastebėtina, kad tatai jokiu būdu nereiškia Čiurlionio kartos modernistų nesidomėjimo žmogumi. Iš tikrųjų yra priešingai: dažnu atveju žmogus ar su juo susiję gyvenimo reiškiniai yra pagrindinis jų dėmesio objektas. O toks nedailus tas tobulasis žemės padaras jiems išeina, gal būt, neretai dėl to, kad jie geriau negu eiliniai piliečiai mato tą amžinąjį nenuoramą, savo sukurtos civilizacijos dėka ne tiktai keičiantį žemės rutulio paviršių, bet ir save deformuojantį fiziškai ir psichiškai; ne tiktai sumaniai pajungiantį jam tarnauti paslaptingiausias gamtos jėgas, bet ir atsiduriantį visiško susinaikinimo pavojun.

Bene ryškiausiai Čiurlionis nuo savo amžininkų skiriasi tuo, kad jis bendrai mažiau domėjosi žmogumi bei jo siekimų padariniais. Todėl ir jo kūryboje, kuri beveik išimtinai gilių gamtos išgyvenimų išdava, gal kiek daugiau galima užtikti giedros, negu kai kurių kitų moder-

nistų darbuose. Žmogus jo paliestas vos keliuose kūriniuose — ir jais nebus patenkinti asmenys, dailėje ieškantieji sveiko, apvalaus, laimingo ir į žemę tvirtai atremto Adomo palikuonio. Nedaug optimizmo jie beįžiūrės "Laidotuvių" cikle, "Pasakoj" (prie pienės pūkų kunkulo vaikutis, ir šiurpus, tamsus paukštis viršum jo) ar "Žalčio" sonatoje (įnoringas žmogiūkštis prie pat bedugnės, ir milžiniškas, stangrus žaltys, erdvėje grėsmingai išsitiesęs). Mene paspirties ir ramaus, malonaus pasitenkinimo ieškančiuosius šitie paveikslai nekaip benuteikia: jie vaizdžiai byloja apie žmogaus bejėgiškumą, kuris dabar, astronautų ir kosmonautų gadynėje, ryškėja labiau negu bet kada. Šis bruožas liudija aštrų Čiurlionio sąmoningumą. Tačiau yra žmonių, kurie visa tai aiškintųsi gal gerokai kitaip. Teko skaityti vieno dailininko mokyklinį rašinį, kuriame pasakyta, jog labai galimas dalykas, kad Čiurlionio dailės darbai yra padarinys jo protinės netvarkos, atneštos ligos, kuri buvo jo ankstyvos mirties priežastis. Esą, tokiu atveju jo kūryba turėtų būti svarstoma labai skirtingai. O būtent kaip — tai ir nepaaiškinta.

Tenka pastebėti, kad įvairūs moderniojo meno priešai ir demagogiški jo aiškintojai visuomet labai mielai modernistams menininkams prikergia psichinį pakrikimą. Tiktai Čiurlioniui liguistumo prikišti mūsiškiai "ekspertai" dar neišdrįsta (na, o apie save visi jie puikiausios nuomonės visuomet). Vienok prisimenant, kad nėra taip paprasta nei nustatyti, kur baigiasi "normalumas" ir kur prasideda ligotumas, — nei išsiaiškinti, kokie iš tikrųjų vidiniai nepasitenkinimai, trūkumai ar pertekliai verčia žmogų kurti meną — gyventi savo atskirame, didžiai asmeniškame pasaulyje — ir kad dar nenuvertinta kūryba tokių asmenų, kaip Michelangelo, Beethoveno ar Tolstojaus, kurie ramiems ir savimi patenkintiems piliečiams galėjo iš arčiau atrodyti tikri savotiški kvailiai, — tai ir mums nėra aiškesnio pagrindo skubėti suabejoti Čiurlionio kūrinių verte, juoba, kad kažin, ar

įmanoma juose įžiūrėti kas nors aiškiau liguisto, negu "sveikųjų" menininkų darbuose.

(Beje, Čiurlionio laiškų knygoje, pastaboje prie paskutiniojo trumpučio laiško, rašyto S. Čiurlionienei iš Varšuvos 1910. XI. 5., kuriame tik sveikinimai ir viltis netrukus pasimatyti, randame šitokį paaiškinimą: "Tai paskutinis išlikęs laiškas žmonai. Dailininko žmonos ir seserų žiniomis, M. K. Čiurlionis jau tada buvo beveik pasveikęs, tikėjosi greit grįžti pas savuosius ir pradėti darbą, bet per vieną ilgai užtrukusį pasivaikščiojimą persišaldė, susirgo plaučių uždegimu, ir tai buvo jo ankstyvos mirties priežastis").

Kaip kiekvieno didelio menininko, taip ir Čiurlionio kūrybai taikytinas individualus mastas, išvestas atsižvelgiant į jos savotiškąsias ypatybes, niekur kitur nebeužtinkamas. Vienok būtina nepamiršti, kad Čiurlionis visų pirma buvo dailininkas, o ne koks keistuolis tapybos ir muzikos jungėjas ar neaiškių visatos paslapčių gvildentojas. Todėl ir į jo tapybos grožį bei prasmę mums įsijausti nepadės nei muzika, nei astronomija, nei filosofija. Įžvalgesniam ir mielesniam asmeniui vieninteliai čia patikimesni pagelbininkai, tai bendras nusimanymas apie meną ir nuoširdumas. Žinoma, atvirai, paprastai ir dalykiškai aiškintis klausimus, gal būt, netaip lengva ir patrauklu, kaip švaistytis miglotos prasmės įmantrybėmis, net nesivaržant Čiurlioniui priskirti nebūtų nuopelnų. Tad ir nenuostabu, kad įsismaginę lakūs svajotojai pagaliau paaiškina, jog be Čiurlionio tapybos nesuprantama nė Einšteino reliatyvumo teorija,[38] žinoma,

[38] Kad be Čiurlionio tapybos nebūtų suprantama Einšteino reliatyvumo teorija — buvo pasakyta estų dailininko ir meno kritiko Edgaro E. Aavik'o straipsnyje "Laikas ir menas", M. Šileikio išverstame ir **Naujienose** išspausdintame š.m. (1961) pradžioje. Berašant šias pastabas man jau nepavyko atrasti to **Naujienų** numerio, todėl čia ir nenurodau tikslios datos. Aplamai, mano manymu, tas straipsnis nėra vertas didelio dėmesio, nes tai ne kas daugiau, kaip tik pažarsty-

neišduodami paslapties, kokiu būdu Einšteinas ją be Čiurlionio pagelbos sukūrė.

Iš tiesų gal jau metas būtų ir Čiurlionio legendai kurtis — juk jau atšvęsta sukaktis pusės šimto metų nuo jo mirties. Deja, tikrasis jojo vaizdas bei tikroji reikšmė mūsų kultūriniam brendimui vis dar nepakankamai aiškūs. Ir klausimas, ar kada pilnai beišryškės. Tremtyje atsidūrusieji negali Čiurlionio dailės kūrybos išsamiau pasvarstyti jau vien dėl to, kad jiems ji fiziškai nebeprieinama. O okupuotoje Lietuvoje, atrodo, pasinešta sukurti vėl visai kitokia Čiurlionio legenda, nes jau anksčiau paminėtasis J. Gaudrimas paaiškino, kad "lietuvių tarybinių dailininkų artimiausios ateities uždavinys — duoti išsamų šio žymaus dailininko kūrybos įvertinimą, pagrįstą marksistine - leninine ideologija".

Vargu kas bepatikės, kad įmanoma Čiurlionio kūrybą objektyviai įvertinti remiantis tąja, viską tenai itin autoritetingai apsprendžiančia, ideologija. Tenka pastebėti, kad ji pakenkė ir A. Venclovos straipsniui **M. K. Čiurlionio: 32 reprodukcijų** rinkinyje (Vilnius, 1961). Pačias silpniausias ir neįtikinančias vietas randame kaip tiktai tenai, kur autoriaus stengtasi atiduoti įprastinė sovietinio piliečio duoklė komunizmui. Vienok nepaisant su tąja duokle susijusių teigimų, A. Venclovos straipsnis (lietuvių, rusų, anglų ir prancūzų kalbomis) yra priimtinas. O bendrai reprodukcijų pasirodymas — tikrai džiuginąs reiškinys. Tik apgailestautina, kad į šį albumą nepateko tokie darbai, kaip "Rex", "Žalčio sonata" ir bent kai kurie "Pasaulio sutvėrimo" bei "Laidotuvių" ciklų paveikslai. Reikia manyti, kad per sunku juos suderinti su leninizmu. Nekaip jais besigėrėdamas, Venclova teigia, kad vienus šių kūrinių menkina jųjų abstrakti forma, o kiti sklidini pesimizmo. Ne be reikalo jo toliau pastebėta, kad "dailė, kaip ir visas menas, turi

---

mas įmantrių žodžių, būdingų minėtajam australų straipsneliui (žr. išn. 18), kurio autorius veikiausiai ir buvo tas tas pats E. E. Aavik.

kilnų uždavinį — auklėti komunizmo epochos žmogų". Ir ne paslaptis, kad sovietinis pilietis privalo būti šimtaprocentinis optimistas — tenai visai nepageidaujama, idant menininko kūryba skatintų jį pasvarstyti ir liūdnuosius gyvenimo reiškinius. Todėl, neneigiant paskirų prošvaisčių — tokių, kaip Čiurlionio laiškų ir minėtųjų reprodukcijų išleidimas, — apskritai vis dėlto sunku tikėtis objektyvaus bei tikslaus jojo kūrybos nagrinėjimo ir visai atviro jos atskleidimo laisvajam pasauliui iš ten, kur viską iš anksto lemia leninizmas.

O laikas veikia Čiurlionio bylos nenaudai. Ir savaime prisimena dar vienas besikuriančios legendos komponentas: tai aiškinimas, kad "dėl medžiagos nestiprumo jo paveikslai negalėjo būti siunčiami į užsienio parodas". Po to, kai ne vieno mūsų dailininko nepritekliaus laikais ant popieriaus nutapyti ar atspausti darbai per eilę parodų apkeliavo tūkstančius mylių, vis dėlto sunku patikėti, kad atitinkamai paruošti Čiurlionio kūriniai nebūtų atlaikę nė vienos, rūpestingai suorganizuotos, kelionės į Paryžių. Labiau įtikiną atrodo Vokietijoje (Freiburge) nugirstasis pasakojimas. Esą asmenis, kadaise sukrutusius suruošti Čiurlionio darbų parodą Paryžiuje, ir atitinkamose įstaigose ieškojusius savo sumanymui paramos, tuometinis švietimo ministras taip tiesiai ir paklausęs, ar po tos parodos anglai jau daugiau pirksią lietuviškų bekonų.

Šiaip ar taip — nebuvo pasistengta Čiurlionio kūrybą parodyti svetimiesiems ir suteikti sąlygas jai įrašyti į visuotinės meno istorijos lapus. Tad nūnai nebėra ko nei skųstis, kad "Louvre'o verčiausias jo sienų nematęs Čiurlionis" pasaulyje beveik visai nežinomas. Vargu jau bereikia patetiškų bei pompastiškų žodžių, kurių nemėgo ir vengė pats Mikalojus Konstantinas Čiurlionis.

(Gauta 1961 m. birželio mėn.)

„Prie Henry Head"
alicjus

NAUJOS APRAIŠKOS SOVIETINĖJE RUSŲ LITERATŪROJE

JONAS VĖLAIKIS

Chruščiovui įsitvirtinus valdžioje ir sugriežtinus cenzūrą, sovietinėje rusų literatūroje baigėsi vadinamasis "atodrėkio" laikotarpis. Keli redaktoriai, liberališkiau užsirekomendavę "atodrėkio" metu, neteko vietų, keliolika rašytojų turėjo prisipažinti klydę, o kiti iš naujojo vado gavo smarkios pylos. Chruščioviškas "šaltis" vėl sukaustė po Stalino mirties bepavasarėjančią sovietinės literatūros atmosferą.

Stebint 1959-62 m. sovietinę literatūrą, gaunasi įspūdis, kad vis dėlto dažnai dvelkteli pavasariniai vėjai. O,

gal būt, tebesitęsia tam tikras "atodrėkis"? Poetas Jevtušenko bando įrodinėti, kad pas juos dabar "vargingasis pavasaris". Vakaruose įvairaus plauko Sovietų Sąjungos žinovai nesutaria; vieni neranda to "vargingojo" pavasario sovietų literatūroje, o kiti, įžvelgę liberalesnę komunistų partijos laikyseną literatūros atžvilgiu, bando tą padėtį įvairiai interpretuoti. Esą, Chruščiovas nenoris užgniaužti kūrybinio žodžio laisvo pasireiškimo. Esą, partija nepajėgianti rašytojų prispausti po savo letena. Treti aiškina, kad sovietiniai rašytojai, ypač jaunesnieji, yra ištikimesni meninei tiesai ir drąsesni savo nuomonių reiškėjai negu Stalino laikais. Aiškesnį ir tikslesnį vaizdą tegali suteikti šiuolaikinė sovietinė rusų literatūra.

Sovietinio rašytojo kelrodžiu buvo ir tebėra socialistinio realizmo doktrina. Iki 1959 m. — tikriau iki 1953 m., nes po Stalino mirties jos daugelyje atvejų nebesilaikė, — socialistinio realizmo doktrina reikalavo iš rašytojo "teisingo, istoriškai tikslaus ir konkretaus tikrovės perteikimo jos revoliuciniame vystymesi". Tikrovės perteikimas turėjo būti "susietas su liaudies auklėjimu ir ideologiniu jos transformavimu socializmo dvasioje". 1959 m. socialistinio realizmo doktriną performulavo: "Socialistinis realizmas teisingai, istoriškai ir konkrečiai atidengia pagrindinį mūsų epochos turinį — visuomenės judėjimą komunizmo link". Pati doktrinos definicija tapo bendresnė ir dar lankstesnė įvairioms interpretacijoms, nors vyko nepabaigiami ginčai, kas yra istoriškai tikslu ir kas tikroviškai konkretu. Tačiau svarbiausiu pakeitimu yra tai, kad bent oficialiai nebeverčia rašytojo būti idėjų perteikėju ir liaudies švietėju. Bet uždedama pareiga surasti socialistinį sovietinio gyvenimo turinį, kuris turėtų būti pakopa į sovietinio idealizmo viršūnę — komunizmą. Kadangi nėra aiškiai nusakyta (nors buvo bandymų), kas yra dabarties substancija, tinkanti būsimam komunizmui, rašytojas sava pa-

stanga turi ją suvokti ir iškelti meninėje plotmėje.

Tokią neaiškią, tariamai duodamą laisvę kūrybiniame darbe kai kurie sovietų vadai, jų tarpe Chruščiovas, mėgina interpretuoti, kaip visiškos laisvės egzistavimą sovietų kūrybiniame gyvenime. Esą, rašytojas, būdamas ištikimas sovietinei santvarkai, pats laisvai pasirenka gėrį (suprantamą sovietinio marksizmo prasme) ir tampa laisvas, t.y. per savanorišką veiksmą ir pasirenkamąjį gėrį išsilaisvina nuo blogio ir klaidos. Tokiems rašytojams, esą, nereikalinga cenzūra. Tik "nelaisviems" rašytojams, pasirinkusiems blogį ir paklydusiems (suprask: netikintiems sovietinio marksizmo ideologija), reikalinga pagalba bei kontrolė.

Lyginant dabartinę partijos kontrolę su ankstyvesniąja, randama kaikurių pasikeitimų. Anksčiau inkvizitoriais būdavo ne tik partijos vadai, bet ir patys rašytojai bei kritikai. Sukritikavus kurį veikalą, autorius turėjo viešai prisipažinti klydęs ir jį pataisyti pagal iškeltuosius reikalavimus. Kai kuriais atvejais rašytojas turėjo net atgailauti kalėjime. Dabartiniu metu kritika yra suaktyvėjusi ir kartais net išsivysto arši polemika, ko anksčiau nebūdavo! Po eilės įrodymų, kad nuklysta nuo socialistinio realizmo, kaip įprasta, laukiama mažų mažiausiai autoriaus atgailavimo. Bet, žiūrėk, pasmerktasis romanas ar novelė, pirmiau spausdinta periodikoje, pasirodo be pataisų atskira knyga. Tačiau pasirodžius apie kokį veikalą neigiamai kritikai **Komuniste** ar **Pravdoje**, paprastai autorius, norėdamas jį išspausdinti atskira knyga, turi pertaisyti. Paskutiniu metu nesigirdi, kad autorius nukentėtų, atsisakęs savo kūrinį taisyti, kaip buvo V. Aksionovo **Zviozdnyj bilet** ir N. Ivanter **Snova avgust** atvejais.

Susidaro įspūdis, kad partija atidžiau ir griežčiau kontroliuoja žurnalų redaktorius, o ne pačius rašytojus; redaktoriai atsakingi partijai už savo neapdairumą bei nuklydimus. Tokiu būdu sovietuose redaktoriai yra ga-

na keblioje padėtyje: turi atidžiai sekti nuolatos besikeičiančią partijos liniją literatūros atžvilgiu ir įžvelgti subtiliausius niuansus bendradarbių prisiunčiamuose veikaluose. Pasirodo, kad svarbiau ne tiek redaktoriaus apdairumas bei įžvalgumas, kiek jo drąsa bei rizika, spausdinant kvescionuojamo turinio veikalus. Sovietuose, kaip ir visur kitur, redaktoriai stengiasi suburti apie savo žurnalą kūrybingesnius ir įdomesnius rašytojus. Leidžiant jiems laisviau pasireikšti, atsiranda įvairumas, suintriguojąs skaitytojus, ir žurnalas išpopuliarėja. Taip paskutiniųjų 3-4 metų būvyje išryškėjo redaktorių dėka susiformavusios trys atskiros literatūrinės grupės: žurnalo **Junost, Novyj mir** ir **Oktiabr**.

Redaguojant **Junost** rašytojui V. Katajevui (1954-62), apie šį žurnalą per trumpą laiką susispietė jaunesni amžiumi ir dvasia rašytojai, kaip Kazakovas, Aksionovas, Jašinas, Pristavkinas, Voznesenskis, Jevtušenko, Nekrasovas, Sluckis, Kuznecovas, Vinokurovas, Martynovas. Vyravo jaunimo temos ir nuotaikos: veržlumas, laisvės ir laimės individualus ieškojimas. Retkarčiais būdavo kvescionuojamas autoritetų neklaidingumas, reiškiamas skepticizmas tuščiažodžiavimui bei veidmainystei. (Stalino laikais tokios temos bei nuotaikos sovietinėje literatūroje buvo tabu). **Junost** mažai paisė kritikų kaltinimų. Tačiau vos tik **Komunistas** ėmė pulti Aksionovą ir Rozovą už jų kūrinius, išspausdintus **Junostyje**, redaktoriumi buvo paskirtas konservatyvus rašytojėlis B. Polevoj. Žurnalas subanalėjo ir suseno dvasia. Dalis bendradarbių prisišliejo prie rašytojų sąjungos organo **Novyj mir**.

Novyj mir žurnalas, nuo 1958 m. redaguojamas poeto Tvardovskio, sudaro antrąją literatūrinę grupę. Apie jį susibūrė daugiausia vidutinio amžiaus ir kompromisus mėgstą rašytojai, kaip Simonovas, Aliger, Erenburgas, Bergolc, Lukininas ir kt. Ne vienas jų šlovino Staliną ir jau ne kartą atgailavo Chruščiovui. Bendroji **Novyj mir** laikysena yra labai lanksti ir drauge įdomi: tai įsijungia

į partijos akciją prieš Vakarus, tai propaguoja kukurūzų auginimą, tai drauge patalpina tokius veikalus, už kuriuos anksčiau ne tik autorius ir redaktorius, bet ir visas kolektyvas būtų išvykęs savanoriškai plėšti dirvonų. Panašiomis tendencijomis retkarčiais užsirekomenduoja žurnalai **Teater, Znamia, Literaturnaja gazeta.**

Trečiąją literatūrinę grupę sudaro įvairūs pataikūnai bei staliniškos dvasios komunistai, susispietę apie žurnalą **Oktiabr.** Žymesnieji šio žurnalo bendradarbiai yra Surkovas, Kačetovas, Sofranovas, Dolmatovskis, Gribačovas ir kt. Svarbesniu šios grupės pasikeitimu laikytinas jų pripažinimas, galų gale, kad sovietinis žmogus irgi turi problemų bei konfliktų. Tačiau tų konfliktų sprendimai dažnai stereotipiški ir banalūs: "partinost" — partijos dvasios malonės dėka žmogus liaudyje ir partijoje randa visus atsakymus.

Imant sovietinę rusų literatūrą bendrai, nėra abejonės, kad joje kiekybiškai vyrauja oktiabristų dvasia ir rašytojų dauguma rašo mažiau ar daugiau pagal socialistinio realizmo reikalavimus. Tačiau žurnaluose **Novyj mir, Junost, Teatr** bei atskirose knygose užtinkamas savitesnis kūrybinis žodis, paprastai susietas ir su nauja tematika bei problematika.

Pasikeitimai, įvykę sovietų vadovybėje, rado atgarsį visoje sovietų visuomenėje. Sprendžiant iš sovietinės literatūros naujųjų apraiškų, vienu iš svarbesniųjų įvykių, kuris stipriai paveikė sovietinį žmogų, buvo asmenybės kulto pasmerkimas ir buvusiųjų partijos dievukų nusikaltimų iškėlimas į viešumą. Gal būt, per anksti spėlioti apie to įvykio pasėkas, bet lyg gaunasi kažkas panašaus į 1905 m. nepasisekusios revoliucijos sukrėtimą, kuris dvasiškai suskaldė rusų tautą. Dabartinėje sovietų literatūroje vis ryškiau ir dažniau pasirodo tų įvykių pasėkos.

Problemas, susijusias su asmenybės kultu bei jo pasėkomis gyvenime, rašytojai analizuoja bei atskleidžia labai įvairiai. Vieni yra susidomėję praeito laikotarpio

žiaurumu ir padaryta skriauda individui. Jie lyg istoriologai, gilindamiesi į žmogaus vidinį pasaulį, atskleidžia pergyvenimus teroro metu arba nuodugniau nagrinėja dabartines dvasines būkles bei krizes tų asmenų, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai nukentėjo nuo tuolaikinės valdžios. Vienu drąsiausių veikalų, nagrinėjančių neteisybes, smurto situacijas Stalino laikais, yra J. Bonderovo novelė "Tylumas".[1] Joje atskleidžiama karo didvyrio tragedija, kai jo tėvas, ilgametis komunistas, neteisingai suimamas, pakaltinus jį trockizmu. Būdingas detalus tardymų atvaizdavimas, nepagrįsti apkaltinimai; jaučiasi atvira neapykanta čekistams. J. Semenovo novelėje "Atliekant tarnybines pareigas" aprašoma lakūno pagieža stalinistams ir buvusiai santvarkai. "Nusuksime tiems galvas", pareiškia įpykęs lakūnas, "kurie suka atgal į 37-tuosius metus". (Jo tėvas dingo 1937 m., kaip partijos valymų auka). Būdingas ir drauge dviprasmiškas Kristaus paminėjimas lakūno pasikalbėjime su keleiviu apie Stalino kulto pragaištingumą: "Blogai, labai blogai, jeigu nieką kitą kaip Staliną tikėjai. Jis nėra Kristus. Nusikaltimas pasistatyti ikonas ir jas garbinti".[2]

Paskutiniuoju metu tokių stalinistinių laikų nagrinėjimų bei pasmerkimų padažnėjo, kada dar "atodrėkio" metu vos keli rašytojai prabėgomis tepaminėjo, o Stalino laikais bijota apie tai ir šnibždėti. Tačiau iš esmės tokios apraiškos nėra visiškai spontaniškos, nes kai kuriose žymu partijos instigacija. Kūriniai, diskredituoją stalinistus, kitomis naujovėmis dažniausiai nepasižymi. Mažiau ar daugiau laikomasi socialistinio realizmo. Tačiau yra kita esmiškai nauja reiškinių rūšis, ir jie verti dėmesio jau vien ir dėl meninių savybių. Kadangi pati apraiška susieta su rašytojo ir kūrybos sovietinio gyvenimo specifinėmis problemomis, reikalinga stabtelti

---

1) J. Bonderov, "Tišina", **Novyj mir**, 3 3, 4, 1962.

2) J. Semenov, "Pri ispolneniji služebnych obiazanostej", **Junost**, Nr. 1, 1962.

ties pačia sovietine estetikos samprata. Tam yra paranki V. Nekrasovo novelė "Kira Georgijevna" [3], nes joje pirmą kartą nagrinėjamos sovietiniam gyvenimui būdingos kūrybinės problemos.

Kada kiti rašytojai domisi socialinėmis bei politinėmis aplinkybėmis, Nekrasovas yra susidomėjęs vidine būkle žmogaus, ypač kūrėjo, paklususio socialistiniam realizmui. Minėtoje novelėje skulptorė Kira, nekvescionuojančiai paklususi partijos reikalavimams, kūrė nekreipdama dėmesio nei į žmones, nei į gyvenimą. Pasikeitus laikams ir prabudus jos sąmoningumo jausmui, ji praregi savo tragediją: nors savanoriškai pildydama vadovaujančiųjų asmenų užgaidas, neįstengė būti nuoširdi kūryboje. Nekrasovas tuo sugestijuoja, kad neužtenka individui priimti kitų peršamus idealus, reikalinga visa tai persvarstyti savu intelektu ir pergyventi savais jausmais. Kūrėjas, išviršiniai priėmęs kitų padiktuotas tiesas bei idėjas, o nepasiekęs jų sava pastanga, jas vergiškai, dirbtinai pakartoja savo kūryboje.

Pristatytoji kūrybinio nuoširdumo ir tikėjimo problematika yra ne reto sovietinio rašytojo dilema. Viena yra paklusti valdžios direktyvoms, o visai kita gyventi tų direktyvų dvasioje. Paviršutiniškai paklusti gali kiekvienas, nes tai priklauso nuo individo apsisprendimo. Tačiau gyventi tų direktyvų dvasioje, t.y. persiimti vidiniai ir organiškai, neužtenka vien individo apsisprendimo. Čia, kaip meilės, tikėjimo atvejuose, lemiamasis veiksnys yra individo vidinis priimlumas, nekontroliuojamas nei valia nei intelektu. To pasėkoje sovietuose išsivystė du ryškesni tipai: rašytojai, tik paviršutiniškai paklusę socialistiniam realizmui, ir rašytojai, vidiniai artimi komunizmo ideologijai arba nekvescionuojančiai ją tikį.[4] Pirmieji, kaip Nekrasovo aprašoma Kira, yra

---

3) V. Nekrasov, "Kira Georgijevna", **Novyj mir**, Nr. 6, 1961.

4) Rašytojai, priešingi sovietinei santvarkai ir atsisaką kurti pagal socialistinį realizmą, sudarytų trečiąjį sovietinio ra-

patys dvasiškai nusižmoginę ir tapę meno falsifikuotojais, nes jie sutinka kurti **indukciniu būdu**, t.y. jiems socialistinis realizmas nustato, koks turi būti kūrinys. Tokiu būdu, prieš pradėdami darbą, jie jau žino, kokie bus veikėjai ir kokius konfliktus jiems prikergs ir kaip juos išspręs. Reiškia, pradėję nuo kūrinio užbaigos, bando sukonstruktuoti ir kūrinio pradžią, t.y. dirbtinai suformuluotą atomazgą, ir kūrinio esmę stengiasi įstatyti į gyvenimišką situaciją. Tačiau tokiam idėjiniam ar moraliniam fabrikatui neįmanoma atrasti gyvenime pritinkančią situaciją ir, būdinga, rašytojai ima ne tą fabrikatą, o **patį gyvenimą keisti - falsifikuoti.** Rezultate gaunasi meniniu požiūriu bevertė ir tokia neasmeninė ir abstrakti kūryba, lyg ją būtų sukompiliavusios elektroninės mašinos.

Rašytojai, vidiniai artimi komunistinei ideologijai, estetinėje kūryboje vadovaujasi ne socialistiniu realizmu, o savo vidine rašytojo intuicija bei savuoju "aš", kuris mažiau ar daugiau yra palankus sovietinei santvarkai arba bent jos idėjai. Tačiau jie prisilaiko tikrojo kūrybos metodo — **dedukcinio,** t.y. pradeda darbą nuo paprasto, realaus gyvenimo. Palaipsniui atmesdami nebūdingus bei nereikšmingus gyvenimo aspektus bei detales, prieina prie pačių pagrindinių, visų laikų žmogui bendrų dalykų ir tik juos stengiasi perkelti į meninę plotmę. Rašytojo pasaulėžiūra, žinoma, turi įtakos į kūrybinį darbą, nes ji, lyg magnetas, pasuka rašytoją tam tikra kryptimi ir verčia susidomėti jai artimomis situacijomis bei problemomis. Tačiau, kiek liečia estetinę kūrybą, tikras rašytojas savo pasaulėžiūrinius įsitikinimus tikrina, lygina su pačiu gyvenimu, tikriau su jo išryškintais pagrindiniais, universaliais žmogaus savumais. Esant skirtumams tarp įsitikinimų ir gyvenimo,

---

šytojo tipą, bet jų darbai nepasirodo sovietinėje literatūroje. Jie guli autorių stalčiuose, vienas kitas pasirodo laisvojo pasaulio literatūroje.

rašytojas keičia bei priderina savo įsitikinimus prie gyvenimo, o ne atvirkščiai. Šitokio rašytojo pasaulėžiūros poveikyje situacijos, problematika ir bendra atmosfera gali būti glaudžiai susieta su sovietiniu gyvenimu, bet atskleistasis žmogus, gyvenąs tose situacijose ir susikaupęs ties tomis problemomis, nėra nei sovietiškas, nei antisovietiškas; tikriau paprastas, gyvas žmogus su prieštaraujančiais jausmais, įvairiais norais ir polinkiais. Toks herojus dažnai neatitinka socialistinio realizmo nusakytajam sovietiškai pozityviam — komunizmą kuriančiam herojui. Tokiais atvejais partija verčia rašytoją kūrinį pertaisyti arba net uždraudžia jį spausdinti. Anksčiau minėtieji sovietinių vadų teigimai, kad egzistuoja visiška kūrybos laisvė sovietiniam gyvenimui palankiems rašytojams, neatitinka tikrovei.

Paskutiniųjų 3-4 metų laikotarpiu vis daugiau pasirodė tokių rašytojų, kurie kūryboje vadovaujasi gyvenimu ir tikruoju kūrybos metodu — dedukcija, o ne socialistiniu realizmu. Tai liudija temos ir problemos, kurių centre yra žmogus, o ne traktorius, bekonas ar partija, kaip dažnai užtinkama kompiliatorių rašliavoje. Iš pačių rašytojų, pasižymėjusių kūrybiniu pajėgumu ir ištikimybe meninei tiesai, bet dvasia artimesnių sovietiniam gyvenimui, suminėtini Aksionovas, Rozovas, Kazakovas, Voznesenskis, Nekrasovas, Kuznecovas, Gladilinas, Vinokurovas ir keletas kitų. Jų kūryboje iškeliamas sovietinis žmogus su žmogiškomis savybėmis bei jausmais, kaip asmeninio gyvenimo, rūpesčiai, egzistencijos tikslo bei prasmės ieškojimas, blaškymasis iš vieno kraštutinumo į kitą, intymūs individo pergyvenimai, jo santykiai su aplinka ir pan.

V. Aksionovas, medicinos gydytojas, pastaruoju metu atsidėjęs kūrybiniam darbui, yra vienas drąsiausių ir nesileidžiančiųjų į kompromisus. Jo novelė "Kolegos"[5] atskleidžia postalinistinio laikotarpio jaunimo

[5]) V. Aksionov, "Kollegi", **Junost**, Nr. 6, 7, 1960.

problemas, iš kurių ryškėja jaunimo nusivylimas autoritetais ir savito gyvenimo kelio ieškojimas. Akcentuojamas brėstančio žmogaus noras būti savystoviu, o ne kitų tampomu manekenu. "Man įgriso viskas", teigia vienas iš veikėjų:

> Pompastiškumas, gražūs pareiškimai. Jie girdimi iš keleto taurių idealistų, bet taip pat ir iš tūkstančio niekšų... Aš esu atsakingas vien tik savai sąžinei, o ne žodiniams dievukams. Jie tik sutrukdo matyti gyvenimą tokį, koks jis yra.

Vėlesniame **Bileto į žvaigždes**[6] romane Aksionovas lyg ir tęsia "Kolegų" veikėjų tolimesnį vystymąsi. Dimka, augęs stalinistiniame laikotarpyje ir išgyvenęs asmenybės kulto pasmerkimą, tampa ciniku, abejingu viskam: gyvena "pagal savo sąžinę" be tikslo, nesirūpindamas nei ateitimi, nei kitais žmonėmis.

Garsėjąs dramaturgas V. Rozovas (filmo "Gervės skrenda" scenarijaus autorius) taip pat įsigilinęs į šiuolaikinio sovietinio gyvenimo jaunimo klausimus. Scenarijuje "A, b, c, d..." analizuoja brėstančio jaunuolio Valodės vidinį pasaulį. Tą iš šalies atrodantį nerūpestingą bastūną tėvai stengiasi perauklėti. Tačiau jis meta viską ir nueina savais keliais: įsimyli ir veda bohemišką gyvenimą. Iš tikrųjų jis rimtai susirūpinęs tiesos ir laimės klausimais, o tuo tarpu, supamas skepticizmo bei pesimizmo įtakų, nemato, dėl ko aukotis ir ko siekti:

> Žmonės išrado spalvotą televiziją, rekorduojamas juostas. Jie arti atidengimo gyvybės paslapčių, netrukus pasieks mėnulį, bet ar tuo jie tampa sąžiningesni ir laimingesni?... Gal būt, tėra viena išeitis — pasiųsti visą pasaulį po velnių! Nušluoti visus vienu mostu! Tegu viskas vėl prasideda nuo amebos... Gal būt, naujieji žmonės bus laimingesni. [7]

---

[6]) V. Aksionov, "Zviozdnyj bilet", **Junost**, Nr. 6, 7, 1961.

[7]) V. Rozov, "A, V, B, C, D...", **Junost**, Nr. 7, 1961. (Autorius buvo priverstas vėliau veikalą perašyti pagal partijos reikalavimus).

Kitas, gal būt, ne tiek skeptiškas, kiek nuoširdus ir įtikinąs jaunuolio pasisakymas G. Mdivani novelėje "Neramios dienos":

> Aš pavargau besigrumdamas dėl mokslo, besigrumdamas dėl duonos, bedirbdamas dėl atominės energijos, beplėšdamas dirvonus... Gana man grumtynių! Leisk man tik gyventi kaip žmogui. [8]

Prie tos pačios tematikos paminėtina taip pat G. Medynskio novelė **Garbė**, kuri menka meniniu atžvilgiu, bet būdinga tuo, kad pirmą kartą sovietų literatūroje nagrinėjami paauglių nusikaltimai. Komunistų tėvų sūnus uždaromas už nusikaltimus į auklėjimo namus. Tačiau nesąžininga administracija ir išbujojusi korupcija mažai perauklėja jaunuolį tėvų norima kryptimi. Kritikai puolė Medynskį kaip pesliai lavoną. Tačiau partija tylėjo ir, autoriui neatgailavus ir nepertaisius, novelė buvo išspausdinta atskira knyga.

Eilė rašytojų, kaip Voznesenskis, Jevtušenko, Kazakovas, Gladilinas, Nigibinas, yra susidomėję individo ideologinio apsisprendimo problematika, intymiųjų jausmų pasauliu bei laisvalaikio situacijomis. Kai kurie jų artimi komunistinei ideologijai arba net aktyvūs komjaunuoliai, bet jų kūryboje dažnai pasirodo kritiškų pasisakymų prieš įsivyravusį biurokratizmą, veidmainystę, šovinizmą. Jų supratimu, tokie reiškiniai nesiderina su komunizmo ideologija. Pav. Jevtušenko, pasižymįs drąsa ir atvirumu, kritikuojant sovietinio gyvenimo reiškinius, kartais tą pačią savybę parodo intymių pergyvenimų aprašyme. Eilėraštyje, išspausdintame **Novyj mir** 1962 m. birželio numeryje, jis aprašo studentų pasilinksminimą. Akordeonu grojusi truputį įsigėrusi studentė, jai pritarę su daina geologai. Poetas gulėjęs tarp suolų su studente praktikante. Visą naktį verkęs akordeonas, verkusi Jevtušenko sugulovė, ir

[8]) G. Mdivani, "Trevožnije dni", **Teatr**, Nr. 12, 1958.

linksmai dainavę geologai. Vakarų literatūroje toks epizodėlis būtų banalus ir per paprastas, bet puritoniškoje sovietų literatūroje tebėra sensacija; negi gali taip buržuaziškai linksmintis komunizmo statytojai!

Ne vien tik jaunatviška drąsa, bet ir kūrybiniu pajėgumu užsirekomenduoja poetas Voznesenskis. Jis kur kas mažiau negu Jevtušenko rūpinasi propaganda. Komunizmas jam daugiau idealas, o ne realybė, todėl jo kūryboje matome gyvenimą, o ne idealą. Jis išaukština individą, kuris siekia savarankaus gyvenimo ir reikalauja teisių į laisvę, į pasirinkimą, į kūrybą. Jo poezijoje vyrauja intymūs pergyvenimai, bet ir bendresnėse emocijose bei išgyvenimuose jaučiama poeto pastanga suprasti ne tiek kitus, kiek patį save.

Daug žadąs novelistas J. Kazakovas dar daugiau negu Voznesenskis domisi intymiais pergyvenimais bei problemomis. Jo dėmesio centras yra individo emocijos, nesusietos nei su aplinka, nei su socialinėmis bei etikos normomis. J. Nigibinas tematika ir interesais artimas Kazakovui, bet, užuot pasilikęs žmogiškųjų problemų plotmėje, dažnai stengiasi bent kūrinio pabaigoje pritaikyti žmogaus jausmus socialistiniam realizmui.

Keletas rašytojų, kaip Sluckis, Martynovas, Aliger, Kiršonovas, Ivanter, Vinokurovas, yra artimi sovietinei santvarkai, bet ne visuomet taikosi prie socialistinio realizmo. Būdingas jų susidomėjimas žmogumi kaip individu, prislėgtu nedalios, vienatvės, arba tapusiu neteisybės, neištikimybės auka. Todėl jų kūryboje dažnai vyksta savotiškas dialogas ar monologas, išreikštas "tu", "aš" kreipimusi, o ne kompiliatorių įprastais "mes", "jūs" terminais.

Vienu iš tokių sovietinio humanizmo pavyzdžių galima laikyti M. Aliger eilėraštį "Dviese". (Poetė net du kartu turėjo atgailauti Chruščiovui už nusikaltimus). Čia poetė pradžiugusi, matydama vyrą ir žmoną karštai besiginčijančius tramvajuje, kad jie tebėra individai, o ne kokios fikcijos, gali juoktis, pykti, priešintis . . .

Jie nežino, kaip jie laimingi,
Bet niekas jiems to neįrodys.
Tik pagalvoti — drauge abu g y v i ...
Ir viską galima pateisinti ir suprast.

Poetas E. Vinokurovas (pasižymėjęs karo metu majoras, bet vėliau patekęs į sovietinį kacetą Sibire) atrodo visa savo asmenybe pasinėręs į individo teisių problematiką. Jo grubus, švininis poetinis žodis perduoda statybų, arimų aplinkos atmosferą. Tačiau iš to šiurkštaus ir primityvaus gyvenimo iškelia stiprų, laisvės ir laimės trokštantį individą. Eilėraštyje "Vienumas" (Jedinicnost) išeina su asmenišku protestu prieš visus, kurie nori individą subendrinti, pasirėmę kelių Pavlovo šunų tyrimo rezultatais arba socialinėmis prielaidomis paremta ideologija. Kartą, girdi, aptarė visą Vinokurovų giminę, pamatę tik sykį jį valgant sumuštinį ir apsprendė visus jo draugus, sutikę tik vieną. Vinokurovas supyksta:

Drugiu mane sukrėtė bereikšmė nuomonė
Ir sistema, kuri nežino pataisų.
Nuo to karto aš vienumą pamėgau.
Štai namas. Štai sodas. Štai žmogus sėdi ant suolo.

Tačiau ypatingai atsispindi vinokuroviškas savitumas jo eilėraštyje apie kalinio lovą - narus. Koks tragiškas ir trapus žmogus, bet drauge kažkas lyriškai didingo ir neišmatuojamo!

O narai, karališka lova.
Čia gailma pramiegoti šiltai.
Kietoka, bet kur kas geriau
Negu ant drėgnos žemės.

Aš jaunas skustagalvis
Kasiau duobes stulpams molynėje.
Sunkiomis, šviežiomis eglišakėmis
Išpyniau ir išklojau.

Čia naktį, sukritę į krūvą,
Gyvuliškai šnirpščia draugai manieji,
Supanašėję į žemkases,
Ištysusiais kaklais.

Kai suima kurį staiga biauri liga,
Nesakyk — nutilk!
Ir kosėdamas, lyg lodamas,
Numiršta jis nakčia.

Čia miegantieji kaip išgąsdinti
Kėlėsi, lyg iš mirties patalo,
Ir šlepsėjo basomis į kampą
Atsigerti *vandens* iš *kibiro*.

Čia sunku apsiversti ant kito šono.
Čia eglišakėmis išklota...
Čia apie grožį ir aukštus idealus
Liūdėjau prieš užmiegant.

Humanistinės tendencijos bei individo išaukštinimas dažnai siejamas su tiesos problematika, t.y. kovojama už tiesą, protestuojama prieš apgaulę bei išdavimą. Tačiau būdingu tokių reiškinių aspektu yra pati tiesos samprata. Dažniausiai tiesa suprantama, kaip individo tiesa, t.y. **būti ištikimu sau ir kitam žmogui,** o ne kolektyvui, doktrinai ar idėjai. N. Ivanter novelės "Vėl rugsėjis"[9] jaunuoliui Boriui tiesa yra virš jo asmeninių interesų, tėvų ir jo draugų. Jis ne tiek pergyveno neišlaikęs įstojamųjų egzaminų ir turėdamas dirbti fabrike, kiek išaiškėjus, po ilgo jo investigavimo, kad jo tėvas yra atsisakęs savo geriausiojo draugo partijos valymų metu. Žinoma, tėvo niekas dabar nekaltina; net pats buvęs jo draugas, nes "tai buvę tokie laikai". Tačiau Boris, nepripažįstąs kompromisų tiesos atžvilgiu, atsistoja prieš tėvą ir priekaištaujančiai ištaria: "Aš, tėve, tave kaltinu".

Paprastai literatūroje nauji teminiai bei probleminiai aspektai susieti su jiems atitinkančia išreiškimo forma. Bet sovietuose, eilę metų rašytojams neleidžiant jokių eksperimentacijų išreiškimo priemonių srityje, rašytojai tebėra mažai nutolę nuo subanalėjusių XIX šimtmečio rusų realistų tradicijų. Tačiau talentingesni

[9]) N. Ivanter, "Snova avgust", **Novyj mir**, Nr. 8, 9, 1959.

rašytojai, kaip Aksionovas, Gladilinas, Kazakovas, Voznesenskis, Vinokurovas stengiasi išreikšti naujas temas nauju žodžiu bei joms atitinkama forma. Aksionovas ir Gladilinas vengia psichologinių aplinkybių tradicinio aprašinėjimo, t.y. kaip žmogų veikia ir keičia aplinka. Dažniau veikėjo pasaulis perduodamas ne iš autoriaus - stebėtojo perspektyvos, bet per patį veikėją. Dar rečiau jie aprašinėja charakterių išvaizdą bei biografiją, o pačių veikėjų dialogai ir veiksmai apytikriai sugestijuoja jų fizinį stovį ir vidines painiavas. Tai rodo, kad rusų formalistų, simbolistų bei neoromantikų stilistinės bei forminės priemonės nebėra anatema. Tačiau Kazakovas bei Nigibinas, atskleidžią žmogaus jausmų pasaulį, nėra nutolę nuo Čechovo ir L. Andrejevo forminių priemonių.

Tikruoju novatoriumi - stilistu sovietinėje poezijoje tėra vienas Voznesenskis. Jis pradžioje imitavo rusų futuristus ir akmeistus, bet vėliau išvystė savotišką ir originalų stilių. Jo nelauktos, bet vykusios metaforos ir dažnas ritmo keitimas, atitinkamai suderintas su turinio kaita, išgauna ekspresyvumą, dinamiką ir efektyvią atmosferą. Jo poetinės priemonės dažnai nustebina ir pritrenkia sovietinį pilietį, per eilę metų įpratusį prie nesudėtingos, vaikiškam mentalitetui taikomos lektūros. Jevtušenko laisvas eiliavimas ir vykusiai išgauti poetiniai efektai turi savitumo bruožų, bet metaforos bei poetinė konstrukcija nesiskiria nuo kitų, masėms pataikaujančiųjų eiliuotojų.

Apibendrinant peršasi išvada: kai kuriems rašytojams išdrįsus kūryboje laikytis arčiau meninės tiesos, o ne socialistinio realizmo, sovietinėje rusų literatūroje pasirodė eilė asmeninių, šeimiškų ir individo brendimo bei apsisprendimo problemų, kurios anksčiau joje beveik neegzistavo. Naujosios apraiškos nuspalvintos giliu skepticizmu ir nepalaužiamu individo noru būti sau žmogumi. Tačiau tose tendencijose nesijaučia tiesioginio antagonizmo bei maišto prieš režimą. Greičiau yra savos rūšies protestas prieš slegiančią ir individo laisvę var-

žančią sovietinę atmosferą. Kartais nustebina sovietuose neįprasta rašytojų drąsa. Ir gaunasi įspūdis, kad kūrybinėje srityje prieš chruščiovišką "šaltį" yra susidaręs kažkoks prieššaltis.

1962 m. gale Chruščiovui pasmerkus abstraktinį meną ir Sov. Sąjungos KP CK sekretoriui L. Iljičiovui pamokius rašytojus ir dailininkus, tilsta vakariečių tarpe kilusios spekuliacijos apie komunistų partijos liberalėjimą kūrybos atžvilgiu. Abu minėtieji sovietų vadai primygtinai pabrėžė, kad Sovietų Sąjungoje tegali būti viena kūrybinė kryptis — socialistinis realizmas. "Partija nustato meninės kūrybos uždavinius ir kryptį". Ji "vadovavo ir vadovaus, formavo ir formuos meninio proceso... rezultatus." Negali būti kalbų apie visišką kūrybinę laisvę. Rašytojai apšaukti anarchistais, prašiusiais: "Leiskite mums kurti, kaip mes patys norime, neprimeskite mums jokių receptų, nevaržykite mūsų" (Iljičiovo citata).

Iš esmės, oficialioji partijos pažiūra į meninę kūrybą, kaip liudija minėtieji pareiškimai, nėra pasikeitusi nuo Stalino laikų. Pasikeitimai vyko ir tebevyksta tik doktrinos įgyvendinimo metoduose. Tebesitęsiant Stalino nudievinimo akcijai ir apskritai sovietinių dievukų perrikiavimui, partijos metodai ir kontrolė keičiasi pagal gyvenamojo momento reikalavimus. Pvz., po eilės užuominų literatūroje apie areštus ir nekaltai kalėjusiuosius, partija, negalėdama to nuneigti nei pateisinti, **turėjo** nusileisti rašytojams ir aprobuoti sovietinių konclagerių gyvenimo aprašymus, kaip vieną iš socialistinio realizmo temų. Oficialus aprobavimas duotas A. Solženicino apysakos **Viena Ivano Denisovičiaus diena** išspausdinimu.

Kol dar nėra nusistovėjusi sovietinio Olimpo sudėtis ir hierarchija (net tokie asmenys, kaip Trockis ir Bucharinas, jau laukiamajame, o ne pasmerktųjų tarpe), yra galimybių, kad oficialioji partijos nuomonė nebus tikrovėje įgyvendinta, bet kiekvienam nuoširdžiam kūrėjui ji paliks Damoklo kardu.

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

PAŠNEKESIAI LITERATŪRINIAIS KLAUSIMAIS LIETUVOJE 1962 METAIS

Pasmerkus Stalino asmenybės kultą ir komunistų partijai skelbiant, kad prasideda nauja, tikrai laisva kūrybinė epocha, Lietuvoje, nors pradžioje gana rezervuotai, ėmė spėlioti bei aiškintis naujovių esmę: kas iš tikrųjų glūdi už naujųjų partijos šūkių? Jeigu atmetama Stalino kultas ir jo estetinė doktrina, kas yra "naujasis socialistinis realizmas", "nauja kūrybinė laisvė", "nauja kūrybinė tiesa" ir apskritai "novatoriškumas" kūryboje? Bestebint "didžiojo brolio" — ruso rašytojo drąsesnius ir pavykusius kūrybinius bandymus, palengva ir "mažasis brolis" — lietuvis ima vis daugiau įsitikinti, kad visas sujudimas nėra vien tuščios kalbos.

Spaudoje ėmė pasirodyti kaskart drąsesnių, kontroversiškesnių pasisakymų ir išsivystė tarytum ištisas pasikalbėjimas literatūriniais klausimais. Pagaliau šie pašnekesiai pasiekė tokį laipsnį, kad komunistų partija, buvusi pasyviu pašnekesių stebėtoju bei tik retkartiniu dalyviu, nusprendė prislopinti bei prilaikyti sovietuose neįprastas diskusijas, kuriose gausu prieštaraujančių nuomonių. 1962 m. pradžioje Vilniuje buvo sušauktas rašytojų suvažiavimas, kuriame visą laiką aiškinta naujosios meninės sąvokos ir "laisvosios" kūrybinės epochos prasmė. Deja, užuot padėtį išryškinus ir diskusijas nuslopinus, ji buvo dar daugiau sukomplikuota ir pašnekesiai paakstinti. Po suvažiavimo jie tapo įvairesni ir kontroversiškesni.

Žvegiant apskritai į 1962 m. vykusius pašnekesius **Pergalės** ir **Literatūros ir meno** puslapiuose, gaunasi įspūdis, kad juose vyravo įvairių prieštaravimų, nuneigimų nuotaika, ar tikriau

"schizofreniška" atmosfera. Štai propaguojama bei ginama novatoriškumas kūryboje, štai vėl kalbama, naudojant net staliniškąsias frazes, apie bekompromisinį, vienakryptį socialistinį realizmą. Arba įrodinėjama esant pilnutinei kūrybinei laisvei, o tuo pačiu metu pabrėžiama, kad sovietuose tėra vergo laisvė, t.y. daryti, kas išsakyta — vienintelė ir "visiška laisvė kovoti už komunizmą".

Atidžiau sekant atskirų asmenų pasikartojančius pasisakymus, ima ryškėti tam tikri susigrupavimai arba tendencijos, kuriomis rėmėsi pašnekesiai. V i e n i rėmė savo argumentus oficialiais komunikatais. Tai daugiausia asmenys, atstovavę oficialiąją partijos nuomonę, kuri iš esmės nesiskyrė nuo Stalino viešpatavimo laikais panašių pareiškimų, nebent žodžių tvarka ir įterpimu Lenino citatų vietoj Stalino. A n t r i žvelgė į literatūra kaip į meninę kūrybą ir bandė visų pirma gilintis į literatūrines problemas, kaip pvz. kūryboje bazuotis žmogumi, o ne daiktais; vertinti literatūrą kiek galint pagal meninį kriterijų, o ne vien pagal moralinį - tematinį; pasiremiant konkrečiais pavyzdžiais iš dabartinės literatūros, įrodyti menkystės ir meniškumo prasmę kūryboje; apginti pajėgesnius bei originalesnius kūrėjus nuo ortodoksų - moralistų uzurpacijos ir pan. T r e t i *buvo neva kompromisų žmonės, bandžiusieji kalbėti ir už meną* ir už partiją. Tačiau jie mažai kuo nutolo nuo stalinistinės pažiūros į meninę kūrybą, kad literatūra turinti būti propagandinė ir edukacinė priemonė. Daugiausia jie užsiiminėjo sąvokų, kriterijų bei novatoriškumo išaiškinimu bei davė įvairius pamokymus ir nurodymus rašytojams. Patys dažnai pasimesdavo tarp n o r o būti novatoriškumo kūryboje šalininkais ir b a i m ė s nenutolti nuo oficialiosios partijos linijos. Šių prieštaraujančių jausmų poveikyje jų pareiškimuose apstu schizofrenijos žymių.

Kada antrieji užsirekomendavo savotiškais n o v a t o r i a i s sovietinės Lietuvos kultūriniame gyvenime, tretieji, šiuo atveju, buvo priešingybė antriesiems — o r t o d o k s a i. Tačiau susiskirstymas į novatorius ir ortodoksus įvyko ne pagal kokius ideologinius skirtumus, bet pagal pažiūras bei meninės kūrybos esmės supratimą. Ne vienas aktyvus partietis kartais šliedavosi prie novatorių. Kaikuriais atvejais, žinoma, ateities perspektyvos, saugumo sumetimais ir asmens einamos pareigos vertė būti ortodoksu.

1962 m. pirmasis žymesnis partijos pasisakymas kūrybos reikalais buvo J. Grigonio, LKP CK kultūros mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjo, straipsnis (**Lit. ir menas**, Nr. 3). Tai buvo lyg savotiškos instrukcijos būsimiems pašnekesiams. Be jokių išsisukinėjimų bei nutylėjimų *jis pabrėžtinai perspėjo*, kad rašytojai neturėtų iliuzijų apie laisvą kūrybą. "Laisva kūryba ...

nereiškia stovėjimą nuošalyje nuo aštrios ideologinės kovos". Novatoriškumas nesąs formos bei skirtingų literatūrinių krypčių ieškojimas, nes tai būtų tik "susižavėjimas Vakarų pasaulio meno atsiekimais". Idant "novatoriškumas" vystytųsi partijai norima kryptimi, jis konkrečiai nustatė temas, kurias rašytojai turėtų puoselėti: suaktyvinti "tautų draugystės ir proletarinio internacionalizmo temą", daugiau "kovingų antireliginių kūrinių", "aktyvi kova prieš buržuazines idėjas ir papročių recidyvus", "nušviesti kelius į komunizmo ateitį".

Deja, tolimesniuose literatūriniuose pašnekesiuose ši partijos nuomonė ir jos duotieji receptai nebuvo kvestionuojami nei minimi. Taip pat partija tiesiogiai retai pasirodydavo su komunikatais. Tokiu būdu vyko daugiausia dviejų pusių diskusijos — tarp novatorių ir ortodoksų, neskaitant tose pusėse buvusių įvairių nuomonių.

Paprastai sovietuose visuomenė yra orientuojama dviejomis kryptimis: praeities — blogybės užakcentavimu ir ateities — gerovės pažadais. Dabartis, reikalaujanti darbo, aukos ir vergiško paklusnumo, tėra laikinas, pereinamasis laikotarpis, todėl neverta ja bazuotis. Pašnekesiuose, kiek lietė praeitį, nebuvo esminių skirtumų. Praeitis — blogybė, nes buvo nežmoniškos kūrybinės sąlygos. Tiktai jas aptariant, jautėsi šiokie tokie skirtumai. Ortodoksai jas aptarė bendrybėmis, kurios beveik nieko konkretaus nenusakė, kas iš tikrųjų buvo taip bloga ir skirtinga nuo dabarties bei ateities. Pvz., "literatūros horizontą temdė nenatūraliai išpūsta, didžiulė, mąsyvi ir grėsminga Stalino asmenybė"... "Asmenybės kultas kaustė ir stingdė kūrybinę mintį", ..."tramdė kūrėjo nuoširdumą",... "stigo oro gyvenimo tikrovės pavidale". Novatoriai, iškeldami asmenybės kulto žalingumą, daug specifiškiau nurodė ne tiek kulto blogybes, kiek socialistinio realizmo doktriną, kuri varžė ir tebevaržo kūrėjo laisvę. "Asmenybės kulto laikotarpis su visais recidyvais — lakavimu, 'lazdos' kritika, dogmatizmu, kūrybiniu eilių skaldymu ir priešpastatymu — nesugrąžinama praeitis" (**Lit. ir m.**, Nr. 34). Kūryboje buvo "atmetamas bent kiek originalesnis gyvenimiškesnis komponavimo supratimas", o "buitiškumo baloje dingdavo bet koks idėjinis - meninis apibendrinimas" (**L. ir m.**, Nr. 2). Stalino metais nebuvo tinkamo kūrinių įvertinimo, nes "kas neatitiko nustatytam tradiciniam štampui, būdavo apšaukiama formalizmu, keliaklupsčiavimu prieš Vakarų meną" (Nr. 2). Svarbiausia, kad "socialistinio realizmo kriterijus kažkaip pasidarė medžiagiškumas, teatrališkumas, psichologiškumas, pompastiška tematika" (Nr. 2).

Kada ortodoksai kalbėjo apie dabarties kūrybines sąlygas, jie vėl vartojo panašias bendrybes: "Partija pašalino visas kliū-

tis bei kliuvinius, kurie neleido atsiskleisti kūrybinėms liaudies jėgoms" ir "yra visos galimybės įvairią ir sudėtingą mūsų tikrovę atskleisti". Novatoriai šiuo atveju dar daugiau išsiskyrė nuo ortodoksų. Jeigu leista "atsiskleisti liaudies jėgoms" ir "yra visos galimybės tikrovę atskleisti", rimtas rašytojas ir įžvalgus kritikas lyg ir jautė pareigą atsiduoti kūrybiniam darbui, o ne šnekoms apie laisvę bei novatoriškumą. Nors jie neišdrįso tiesiogiai pakedenti seniau pasirodžiusių, neva sovietų klasinėmis tapusiųjų gudaičių - guzevičių, venclovų rašliavų, bet vis dėlto gana rimtai ir kartais visapusiškai negrinėjo naujai pasirodžiusius veikalus. Ypatingai užakcentavo ir gynė rimtesnes ir kūrybiškai pajėgesnes apraiškas. Štai vienas pavyzdys, aptariąs naująją kūrybą: "Atsisakymas buitiško aprašinėjimo, schematizmo, retoriškumo, siekimas kalbėti lakoniškai, apibendrinančiais vaizdais su prasminga potekste — visa tai yra rimti mėginimai sustiprinti prozoje mąstymą, aktyvizuoti skaitytojo vaizduotę ir intelektą" (**L. ir m.** Nr. 20). Taip pat būdinga, kad kritikai dažnai nepasitenkindavo vien įprastu tematiniu bei psichologiniu kūrinio vertės aptarimu, bet apžvelgdavo formos bei stiliaus ypatumus: "Senoji vaizdinė metafora vis labiau keičiasi intelektualine metafora, paremta kartais tolimom, bet nešančiom naujas savybes ir psichologinius bruožus asociacijom"... "Jaunoji (rašytojų) karta vis labiau stengiasi kalbėti talpiais metaforiškais, laiko, spalvos ir asociacijų kupinais vaizdais" (**L. ir m.**, Nr. 46). Kada seniau vyravo atpasakojamasis metodas bei partijos programinių koncepcijų perstatymas kitoje žodžių tvarkoje, dabar "analizuojama sudėtingi žmogaus minties ieškojimai, iš filosofinių pozicijų atsigręžiama į jo dvasinio pasaulio vingius" (**L. ir m.**, Nr. 50). Poezijoje vis dažniau imamas domėn poeto jausmo, išgyvenimo tikrumas ir jo perdavimo sėkmingumas, o ne marksistinių teorijų svarumas. Žodžiu, grįžtama ar tikriau bandoma grįžti prie meninės kūrybos pagrindinio ir nepakeičiamo objekto — žmogaus. Juk išgauti meninę tiesą neįmanoma per daiktus. Tokią mintį puoselėja ir novatoriai: "Tik žmogus duoda daiktams sielą ir poeziją. Tik tada bus įdomūs ir meniškai įprasminti ir upės vingiai, ir žalias šilas ir žvaigždėtas dangus, kai jie bus žmogaus sielos istorijos dalis... Kur plaks gyva statytojo širdis, švytės naujojo Prometėjaus ugnis. Kitaip bus žodžiai, žodžiai, žodžiai" (**L. ir m.**, Nr. 7).

Gilesnį, atidesnį novatorių žvilgsnį į meninę kūrybą liudija jų išdrįsimas sukritikuoti menkos meninės vertės, bet marksistiniu požiūriu be priekaištų darbus. Pvz., seniau Br. Mackevičiaus paskutinysis eilėraščių rinkinys už tematiką būtų apskelbtas nauju sovietų klasiniu veikalu, o dabar recenzentas išdrįsta pasakyti, kad jame nėra nieko poetiško: "Pasikartojimas, poeti-

nis štampas, karinė tema; dvasinis primityvumas, minčių ir jausmo skalės skurdumas" (**L. ir m.**, Nr. 21). Teziniai eilėraščiai atmetami be jokių skrupulų: "Neperjausti eilėraščiai ... Su vaizdais, su asociacijomis neturėtų persiduoti ir koncepcijos" (**L. ir m.**, Nr. 20). Kada ortodoksai pabrėžia, kad "komunistinio meno kūrėjams yra viena tiesa", t.y., "marksistinės ideologijos tiesa" (Nr. 5), novatoriai, kaip ir kiekvienas rimtas kūrėjas, tetiki į meninę tiesą: "Nėra žmogaus tiesos, nėra dvasinio gyvenimo tiesos" (Nr. 7).

Drauge su reikalavimu žmogiškosios, o ne partijos tiesos kūryboje, iškyla gyvenamojo laikotarpio atvaizdavimo problematika. Sovietuose, kaip anksčiau minėta, dabartis yra ignoruojama. Ypatingai kūryboje dabartis dažniau tėra tik etiketė, nes iš tikrųjų visvien kalbama apie ateitį, t.y., tikrovė taip suidealinama, sufalsifikuojama, kad rezultate gaunasi, kaip turėtų būti, kaip sovietinėje ideologijoje nurodyta, o ne kaip tikrovėje yra. Tačiau novatoriai, nepasitenkindami socialistinio realizmo abstrakcijomis*), ėmė gilintis į šiuolaikinį gyvenimą ir jo problematiką. Pirmiausia jie susidūrė su abstrakcijų šalininkais — ortodoksais, ir literatūriniai pašnekesiai dar labiau suintensyvėjo. Paėmę ortodoksų liaupsinamus veikalus, kur tėra abstraktus, negyvas gyvenimas, novatoriai įrodinėjo esant literatūroje bei mene daiktiškumą, "negyvą empirizmą", o ne gyvenimo tikrovę. "Yra dideli gyvenimo plotai, didelės drobės, yra daug detalių, daug faktų ... Kur žmonių aistros, kova, neįveikiamos kolizijos, rūstūs išmėginimai?" (**L. ir m.**, Nr. 7). O kada kūrinyje herojus, kaip ir kiekvienas žmogus, abejoja, ieško, klaidžioja, autorius apšaukiamas "tikrovės klastotoju". Tačiau vienu iš būdingiausiųjų 1962 m. novatoriškumo požymių reikia laikyti išdrįsimą ginti autorių terorizuojamą už tikslesnį gyvenimo atskleidimą ir reikalavimą daugiau laisvės kūryboje gyvenamam laikotarpiui atvaizduoti. Ieškojimas ir abejonė "visada kyla savarankiško kelio pradžioje, kur prasideda asmenybė ... Jaunoji karta auga ne kokioje nors destiliuotoje grynų socialistinių idėjų aplinkoje, o gana margoje visuomenėje, kurioje dar visko yra" (**Pergalė**, Nr. 2).

Paminėtosios ir panašios novatorių pastabos, įvertinimai ir apskritai jų kūryba susilaukė iš ortodoksų grupės eilės priekaištų bei pamokymų. Pvz., J. Macevičius nebesusigaudo: "Nuo ku-

*) Iš esmės socialistinis realizmas yra abstraktinio meno doktrina, reikalaujanti abstrahuoti gyvenimą, t.y., atsieti jį nuo žmogaus ir jo būties. Tikrumoje Chruščiovas pasipiktino sukonkretinto gyvenimo paveikslais, neradęs socialistinio realizmo abstrakcijų.

rio laiko mūsų kritikai pradėjo nagrinėti kūrinio menines puses, atplėšdami nuo idėjinio turinio?" (**L. ir m.**, Nr. 22). V. Reimeris nuogąstauja, kad R. Lankausko kūryba "dvelkia pacifizmu, herojus vienišas vidury grumtynių lauko — vienišas savo individualistine psichologija, savo mąstymu" (**Pergalė**, Nr. 7). Matyt, Lankauskas primiršo Stalino pagrindinę "tiesą", kad sovietuose tėra vien kolektyvinė psichologija ir teegzistuoja liaudies, o ne individualaus žmogaus mąstymas! Rašytojui Sajai "atskleidus sudėtingą ir įvairią" kolchozinio gyvenimo tikrovę, kur, kaip ir visur, nestokoja tinginių, girtuoklių, vagių, ortodoksai priekaištavo, kad nėra "gilesnio reiškinių šaknų" išaiškinimo. "Irsta šeimos, dingsta meilė, pasitikėjimas, pagarba... Bet (kūrinyje) tam nėra idėjinio atsakymo" (**L. ir m.**, Nr. 24). Pikčiausia, kad partija pasmerkė tokius "nesveikus" reiškinius, o autorius išdrįso nutylėti! Tikrai būtų pagal socrealizmą, jei Sajos Kaupelis, kaimo muzikantas, užuot vaikščiojęs po vestuves, vakarėlius, pakasynas, gerdamas ir triūbuodamas, žygiuotų kaukšėdamas savo medpadžiais, ir su varine dūda ant pečių tiesiog į komunizmą. Tačiau iš visų ortodoksų rūpestingiausiu pasirodė K. Ambrasas. Reklamuodamas save ieškojimų ir novatoriškumų kūryboje rėmėju, jis jaučia pareigą pabarti tuos, kurie "su nepasitikėjimu žiūri į ieškojimus, net laiko juos visokio blogio šaltiniu" (**L. ir m.**, Nr. 6). Tačiau ieškojimas turįs būti vienakryptis; apšaukė Vakarų madų vaikytojais tuos, kurie neva nuėjo "į formalistinius klystkelius, ignoruodami idėjinį - tematinį turinio novatoriškumą" (Nr. 6). Atlaidžiau jis pamoko jauną kritikę Mareckaitę, kad ji išleidžia "iš dėmesio akiračio marksistinės dabarties epochos turinio ir pabūdžio supratimą ir pajautimą" (Nr. 32). Tačiau apstulbsta iš nustebimo, kai Zobarskaitės straipsnyje išskaito tarp eilučių, kad "filosofinis, ideologinis, socialinis - politinis epochos gyvenimas — sau, literatūrinis — sau... Reikia tik stebėtis, kad ir pas mus dar kai kas nesigėdi jų (minimų tvirtinimų) kelti į dienos šviesą" (**L. ir m.**, Nr. 32).

Paprastai tokios įvairių ambrasų "pastabos" būdavo nekomentuojamos. 1962 m. pašnekesiuose nedaryta išimčių. "Frazės, frazės... Dar blogiau, kai tie išvedžiojimai, teiginiai vienašališki arba bandoma juos kanonizuoti, pateikiant lyg kažkokį katekizmą, lyg **nepolemines** (pabraukimas autoriaus) pastabas... Griaunant dogmatizmą, kuriamas naujai kritiko puoselėjamas dogmatizmas. Kas keisčiausia, kad toks kritikas save laiko uoliu novatoriškumo, naujovių bičiuliu" (**L. ir m.**, Nr. 36). Kitas kritikas pasisako bendriau prieš visus tokius ambrasus - "novatorius": "Jeigu kuris nors kitas literatas ras reikalinga kitaip galvoti, turėti savitą, kitokią, skirtingą nuo šių rašytojų 'estetinę platformą', tai ji, ta platforma, jau iš anksto, aprioriškai bus laikoma

neteisinga, netgi negyvenimiška ir nepartinė" (**L. ir m.**, Nr. 34). Taip pat girdėjosi balsų, kad kiekvienas kritikas "turi turėti s a v o kriterijus, s a v o estetinius idealus... Kritikas neturi savo kriterijų suabsoliutinti" (**L. ir m.**, Nr. 38).

1962 m. pabaigoje, davus Kremliui ženklą (Chruščiovui pasmerkus Vakarų pasaulio abstraktinį meną), literatūriniuose pašnekesiuose suaktyvėjo iki šiol pasyvieji dalyviai — partijos linijos sargai. Deja, jie nediskutavo, bet teigė, kad abstraktinį meną ir "nesveikas" naujoves "liaudis" atmeta. 1963 m. pradžioje vėl tas pats J. Grigonis prabilo į sukviestus rašytojus, kompozitorius, dailininkus. LKP CK sekr. A. Barkauskas pakartojo Chruščiovo ir Iljičiovo pamokslus apie kūrybos esmę, kryptis, paskirtį... Ar aprims novatorių ir ortodoksų pašnekesiai literatūriniais klausimais 1963 metais, suaktyvinus partijai spaudimą, per drąsu net spėlioti.

J. Vėlaikis

METMENŲ ŠIMTININKAI:
18) Vytautas Saulius

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

ANKETA ANTANO ŠKĖMOS LITERATŪRINIO PALIKIMO VERTEI APSVARSTYTI

Gatvių pavadinimus
ji pranešinėjo teisingai.
Henrikas Radauskas

Galvodami, kad tikrasis mirusio rašytojo pagerbimo aktas, pirmajam jo praradimo skausmui kiek aprimus, yra kritiškai atviras jo kūrybinio palikimo įvertinimas; ir kad tokio įvertinimo turėtų mūsų visuomenėje susilaukti kiekvienas, stambesnį kūrybinį įnašą jai palikęs asmuo; ir kad toksai įvertinimas reikalauja talkos daugelio rašto žmonių, atstovaujančių, gal būt, skirtingus kriterijus, bet jungiamus asmeninio integralumo kūrybinių apraiškų atžvilgiu, — kviečiame Jus dalyvauti Metmenų žurnalo anketoje Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti, atsakant į šiuos klausimus:

(1) Kuriuos Antano Škėmos kūrybos aspektus Jūs laikytumėte sudarančiais išliekantį įnašą į lietuvių literatūrą?

(2) Kokios yra Antano Škėmos literatūrinio palikimo kritikuotinos savybės?

(3) Kaip Jūs *vertinate, joje nedalyvavęs, dėl Antano Škėmos* literatūrinio palikimo iškilusią kontroversiją?

(4) Vytautas A. Jonynas Metmenų Nr. 5 yra iškėlęs minti, kad ši kontroversija galėtų būti proga "lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti". Ką čia reiktų plėsti ir kodėl? Ar literatūros vertinimo kontroversijos yra tam tinkama proga? —

Metmenys su šiais klausimais kreipėsi į dvyliką literatūrinio gyvenimo asmenų, nedalyvavusių iškilusioje polemikoje, ir šiame numeryje spausdina gautuosius atsakymus.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS:

1-2. Kažkas, kalbėdamas apie Albert Camus mirtį, pasakė, kad literatūrinė kritika, tokio fakto akivaizdoje, pasijaučia bejėgė. Ten, kur įžengia atsitiktinumas, nebėra istorijos. Ir Antano Škėmos *gyvenimas, kaip meno veikalas, yra neužbaigtas. Galima* tad kalbėti tik apie jo norus, jo pasiryžimus, o ne apie jo įnašą.

Antano Škėmos kūrybą nepakankamai pažįstu. Atsimenu — tai jau buvo senokai — atsiuntė jis į Paryžių savo pirmosios pjesės rankraštį, prašydamas, kad Georges Matoré ir aš dėl jos pasisakytume. Parašiau tada jam, kad, mano nuomone, pagrindinė jo pjesės savybė, tai autoriaus noras išbristi iš tradicinės lietuviškosios tematikos ir statyti problemas žmogaus moralinio ir politinio atsakingumo plotmėje. Sakiau jam, kad pjesės silpnybė glūdi, pagal mane, nepakankamame laisvės sąvokos sudramatinime. Kur nėra būtinybės, nėra ir laisvės, o meninėje plotmėje — nėra tragedijos. — *Gyriau kita proga Škėmą, kaip pirmąjį lietuvišką autorių, drįsusį pasakyti, kad ir lietuvė moteris kartais turi kūną.*

3-4. J. Griniaus pasisakymų neskaičiau, ir jokiose diskusijose šiuo klausimu, man nežinomu, nedalyvavau. Tačiau keliolikos metų patyrimas rodo, kad nė su vienu J. Griniaus pasisakymu dar nebuvau sutikęs. Todėl, kaip J. Grinius bevertintų A. Škėmos palikimą, mano atsakymas yra: ne!

ALGIRDAS LANDSBERGIS:

1. Antanas Škėma buvo mūsų literatūros avangardo priešakyje. Tuomi jo įnašas ateičiai užtiktrintas. Ateisiantieji rašytojai gal pastatys ant jo atrastų, užkariautų plotų įspūdingesnius *ir tobuliau surėstus statinius; be jo, tačiau, tie statiniai būtų* neįmanomi.

Išliks jis ir tiesiogiai, stipriausiais savo kūrybos pavyzdžiais (tėvo, motinos, archainės Lietuvos fragmentais **Baltojoje drobulėje, Čelesta, Pabudimu** ir kt.): pavyzdžiais, kuriuose susikryžiuoja laikiškumas, antlaikiškumas, autoriaus vienkartinė meninė išraiška. Didžiosios modernaus Vakarų pasaulio temos — Nieko ir Dievo Mirties — iki šiol mūsų literatūroje ryškiausiai praskambėjo Škėmos kūriniuose. Jo raštų iškiliausiose vietose šios temos yra nuolatinėje įtampoje su savo kontrastais: visa supas ir semiąs Niekas — su meile daiktams, Dievo Mirtis — *su krikščioniškųjų simbolių sąranga ir transcendencijos siekimu.* Toji įtampa, išreikšta savitais literatūriniais ženklais, yra jo kūrybos pagrndinė žymė ir jos išlikimo laidas.

2. Vietomis per stipriai prasikišančios įtakos — Freudo, Camus, Sartre. Pamėgimas šokiruoti miesčionį. Nelygumas. Kapituliacija nevilčiai, virstanti ir kapituliacija mene.

3. Apsistosiu prie vieno svarbaus kontroversijos aspekto: "moralinio" ir "estetinio" požiūrių į meną poliarizacijos bei tvirtinimo, kad Dr. Grinius pažiūrėjo į Škėmos kūrybą "krikščioniškosios moralės" požiūriu. Net ir kaikuriuose blaivesniuose kontroversiniuose straipsniuose buvo sakoma, kad, nors Dr. Grinius gal ir klydęs vertindamas Škėmos kūrybos meninę pusę, jis buvęs teisus "krikščioniškuoju" bei "moraliniu" požiūriu. Kitaip tariant, Škėmos raštuose esama keiksmų, lytinės meilės scenų, jos suma nėra viltinga — taigi, ji nemorali ir antikrikščioniška.

Tasai požiūris knibžda nesusipratimais. Juomi užmenama, kad tėra vienas teisingas moralinis bei krikščioniškas vertinimas, ir Dr. Grinius esąs jo pranašas. Vadinamoji krikščioniškoji grožinė literatūra ir kritika rodo visai ką kita. Tereikia pažvelgti į Maritain'o plačiasieliškumą nagrinėjant siurrealizmą; į viduramžišką "nešvankumą" Ghelderode's dramose, toli pralenkiantį Škėmos. Pagaliau, net neskaitęs Dr. Juozo Girniaus įnašo į šią anketą, neabejoju, kad jis (katalikiškosios pasaulėžiūros atstovas) į Škėmos kūrybą pažiūrės visai kitomis akimis. Tad — Dr. Griniaus požiūris nėra "moralus" ir "krikščioniškas" **an sich.**

Be to: griežtai skirti meninį ir "moralinį" meninio kūrinio požiūrį reiškia traktuoti meną mechanistiniai ir ignoruoti jo organinį pobūdį. Autentiškas meninis aktas yra kartu ir etinis aktas.

Taipogi: krikščioniškajai kritikai, manding, būtina bent pora dalykų: atjauta (compassion) ir visuotinumas (catholicity) — visumos pajautimas. Dr. Griniaus kritikiniams vertinimams trūksta abiejų. Jis tėra teisėjas, nejaučiąs ir neatjaučiąs žmogiškosios tragedijos Škėmos kūryboje, teįsitikinęs savo teisumu ir savo misija kovoti prieš "blogį". Jis težiūri į paskirus Škėmos kūrybos fragmentus, visai ignoruodamas nihilizmo ir harmonijos siekimo sambūvį Škėmos kūryboje.

Bet Škėma ateistas — atkirs kiti uolūs krikščionys. Taip, bet ir ateisto sąvoka labai plati. Didis krikščionis Unamuno pareiškė, kad kaikurie ateistai yra arčiau Dievo, negu kaikurie itin savim patenkinti krikščionys. Agoniškumo pradas Škėmos kūryboje tikrai būtų Unamunui daug artimesnis, kaip 99% mūsų vadinamosios krikščioniškos literatūros, kur religija yra malonus snaudulys po sočių pietų čiobrelių pievoje, lyriškai primerktomis akimis kontempliuojant dangų. Kas atsitiktų, jei Škėmą recenzuotų Amerikos katalikiškoji spauda? Kardinolas Spelmanas ir **The Tablet** jį pasmerktų ir įtrauktų į juoduosius sąrašus; Thomas Merton ar Brother Antoninus ji apkabintų kaip brolį.

Priimant krikščionybės premisą, kiekvienas kūrinys, kuris plačiau ir giliau išgyvena tikrovę, yra arčiau Dievo. Ta prasme, kaip menininkas, Škėma stovi arčiau Dievo negu Dr. Grinius. Paradoksas? Taip. Bet ši tema neišsprendžiama be paradoksų.

(Klausimas: krikščionybė, atrodo, pergyvens savo priešų puolimus, bet — ar ji pergyvens kaikurių savo karingųjų pasekėjų pagalbą?).

(Iliustratyvinis, didaktinis, moralo - paradoksinis vienveiksmis: Laikas — 2000 m. po Kristaus. Vieta — Rojus; begalinis, skaidriaspalvis, Čiurlioniškas amfiteatras, sklidinas sielų. Sielos klausosi dangiškosios muzikos koncerto. Jos visos skendi džiaugsme, bet susodintos hierarchiškai, pagal savo gyvenimo dvasiškąjį svorį. Dr. Grinius sėdi aukštesniosiose eilėse. Staiga, jo akys sužiba nuostaba. Jis pašoka. Ten, prieky, amfiteatro viduryje, sėdi Antanas Škėma. Dr. Grinius stovi nuostabos sukaustytas, kolei sielos už jo ima šaukti, kad jis užstoja vaizdą. Jis bėga prie artimiausios telefono būdelės ir skambina Šv. Petro įstaigon. ŠV. PETRAS: Šventas Petras. DR. GRINIUS: Čia daktaras Grinius. Aš skubu pranešt ... baisi klaida ... danguj, amfiteatro vidury sėdi Antanas Škėma ... ateistas, nihilistas, visuomenės tvirkintojas. Su visu nuolankumu, aš turiu protestuot. Aš jaučiuosi žiauriai apviltas. ŠV. PETRAS: Kodėl? DR. GRINIUS: Jis ne tik sėdi danguje, bet jis turi geresnę vietą amfiteatre už mane, už daktarą Grinių. Aš kovojau už tikėjimą, aš rašiau tinkamas religines knygas, aš buvau šimteriopai geresnis už jį! Aš reikalauju paaiškinimo, atsakymo! Atsakymo! ŠV. PETRAS: Atsakymas yra tavo paties žodžiuose. MUZIKA IŠ AMFITEATRO STIPRĖJA. UŽDANGA).

(P.S. Be to, yra ir nekrikščioniškas literatūros vertinimo metodas).

4. Vytautas A. Jonynas teisus. Tinkama ar netinkama, kontroversija jau plečia "lietuviškosios dvasios definiciją". Ji turės poveikio į kaikurias iliuzijas, kuriomis lietuviai gyvena, ir į ghetto mentalitetą, kurį velionis kritikavo. (Viena tų iliuzijų: mūsų epochos konvulsijos ir tragika tėra nemalonus laikinis slogutis, po kurio visi geri lietuviai grįš į savo namukus ir viskas vėl bus lyriška gerovė ir sandara; tuo pačiu žmonės, kurie autentiškai išreiškia mūsų laikmetį, yra nenormalūs, nemoralūs ir negeri lietuviai).

Gal būt, mūsų visuomenė kada nors supras, kad ypač vertintini ir suprastini tie menininkai, kurie eina į tamsą; kad jų žuvime slypi dalinė pergalė prieš tamsą.

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS:

1. Kuriuos A. Škėmos kūrybos aspektus laikyčiau sudarančiais išliekantį įnašą į lietuvių literatūrą? Tai, be abejo, sunkiausiai atsakomas, o gal ir iš viso neatsakomas klausimas. Mano galva, apskritai dar per anksti kalbėti apie išlikimą, nes, kūrybine prasme, A. Škėma tebėra gyvas žmogus, o jo literatūrinis palikimas — gyvas šios dienos faktas. Antra vertus, išlikimo klausimą tuo tarpu laikyčiau absoliučiai neaktualiu, nes kiekvienoje gyvoje kūryboje įdomiausias momentas yra ne abstrakti laimėjimo išlikimo loterijoje galimybė, bet pats kovos su išnykimu procesas ir jo sąmoningumo laipsnis. Būtinai atsakant į šį klausimą, tektų apsiriboti pavojingai sausomis formos problemomis, kurių svarstymas žymiai prašoktų šios anketos rėmus. Tad atsakau netiesiog. Iš pagrindinių A. Škėmos, kaip rašytojo, dorybių, kurios eventualiai galėtų tapti išliekančiais jo kūrybos aspektais, pirmoje eilėje išskirčiau jo pastangą kūrybiškai *suvokti savo paties žmogišką situaciją ir ją išreikšti* savojo laiko terminais. Jo personažai (kurių dauguma atstovauja įvairius autoriaus asmenybės planus), mažai tesirūpindami savo asmenine tapatybe (kas mes esame), atkakliai ir be paliovos stengiasi išspręsti savo situacijos problemą (kur mes esame). Šia prasme A. Škėmos kūryba laikytina vienu šviesiausių taškų mūsų chronišku atavizmu sergančioje naujausioje prozoje. Kitos minėtinos dorybės — neeilinis sugebėjimas kurti atmosferą, ypač ryškus dramatinėje kūryboje; geras sceninės technikos elementų pažinimas; nepasidavimas "vox populi" skoniui, kurio įtakoje susiformavo mūsų konkursinė proza.

2. Ryškiausiai pastebimų ydų arba, anketos žodžiais, kritikuotinų savybių, kurios galėtų kompromituoti išliekantį jo kūrybos aspektą, sąraše pirmoje vietoje figūruotų kalbinio autentiškumo stoka ir permažas dėmesys literatūros amato klausimams. A. Škėmos žodis, fiksuodamas aktualius realybės momentus, nepajėgia išreikšti globalinės jų prasmės, t.y. nepakyla į formalinės egzistencijos rangą *ir nesudaro organinio formos vieneto. Iš čia tam* tikras idėjinis paviršutiniškumas. Tai ypač pastebima dramose, kur žodis dažnais atvejais tampa veiksmo stabdžiu, nes jis kalba apie, o nereiškia savimi. Dėl to aktualus (dienos) momentas nustelbia antlaikinį keliamų problemų charakterį. Į kūrybinį pasyvą taip pat reikėtų įrašyti fragmentiškumą: kartais pernelyg jau aiškų norą épater les bourgeois; knyginių, ne visuomet esmingai įsisavintų, elementų persvarą prieš patirtinius. Atskirai minėtinas forsuotas avangardizmas, paremtas jau minėtu miesčionių gąsdinimo principu. Iš tikrųjų A. Škėma daugeliu prasmių tebėra vienas iš jų, nors ir atsižadėjęs jų idealų. Kiekvienu

atveju jam dar įdomi, o gal net ir gyvybiškai būtina, jų reakcija (neatsitiktinai juk tipiškiausias A. Škėmos kritikas, jam dar *gyvam tebesant, buvo ne profesionalas kritikas, bet išgąsdintas* miesčionis). Tikram avangardistui šio paskutiniojo reakcija būtų visiškai antraeilis dalykas, nes autentiškas avangardizmas yra buvimo būdas, egzistencijos norma ir visuomet daugiau gyvenimas, negu kūryba. Idėjiškai bei formališkai A. Škėma taip pat buvo artimesnis pokacetinio laikotarpio universe concentrationnaire reminiscencijų literatūrai (1945-1950), negu patiems naujausiems sąjūdžiams.

3. Polemika dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo vertinimo paliko be galo nejaukų įspūdį. Metaforiškai išsireiškiant, ji tarsi pavojingai sumažino deguonį mūsų intelektualinio gyvenimo atmosferoje, kur ir taip jau buvo sunku kvėpuoti. Bet argi iš tikrųjų tai buvo polemika literatūrinio palikimo vertinimo klausimu? Jokiu būdu ne, nes charakteringiausia šios tariamai literatūrinės *polemikos žymė buvo kaip tik literatūrinio intereso* stoka. Velionis A. Škėma čia tebuvo grubaus dviejų gerai organizuotų ideologinių grupių konflikto priedanga. Nauja čia buvo tik tai, kad diskusijose, vietoje ankstyvesnei A. Škėmos kritikai būdingo išgąsdinto miesčionio, pagrindines vietas užėmė skirtingų ideologinių grupių atstovai. Vienas tik J. Blekaitis savo **Aidų** žurnale paskelbtoje eulogijoje (kuri buvo šios polemikos pretekstas) apsiribojo literatūra, išlaikydamas šiuo atveju esmingą ideologinį nesuinteresuotumą, ir kalbėjo savo vardu. Daugumos gi lūpomis kalbėjo jų atstovaujamų ideologinių vienetų interesai: pareigingi organizaciniai numeriai, veidai, atsižadėję individualinės atsakomybės. Tatai akivaizdžiai liudija faktas, kad abiejose pusėse atskirų asmenų nuomonės tiesiog neįtikėtinai sutapo, kitaip sakant, individualiniam sprendimui nebuvo nei *vietos, nei reikalo. Vieni perdėtai neigė* A. Škėmą kaip ideologiškai **svetimą** žmogų, kiti nemažiau superlatyviškai **teigė** kaip ideologiškai **savą**, ir vieni ir kiti užmiršdami, kad A. Škėma, kaip rašytojas, niekam specialiai nepriklauso ir kad jo vertinimo klausimas pirmiausia turėtų būti diskutuojamas dalykinėje, t.y. literatūros kritikos plotmėje.

Apskritai imant, ši polemika dar kartą akivaizdžiai parodė mūsų intelektualų nesugebėjimą kietai, bet kartu ir korektiškai ginti savo nuomones. Kultūringo nuomonėmis pasikeitimo principą oponentai tyliu susitarimu atmetė kaip nenaudingą prietarą ir kovojo pačiomis primityviausiomis priemonėmis, t.y. koliojosi. Ir šioje polemikoje, jeigu, anot Heinės, virvę būtų galima parašyti, tikriausia būtų buvę pakartų. Toliau, ši polemika noromis nenoromis ne vieną privertė pagalvoti, koks siauras ir kartu

pavojingas galėtų būti tasai ideologiškai organizuotas žmogus, nepatogią ir įpareigojančią individualaus sprendimo bei galvojimo privilegiją iškeitęs į kurios nors ideologijos masiniam naudojmui pritaikytą programą, ir ypač jeigu jis priklauso vad. **uoliųjų** kategorijai. Tasai uolusis, savo atstovaujamos tikrai ar tariamai didelės idėjos vardu, kiekvienu momentu gali bandyti be jokios atodairos primesti jos etiką, estetiką etc. neuniformuotai ir neorganizuotai galvojančiam individui, kitaip sakant, vienokia ar kitoka prievartos forma "atverti akis į tiesą". Moralas iš to sekantis: net ir didžiausios idėjos suabsoliutinimas bei pastatymas aukščiau individo yra pavojingas žmogaus laisvei.

4. Atsakyti į visus tris šio klausimo punktus reikėtų ištiso straipsnio. Kadangi tatai tik netiesioginiai liestų pagrindinę šios anketos temą, atsakau visiškai trumpai: kiekviena panaši proga yra puiki proga mūsų provinciališkai uždaros visuomenės dvasios definicijai praplėsti.

KOSTAS OSTRAUSKAS:

Iškilusios kontraversijos priežastis — moralistinė (tikriau, moralizuojanti) kritika — toli gražu nesiriboja vien tik A. Škėmos "incidentu", bet išvis yra giliai įleidusi šaknis į mūsų kritiką ir literatūrinį gyvenimą apskritai. Tad klausimas iš tiesų svarstytinas, ir iš esmės. Tačiau tos kontroversijos vertinimas ir eventualus pasinaudojimas ta proga "lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti" šios anketos apimtyje tik nustelbtų ir supainiotų pagrindinį, kaip aš jį suprantu, anketos tikslą — A. Škėmos kūrybos aptarimą. Šiuo atveju — "the play's the thing".

Bręsdamas kūrybiškai šių dienų Vakarų kultūros aplinkoje, A. Škėma buvo atviras ir imlus tokiems jos bruožams, kurie atitiko jo kūrybiniam charakteriui ir užsimojimams. Tad, dažnai nepasitenkindamas tradicijomis, o kartais joms tiesiog sąmoningai prieštaraudamas, jis atėjo į mūsų literatūrą (pradedant maždaug **Šventąja Inga**) su kai kuriomis XX a. kultūros naujovėmis, iš kurių ryškiausios yra paskiri literatūrinio egzistencializmo ir freudiškosios žmogaus sampratos bruožai. Tokiu būdu savo kūrybos centre stovintį žmogų, jo būtį ir aplinką A. Škėma užgriebė savaip, dažnai atviriau ir "realiau", negu apskritai mūsų literatūroje įprasta, nevengdamas ir "taboo" pobūdžio elementų. O tematines - idėjines naujoves jis stengėsi organiškai išreikšti atitinkamomis meninėmis priemonėmis, iš kurių ypač minėtina paskiri vad. "stream of consciousness" ("sąmonės tėkmės") metodo bruožai, laisvas, mozaikiško pobūdžio, "nervingas" sakinys ir dažnas tikrovės iliuzijos paneigimas dramatiniuose kūriniuose.

Tačiau tematinės, kompozicinės ir stilistinės naujovės savaime dar nesudaro meninės vertės. Į meninės vertės plotmę jos

pakyla tik tada, kai autorius peržengia naujumo dėl naujumo ribas ir sugeba tas naujoves tikrai kūrybiškai ir meniškai realizuoti. A. Škėmos kūryboje, ypač **Baltoje drobulėje**, tokių atvejų neabejotinai yra, ir tai sudaro išliekamąjį įnašą į mūsų literatūrą. Tiesa, labai galimas daiktas, kad šiandien tasai įnašas atrodo didesnis, negu jis iš tikrųjų yra. Laikui bėgant, nublukus kai kuriems dabar ypač aktualiems ir imponuojantiems aspektams, jis, tur būt, sumažės. Tačiau ir tokiu atveju atrodo, kad pati iškiliausioji A. Škėmos kūryba, kuria jis ne tik užčiuopė, bet ir įžvelgė ypač į pakrikusį šių dienų žmogų ir jo būtį, liks gyva XX a. vidurio mūsų literatūros dalis.

Kiekvienas rašytojas turi ne tik savo kūrybines viršūnes, bet ir duobes. Tad, pavyzdžiui, ir A. Škėmos kūryboje esama, man atrodo, polinkio į melodramatiškumą ir, net pozuojantį, šnekumą. Be to, prasikiša ir neužtektinai meniškai apdorotas autobiografiškumas, kartais sudaręs vien tiktai terapiškai psichologinio autoriaus išsisakymo įspūdį. Pagaliau susigundo autorius sąmoningai šokiruoti, "gąsdinti" skaitytoją bei visuomenę dirbtinomis, nepakankamai meniškai pateisintomis priemonėmis. Vienok šiuo atveju pravartu pastebėti, kad grynai estetinėje plotmėje toks "gąsdinimas" yra nei kiek neblogesnis už kai kurių mūsų rašytojų sąmoningą skaitytojo graudinimą, norą pigiomis priemonėmis išspausti, sakysime, moralinio arba patriotinio pergyvenimo ašaras. Abu atvejai yra kūrybinės nuodėmės. Tačiau galimas daiktas, kad, turint galvoje sentimentalų, pernelyg ramų, kartais tiesiog nuobodoką didelės mūsų literatūros dalies pobūdį, toks "gąsdinimas" gal yra paradoksaliai mažesnė nuodėmė už graudinimą.

HENRIKAS RADAUSKAS

Jau pati plotmė, kurioje buvo vedama diskusija dėl Škėmos literatūrinio palikimo, rodo žemą mūsų literatūrinės kultūros lygį. Ponas Grinius norėjo lyg ir moksliškai pagrįsti savo priekaištus Škėmai, bet faktiškai smerkė jį išeidamas iš savo asmeniškų, niekam neprivalomų pažiūrų, iš savo moralinių principų, t.y. literatūrą vertino neliteratūriškai. Nejauku būtų patyrus, kad gėlių parodoj premijos buvo skiriamos puodams, kuriuose jos buvo susodintos, o į žiedus nebuvo žiūrima. Ką pasakytų kritikai moralistai, jei, pavyzdžiui, teologo raštus imtume kritikuoti stilistiniu atžvilgiu ir jei nupeiktume jį už tai, kad jo stilius neišlaiko kritikos literatūriniu požiūriu?

Ponas Grinius tvirtina, kad "romanas, kuriam pranašaujama ilga ateitis, paprastai turi svarbią žmogaus likimui problemą su metafizine mįslinga perspektyva..." Lietuvių kalboj "mįslinga

perspektyva" tegali reikšti: perspektyva, pilna mįslių, pilna paslapčių. Reikalauti iš romano, kad jis būtinai turėtų metafizinę perspektyvą, kupiną kažkokių mįslių, yra gryniausias absurdas, neturįs nieko bendro su literatūriniu priėjimu prie klausimo.

Net jeigu užmiršim tą "mįslingą" nesąmonę ir paliksim tik "metafizinę perspektyvą", tai ir tada turėsim pripažinti, kad toks (gero) romano aptarimas yra pono Griniaus falsifikatas. Tokios definicijos nežino jokia enciklopedija (nei anglosaksų Britannica, nei vokiečių Brockhausas, nei prancūzų Larousse'as), jokia objektyvi literatūros teorija. Faktai irgi kalba prieš ją. Ilgai neieškant, pakanka prisiminti, kad Flaubert'o **Madame Bovary**, kur jau tikrai jokių metafizikų nėra, po šimto metų tebelaikoma vienu iš didžiausių pasaulinės literatūros šedevrų (tarp kitko, kažkada irgi pasmerkta už "nemoralumą"). Argi ponas Grinius to nežino? Kas tai — neišmanymas ar sąmoningas netiesos skelbimas?

Kalbėdamas apie **Čelestą**, p. Grinius sako, kad daugumas dalykų joje "yra daugiau ar mažiau palaidos šukės, kurioms susilipdyti skaitytojo sąmonėj kliudo negatyvinis požiūris į tikrovę..." Nuo kada negatyvus požiūris į tikrovę ėmė kenkti literatūros veikalo meniškumui? Argi ponas Grinius nežino, kad **Dieviškojoj komedijoj** "Pragaras" yra geriausia dalis, daug stipresnė už bekraujį "Dangų", kad Gogolio **Mirusios sielos** (su tikrai "negatyviu požiūriu") yra šedevras, o kad to veikalo tęsinio, kur turėjo būti išvesti teigiami tipai, jis taip ir negalėjo parašyti? — Neaišku taip pat, ką gi bendra Škėmos pesimizmas gali turėti su "šukių sulipdymu".

Apie vieną mūsų autorę vienas "kritikas" rašė, kad jinai "savo personažus lyg ir pagundo nusidėti, bet pagunda ir palieka pagunda; iš pagundos autorė savo veikėjus išveda dažniausiai švarius, nenusidėjusius". Atrodo, kad tokios, būtent, lyg ir kritikos apie lyg ir literatūrą nori ir ponas Grinius.

Negalima ramintis galvojant, jog Škėma buvo suniekintas tik dėl to, kad jis buvo kritikuojamas išeinant iš tariamai katalikiškų literatūrinių pažiūrų. **Kaip** aukštos kultūros žmonės vertina veikalus kitos pasaulėžiūros rašytojų, stovinčių priešingoj platformoj, rodo prancūzų pavyzdys. Garsiausias šių dienų prancūzų katalikų beletristas François Mauriac komunizuojantį ateistą Sartre'ą, kurio visa pasaulėžiūra ir ypač seksualinių temų traktavimas šokiruotų ne vien lietuvių kritikos moralistus, vadina "dideliu talentu", "meisteriu", uždėjusiu savo antspaudą ant mūsų epochos literatūros". (Žr. Madeleine Chapsal, **Les ecrivains en personne**, Julliard).

Žymiausias mūsų laikų katalikų filosofas neotomistas Jacques Maritain griežtai pabrėžia menininko autonomiją santyky su

morale. Jis sako, kad menininko kūrėjo sąžinė neturinti būti subordinuojama moralinei sąžinei, kad aukščiausios moralinės dorybės niekuomet negalinčios kompensuoti meniškos menkystės: "The first responsibility of the artist is toward his work". — "Let him incur damnation, if only his work enriches the spiritual treasure of the world". — "The highest moral virtues can never make up for the lack or the mediocrity of the virtue of art" (Maritain, **The Responsibility of the Artist,** Scribners).

Iš kitos pusės, liberalas ir bet kurio fanatizmo priešas André Gide aukštai vertino kaip rašytoją kataliką Claudelį, tą patį Claudelį, kuris rašė, kad Renano ir Hugo "vėlės yra su nudvėsusiais šunimis", o Goethę, Kantą ir Nietzschę vadino "tamsybių ir maro pūtėjais".

Manau, kad tolerancijos pavyzdžių (prie jų negalėčiau priskirti Claudelio) niekuomet negali būti perdaug. Žinoma, ar jie paveiks mūsų moralistus, besiverčiančius literatūros kritika, tai jau visai kitas klausimas.

Ponas Grinius, rašydamas apie Škėmą, prabėgom "sutvarkė" ir nemoralųjį Céline'ą. Jis autoritetingu tonu dėsto: "Jei to J. Blekaitis nežinotų, galima priminti, kad prancūzų rašytojas F. Céline maždaug prieš trisdešimt metų savo 'Kelionėj į vienos nakties pabaigą' buvo davęs tirštesnio patologinio dvokalo negu 'Baltoj drobulėj', bet apie aną rašytoją šiandien jau niekas nekalba".

Jei Prof. Dr. Grinius nežinotų, tai galima jam priminti, kad, neperseniausiai Céline'ui mirus, prancūzų spauda (įskaitant ir **Figaro Littéraire,** kurį vargu ar galima priskirti prie Céline'o draugų), nurodydama, kad jis buvęs kolaborantas, tautos išdavikas, pabrėžė, kad tai vienas žymiausiųjų XX-ojo amžiaus prancūzų rašytojų, naujo stiliaus, naujos literatūrinės kalbos kūrėjas.

Ką gi rodo pono Griniaus profesoriški pamokymai apie Céline'ą, — ignoranciją ar blogą valią? Abiem atvejais jis pats save kaip literatūros kritiką diskvalifikuoja.

Gaila, kad nemaža dalis Škėmos gynėjų pasitenkino graudžiais atodūsiais arba miglotais samprotavimais, negalinčiais atstoti rimtų literatūrinių argumentų.

Kai dėl Škėmos kaip rašytojo trūkumų, apie kuriuos klausia anketa, tai Škėma jų, be abejo, turėjo. Jo stiliuje kartais randame perdėtų įmantrumų, palinkimo į nepirmos rūšies poeziją. Poetinis stilius prozaikui (ar dramaturgui) — nepaprastai pavojingas dalykas, šį bandymą išlaiko tik labai dideli talentai. Neabejotina taip pat, kad Škėmos raštuose galima rasti vietų, norinčių specialiai "gąsdinti miesčionį" (kas jam, turint prieš akis pono Griniaus pavyzdį, puikiausiai pavyko). Prie Škėmos

"nuodėmių" sąrašo galėtume dar pridėti vietom pasireiškiantį sentimentalumą, nereikalingą "kultūros demonstravimą" (nevisuomet vykusį operavimą filosofų, dailininkų, kompozitorių vardais) ir nevisada tinkamą kalbos aparato valdymą. Apskritai, Škėmai būtų buvę naudinga daugiau savo veikalus apdirbinėti.

Škėmos kaip rašytojo privalumai, be abejo, daugiau negu atsveria visus jo trūkumus. Jis savo veikaluose stengėsi rodyti visą žmogų, su visom jo viršūnėm ir bedugnėm, drįso liesti temas, ligi šiol mūsų literatūroj nutylimas. Jis atsisakė nuo pramintų kelių, nuo trafaretinės psichologijos, nuo skaitytojui mielo neorealizmo, — tiek stiliuje, tiek visame vaizdavimo būde, — pasukęs į naują mums irracionalizmą, panaudojęs taip pat "sąmonės srovės" ir kitas moderniąsias technikas. Jis surado savo temas (tarp kitko, pirmas parodė, kaip lietuviškos provincijos gyventojui laužo kaulus didmiesčio ratas) ir savo būdą toms temoms traktuoti. Škėma gerai pažinojo teatrą, jis sukūrė tikrai teatralinę dramą, didžiausią retenybę mūsų mieguistoj literatūroj. Jis sakė, ką galvojo ir jautė, ir savo pasaulėžiūrą skelbė literatūros veikalais.

Pabaigai — mažas prisiminimas. Mes dirbom su Škėma Čikagoj tam pačiam fabrike, lankstydami plieno vamzdžius, kai mašina sutrynė jam pirštą. Jo riksmas nuaidėjo per fabriką, visos mašinos sustojo. Vakare, po operacijos, aplankiau jį ligoninėj. Jis buvo pakilusioj nuotaikoj po narkozo, laikėsi gerai, juokavo. Grįžtant namo, į autobusą įlipo pamišusi negrė. Artėjant sustojimo vietai, ji sušvilpdavo policininko švilpuku ir pranešdavo gatvės pavadinimą. "I don't give a sh . . .," — pasakė ji, — ar jūs baltas, geltonas ar juodas (koks tolerancijos pavyzdys mūsų literatūros kritikams, — H. R.), aš patarnauju visiems". Gatvių pavadinimus ji pranešinėjo teisingai.

ALINA STAKNIENĖ

1. Esminis Škėmos bruožas — tai kūrybinė drąsa; ne pramuštgalviška, tuščia drąsa (kurią skaitytojai lengvai atleidžia), bet aistringa drąsa išsakyti visą vidinę tiesą (kuri patogios literatūros mėgėjus taip erzina). Jo įnašas į mūsų literatūrą: ryškus, taiklus kūrybinis žodis, subrendęs skausme, nevilty ir ieškojime — nauja, stipri poetinė kalba, deginanti tiesos aitrumu. Taip pat nauja, stipriai išreikšta pasaulėjauta, metanti pirštinę pačiam gyvenimui — stebėtinai jautrus sąmoningumas, virpąs pačiais svarbiausiais klausimais. Niekas kitas mūsų literatūroj (nebent Nyka-Niliūnas) taip stipriai nejuto žmogiško likimo trapumo, taip intensyviai neieškojo tikrosios žmogaus vietos jam abejingam pasauly. Škėma nesitenkino melancholiškais dūsavimais, bet nuplėšė nešvarius skudurus ir parodė purvinas

žaizdas, skaudžioj perspektyvoj parodė herojinius žmogaus bandymus iš savo nykaus menkumo išsiveržt.

2. Intensyvi vidaus įtampa Škėmos kūryboj dažnai išsilieja genialia improvizacija, bet kartais trūksta išbaigtų brūkšnių, baigtesnio charakterių išryškinimo. Jis lyg žinojo, kad kūrybinis kelias bus trumpas, lyg skubėjo viską išsakyt. Iš tikrųjų, juk jis subrendo ir pasiekė kūrybinių viršūnių taip staiga, per tokį trumpą laiką davė tiek daug. Kaikur skubotumo neišvengė.

3. Koktumo jausmą kelia toks primityvus ir siauras mūsų kultūrinio gyvenimo pateptųjų priėjimas prie rašytojo ir jo kūrybos. *Jei jau vertinti Škėmą idėjine prasme, kodėl ne šiek* tiek gilesnėj plotmėj? Yra netikinčių poetų, kaip Dylan Thomas, kurio kūryba (jo paties pasisakymu) yra Dievo liaupsinimas. Škėmos kūryba yra maištas — jis negali dieviško prado pasauly pripažint. Nes jei Dievas yra, kodėl šitoks gyvenimas, šitokia meilė, šitokia mirtis? Kam Jis leidžia giliai skausmą jaučiantį žmogų į **šitokį** pasaulį? Ši maištaujanti metafizinė laikysena, man rodos, kurkas giliau užkliudo religinę problematiką nei kokie plokšti atsidusėjimai į Viešpatį. Ir kažin kas (giliau — žmogiška ir giliau — religine prasme) daugiau sveria, ar pigūs barškalėliai tų, kurie mostikuoja paviršutiniškom religinėm vertybėm, ar šie niūrūs maišto deimantai juodoj nevilties angly?

4. Man rodos, ne lietuviškos dvasios "definiciją", bet pačią dvasią reikia plėst. Pas mus tiek daug isteriškos baimės, kad tik nenuklyst nuo "užkonservuoto" lietuviškumo, tiek daug pastangų jį stagnacijos stovyj išlaikyt. Užmirštama, kad stipriųjų rašytojų ir menininkų pareiga mus vesti naujų atradimų keliu, *mūsų dvasios akiratį plėst ir gilint* — užkariauti *naujas* dar neištirtas žmogiško sąmoningumo ir kūrybingumo sritis. "Literatūrinio palikimo" vertinimas yra gera proga tam išsiaiškint.

RIMVYDAS ŠILBAJORIS:

1. Svarbiausiuoju Škėmos literatūriniu pasiekimu laikyčiau žmogaus didybės iškėlimą žmogiškos būties katastrofoje. Škėma liks lietuvių literatūroje nemarus dėka savo sugebėjimo tą žmogaus didybę parodyti įtikinančiai, širdį veriančiai ir dar taip, *kad skaitytojas yra įkvėpiamas žvelgti į savo paties mirties momentą* — šitą, Škėmos žodžiais, "reikšmingiausią tikrovę" — su tokiu pat pasiryžimu, su kuriuo Kazys **Pabudime**, savo Kalvarijos viršūnėje, kartojo: "aš noriu būti žmogum..."

2. Kritikuočiau kiek perdėtą Škėmos "maištininko pozą" — jo norą "gąsdinti buržujus" įvairiomis sadistinėmis baisenybėmis ar "nešvankiu" sarkazmu. Šitie elementai nevisada buvo reika-

lingi jo pagrindinėms mintims apipavidalinti ir išryškinti, o kartais tik trukdė skaitytojui teisingai Škėmą suprasti. Kita vertus, gal Škėma jautė, kad neįmanoma prasiveržti pro "kultūringumo" ir "vertybių pajutimo" (sense of values) kaukę, už kurios mes visi slepiamės nuo nepakeliamos tikrovės, nepavartojus "baisių", "neprijaukintų" žodžių, žodžių, kuriuos ištarus jau nebegalima nuduoti, kad esame civilizuoti žmonės, bet reikia pažiūrėti tiesai į akis.

3. Man atrodė, kad kai kurie Škėmą kritikavę žmonės negalėjo jam atleisti kaip tik šito civilizuoto žmogaus kaukės nuplėšimo. Jie, gal būt, nepakankamai tikėjo žmogų, o daugiau tik jo kaukę. Nuogas žmogus žiaurioje visatoje jiems neatrodė galįs būti didingas, ir dėl to jiems atrodė, kad Škėmos drąsus mostas yra savotiškas "nusikaltimas".

4. Tiek literatūros vertinimo, tiek bet kokios kitos "kontroversijos" sudaro gerą progą "lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti", jeigu kovojama, aiškinamasi, ginčijamasi nuoširdžiai, ieškant tiesos.

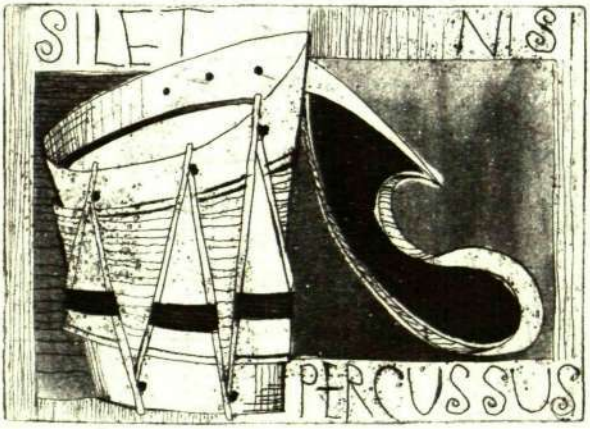

TREČIASIS ŠLAITO VIZITAS

Poezijos skaitytojai gerai prisimena pirmąjį Vlado Šlaito atsilankymą: 1949 metais jo **Žmogiškosios psalmės** prabilo minoriniu žodžiu gausiam poetų repertuare. O vis dėlto Šlaito balsas tuojau pat atkreipė dėmesį. Nebuvo tai d a r v i e n a s, bet savitas balsas. Jo eilių įforminimas, tiesa, priminė jo bendraamžių stilių, jo laikysena taip pat neabejotinai panašėjo jo kartos poetų laikysenai, o tačiau jo žodis buvo toks aukštaitiškai gailus, atsargus ir prigesintas, šnekamas intymiai ir šiltai, kaip nei vieno kito. Daugelis pirmojo rinkinio eilių jau šiandien tapo lietuvių naujosios poezijos savastimi, nebeatskiriama jos dalim. Ir antroji poezijos knyga, atžymėta Lietuvių Rašytojų draugijos premija, **Ant saulėgrąžos vamzdžio** (1959) tęsė pirmosios pradėtą bičiulišką dialogą su skaitytoju. Jos kiek daugiau padailintas sakinys, kondensuotesnė poetinė frazuotė, saikesnės puošmenos, liudijo poetą labiau subrendus, kaip žmogų, daugiau palenktą likimo kirčių, kartesnį, tylesnį. **Be gimto medžio,** trečioji Šlaito knyga, labai organiškai tęsia tokį pat žmogišką ir poetinį vystymąsi. Jau ir ironiškos šypsenos randame, lašą tulžies pačiam likimui, meditaciją, bebalsius pasikalbėjimus su savimi. Toji karti lengva šypsena yra naujas dalykas Šlaito poezijoj:

Mėgstu leisti laiką aludėje,
ypač vienoj senoj anglo-saksų miestelio aludėje:
sienos sutrūkinėjusios
ir lubos įgriuvusios, kaip girtuoklio gyvenimas:
sienoje apynių kvapo ir cigarečių dūmų nuzulintas veidrodis:
vos galiu jame atpažint savo veidą.
Pakeliu stiklą alaus ir sakau:
Tegyvuoja Jo Ekscelencija
Tuščio Šiaudo eilėraščių rašinėtojas Vladas Šlaitas!
Ir veidrodis pakelia stiklą alaus ir sako:
Tegyvuoja Jo Ekscelencija
Tuščio Šiaudo eilėraščių rašinėtojas Vladas Šlaitas!
(Be gimto medžio, 29 psl.)

Visiškai naujas dalykas šioj knygoj tai Šlaito beveik publicistinis, plakatinis šauksmas Rytų imperijai. Kodėl poetas jį dėjo rinkinin, sunku būtų pasakyti, o jis tačiau liudija poeto pasaulin aštria briauna įsikirtusią aktualiją. Prakalbinė pranašystė, kad "tauta, kuri cerkvių vietoj stato didžius mauzoliejus mirusių mumijoms, kuri meldžiasi velnio raudoniems apašta-

lams, yra mirusi ir palaidota, ir jos dienos ne ilgesnės yra už pernykštės vasaros žolę", poezijos daug neturi, kaip ir viena kita prozaiška įtarpa kituose eilėraščiuose. Bet ne tuose eilėraščiuose reikia ieškoti Šlaito autentiškojo pasisakymo. Tai tėra žodžiai paraštėje. Žodžiai tarti skaudžią valandą, kai kasdienybės griūtis užverčia pelenais ir dulkėmis pasaką ir svajonę. Brolio veidą. Tikrasis Šlaitas kalba mums apie nuolankumą:

O!
nuolankumo paveiksle,
vienišas gluosni,
laiko vienatvėj pas tykią vandenio srovę,
kaip man, sakyk, išmokti tavo ramybės
ir širdies nuolankumo? (16 psl.).

Tikrasis Šlaitas kalba mums apie daiktus, gyvenančius šalia mūsų, svetimus ir nepažįstamus:

Ir nors daiktai gyvena tarp mūsų,
tačiau prie mūsų jie neprisiriša.
Mano mielas bičiuli,
Vergilijau,
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt,
kai tu rašei šiuos žodžius,
tu tikriausiai žinojai,
kad tu netiesą rašei,
kad tu rašei šiuos žodžius vien tik mano širdies paguodai,
nes tu žinojai,
jog daiktai nieko bendro neturi su mūsų gyvenimu,
jog daiktai nieko bendro neturi su mūsų ašarom,
nes tik mums,
mirtingiesiems,
leista pažinti laiko ir ašarų skonį. (43 psl.).

Tikrasis Šlaitas yra tasai fanatiškos meilės apaštalas, tasai bendrakeleivis, ieškąs tyliai valandai vardo. Tasai artimas, kurio žingsniai aidi čia pat, šalia mūsų, kraupią nakties kelionę tęsiant, kurio tykus balsas mums pasakoja m ū s ų ir mūsų tikrovės trapumą ir nykimą. Žmogus ir poetas intymiam pokalbyje su *savim ir tavim, balsu medituojąs praeinamumą ir miniatiūrinėse detalėse* įmatąs viso žmogiškojo likimo kreivę. Šlaito poezija yra krikščioniško nuolankumo poezija, trapios melancholijos ir sutvardyto sentimentalumo, liaudiško paprastumo ir skaidrumo. Bet kaip ir kiekvienam rečitatyve, joje įsivelia kasdieniškoji kalba, vienas kitas pavargęs ar nudėvėtas žodis, viena kita frazė, skirta užpildyti tuštumai, pauzai. Įgudę savo poetinio amato žinovai bus piktesni už mane, akademiški kritikai bus neatlaidesni, bet aš, įsiklausęs jo žodžių ramaus tekėjimo, noriu

pamiršti visa tai, tarytumei būčiau nepastebėjęs. Atleisti. Nesismulkinti. Už tuos sakinius, kurie atrado kelią į mane. Už *tuos Tuščio Šiaudo tonus, aidinčius nepamirštama legendarinio* švilpiniuotojo meliodija.

O!
šviesus debesėli,
šiltą vasaros naktį šviečiant skaisčiam mėnuliui,
noriu tave įrašyti vienan eilėraštin,
idant tūkstančiui metų praėjus būsimos kartos
vieną šviesią vasaros naktį tave prisimintų.

Vladas Šlaitas, **Be gimto medžio,** D. Britanijos Lietuvių Sąjungos leidinys, London, 1962.

Henrikas Nagys

LIETUVIŲ POEZIJA ANGLŲ SKAITYTOJUI

THE GREEN OAK. **Selected Lithuanian Poetry.** Algirdas Landsbergis and Clark Mills, editors. New York: Voyages Press, 1962, 117 psl.

Dudley Fitts savo apžvalgoje **Saturday Review** pareiškė apie **The Green Oak,** kad: "these translations by various hands... are based upon something valuable and real". Taigi, ir vėl turime "vertingą kultūrinį dokumentą", primenantį anksčiau išėjusias **Selected Lithuanian Short Stories,** tik šį kartą, reikia su pasitenkinimu pasakyti, vertimai toli gražu nėra tokie sustingę, kaip anoje knygoje. Vietomis, ypač liaudies dainų rinkinėly, angliškas tekstas skamba tikrai pasigėrėtinai. Pavyzdžiui, Mary Phelps eilutės (psl. 26):

you quickened red
and, oh, sprang green
the high hill over

slepia savy tą patį lyrišką pergyvenimą, kurio dėka geriausi Dylan Thomas eilėraščiai yra tokie neužmirštami. Arba vėl, mums jau gal nusibodusi daina "Ant kalno karklai siūbavo" Demie Jonaitis vertime visai netikėtai įgyja naują "anglišką" magiką, lyg tai būtų Šekspyro laikų baladė (psl. 30):

There went a maiden walking bright
There went a maiden walking bright.
Bright walked the maiden, lovely lily,
Lovely, a lily white.

Ir nežiūrint tų "tarptautinių aidų", kuriuos kiekviena tikra poezija visuomet iššaukia, verstos dainos vis dėlto pasilieka giliai ir žavingai lietuviškos. Amerikiečio skaitytojo "shock of pleasure", paminėtas rinkinio įžangoj, pereina net ir per lietuvio širdį, gal kaip tik dėl to, kad "naujuose rūbuose" senos pažįstamos lietuviškos dainelės mus iš naujo paveikia savo neįtikėtinu gražumu.

Literatūrinės poezijos vertimai antrojoj knygos daly taip pat daugumoj atvejų yra labai geri, o ir pats eilėraščių parinkimas leidėjams gėdos nedaro. Kai kurie Brazdžionio, Nagio, Niliūno ir Radausko eilėraščiai, net ir svetima kalba, stebina savo poetiška jėga.

Kita vertus, pasitaiko ir nevykusių vertimų, nors, ačiū Dievui, nedaug. Paminėsiu pora pavyzdžių. Maironio "Išsisupus plačiai vakarų vilnimis / Man krūtinę užliek savo šalta banga" vertime pasidarė:

With an undulant surging of waves from the west,
Let my torso be flooded with coldness...

"tegu mano liemuo būna aptvindytas šaltumu" (?!). Apskritai, mano nuomone, vertėjas padarė klaidą laikydamasis Maironio anapestų, nes anglų kalboj šitą ritmą labai sunku išlaikyti taip, kad gautųsi skambus ir poetiškas efektas. Toliau, Adomo Mickevičiaus išgarsėjusi eilutė: "Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie" pavirto į visiškai nesuprantamą: "Mother, my country, my articulate health". Kas yra "articulate health"? Sveikata, kuri moka iškalbingai išsireikšti? Jau lietuviškas vertimas skamba daug geriau: "Lietuva mano, šalele gimtoji! / Tas tik supras, kad tu jam sveikatą atstoji, / Kas tavęs jau neteko..."

Vis dėlto džiugu skaityti beveik visus eilėraščius, ir reikia leidėjus ir vertėjus pasveikinti su puikiai atliktu darbu. Mažiau komplimentų turiu įžangai. Man ten nepatinka du dalykai. Pirmiausia, trumpos kai kurių poetų charakteristikos visiškai nieko apie juos nepasako. Pavyzdžiui, apie Henriką Radauską skaitome (psl. 13-14), kad jis: "successfully recast the modern western poetic idiom in a sharply defined classical mold". Kokį "modern western idiom"? Tai yra nieko nereiškianti bendrybė, ir ją perskaitęs "vakarietis" nesusidarys jokio vaizdo apie Radauską. O ir tas "classical mold" yra toli gražu neaiškiai apibrėžtas. Negali suprasti, ar tai Radauskas rašo kaip senovės graikai, ar kaip Racine ir Corneille, ar kaip Goethe, ar pagal kokį tai, svetimšaliui nežinomą, "lietuvišką klasicizmą".

Panašiai ir Maironio metrikos apibūdinimas yra supainiotų mįslių rinkinys (psl. 13):

> **Before his time the lyric had found expression in the everyday language of the people, and had followed, in its versification, a syllabic count wholly unsuited to the irregular rhythms of the language. Maironis brought a new tonal, or rhythmic structure, established norms of poetic language and diction, and introduced a number of formal and other innovations.**

Pirmiausia, "syllabic count" nebuvo vienintelė ankstyvesnios poezijos metrika. Donelaitis rašė hegzametrais, o toks Liudvikas Sauerveinas ("Lietuviais esame mes gimę") — vokiškais jambais. Toliau, neaišku, ar tai "syllabic count" būtinai yra neritmiškas. Be to, sakinys taip parašytas, kad atrodo, lyg "everyday language of the people" buvo visai netinkama jos pačios "nereguliariems ritmams". O paminėtos "tonal structure" apibrėžimas tuo, kad ji esanti "rhythmic", yra visai nepatenkinamas — gi kiekviena metrikos sistema remiasi kokiu nors ritmu! Taip pat neaišku, kokios buvo Maironio "formal and other innovations". Vienos "formal", o kitos "informal"?

Antras dalykas — tai kartais pasitaikąs poetų aprašymo įžangoj nesuderinimas su pačioj knygoj duotais jų kūriniais. Tryliktam puslapy (tikrai nelaimingas puslapis!) Kazys Binkis paminimas vienu iš lietuvių poetų, rašiusiųjų "futurist, dadaist and surrealist poetry". Nekalbant jau apie tai, kad negalima tas tris skirtingas poezijos rūšis taip nerūpestingai suplakti į vieną sakinį, Binkio eilėraštis, duotas psl. 77-8, visai neturi savyje nei vieno iš tų "izmų", o yra paprastas, grakštus kūrinys. Mykolaičio - Putino eilėraštis "Rūpintojėlis" visai nedvelkia jokiu "rusišku simbolizmu", nors įžangoje rašoma apie to simbolizmo įtaką Putino poezijai. Tik prisiminkim pirmąjį posmelį:

> **Dievuli mano, kas per šviesios naktys!**
> **Ir kas plačių padangių per aukštumas!**
> **O žvaigždės, žvaigždės, didelės ir mažos**
> **Taip spindi, net graudu, Dievuli mano!**

Grynai lietuviška, švelni, naiviai lyriška dvasia, panaši, jeigu jau su kuo nors lyginti, daugiau į liaudies dainas.

Bet čia jau ir bus maždaug visi "priekabiai". Savo visuma leidinys daro nepaprastai gerą įspūdį ir netenka abejoti, kad šitas lietuviškos poezijos pirmas pristatymas angliškai kalbantiems skaitytojams yra puikiai pasisekęs.

Rimvydas Šilbajoris

BALTŲ GYVENAMIEJI PLOTAI PAGAL UPĖVARDŽIUS

Baltiškųjų upėvardžių išplitimas toli už Rytprūsių, Lietuvos ir Latvijos ribų, šalia archeologinių duomenų, yra vienas iš svarbiausiųjų įrodymų, kur baltų protėvių gyventa.

Kazimieras Būga 1913 ir 1924 m. studijose identifikavo 121 baltiškos kilmės upėvardį Gudijoje: Minsko, Smolensko, Vitebsko, Mogiliavo ir Gardino gubernijose. [1]) 1932 Max Vasmer, vokiečių slavistas, visą eilę baltiškos kilmės upėvardžių ir vietovardžių surado dar toliau į rytus: Smolensko, Tverės, Kalugos, Maskvos ir Černigovo gubernijose.[2]) Lehr-Spławiński įrodė, kad upė **Cna,** Okos intakas į pietus nuo Kasimovo ir į rytus nuo Tambovo, turi baltišką vardą. (**Cna** pasikartoja kelis kartus Gudijoje: Hainos intakas Borisovo aps. ir Usos intakas netoli Vileikos; vardas kilęs iš baltiško žodžio ***tusna**; prūsų **tusnan** reiškia "ramus").[3]) Šalia kelių šimtų baltiškų upių, upelių, šaltinių, ežerų ir kaimų pavadinimų, rusų kalbininkas Trubeckoj išvedžioja, kad ir **Volgos** vardas galįs būti baltiškas. Volgos vardą siejo su baltiška **Jilga** (kuri rytinių slavų pirmiausia buvusi pakeista į **Julga**; "j" prieš balsį "u" iškritusi ir vietoj jos atsiradęs apsauginis "v" garsas; tuo būdu atsiradusi **Vulga,** o apie XII-XIII a. trumpas "u" balsis išvirtęs į "*o*").[4])

---

[1]) K. Būga. **Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje.** Kaunas, 1924.

[2]) M. Vasmer. "Ueber die Ostgrenze der baltischen Staemme". **Beitraege zur historischen Voelkerkunde Osteuropas. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie, Berlin.** Phil. - Hist. Klasse. 1932.

[3]) T. Lehr - Spławiński, **O pochodzeniu i praojczyźnie słowian.** Poznań, 1946.

[4]) Trubeckoj (Trubetzkoy) paskaitos Vienos universitete prieš 30 m. (Prof. R. Jakobseno informacija).

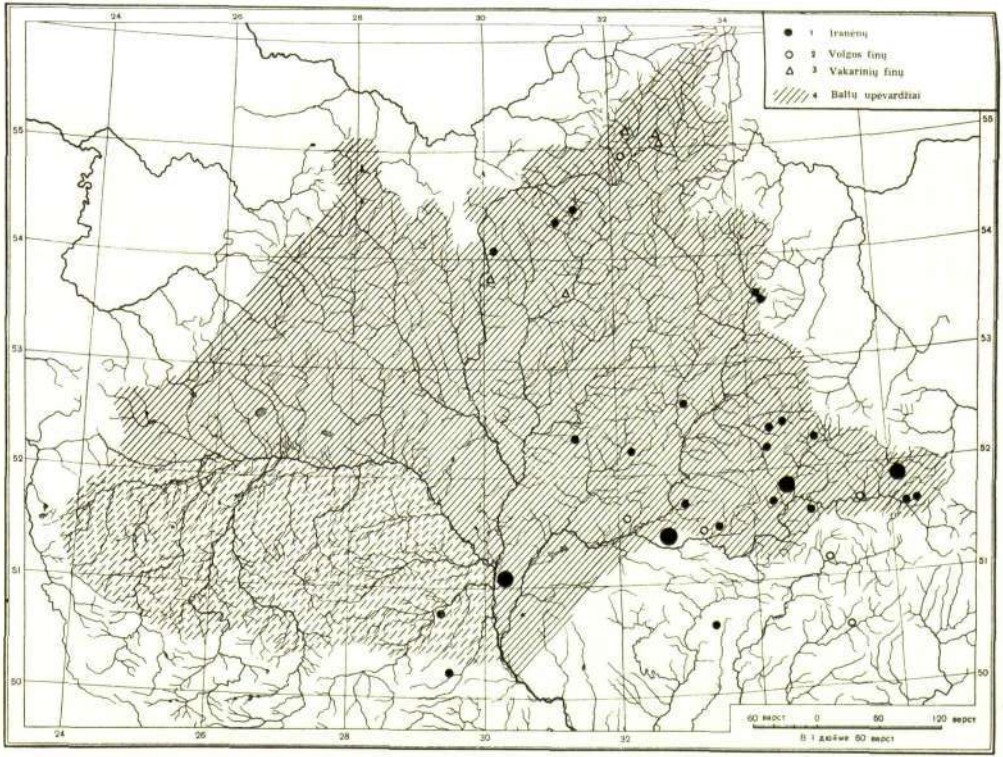

Aukštutinio Dniepro baseino upėvardžiai.
Brūkšniuotas plotas rodo masišką baltiškųjų vietovardžių išplitimą. (Pagal Toporov - Trubačev, 1962).

1962 m. pasirodė naujas veikalas, liečiąs baltų išplitimą aukštutinio Dniepro baseine, paruoštas dviejų rusų lingvistų: V. N. Toporov ir O. N. Trubačev, **Lingvističeskij analiz gidronimov verchnego podneprovja**, Akademija Nauk SSR, Institut Slavjanovedenija, Maskva, 268 pp. su 13 žemėlapių.

Knygoje išnagrinėti tūkstančiai aukštutinio Dniepro baseino upių ir upeliukų vardų, apibūdinta jų daryba, etimologija ir kilmė. Ši lingvistinė analizė įrodė, kad visas aukštutinio Dniepro baseinas ilgą laiką buvo baltų apgyventas, nes upėvardžių didžiuma yra neabejotinai baltiškos kilmės. **Virš tūkstančio upėvardžių** priskiriami baltams. Pietuose jie apima šiaurinę Voliniją, Kijevo sritį ir visą Desnos, rytinio Dniepro intako, baseiną. (Žr. žemėlapį). Šalia baltiškųjų šiek tiek upėvardžių priskiriama suomių - ugrų bei iranėnų kilmei, o slaviškieji upėvardžiai atsiradę *žymiai vėliau, po slavų įsiveržimo į rytų baltų žemes.*

Ši studija galutinai įrodė aukštutinio Dniepro baseino baltiškumą prieš atsikraustant slavams. Autoriai apsiribojo vien tik Dniepro baseinu ir kitų upių vardų knygoje nenagrinėja. Aukštutinės Okos, vakarinės Dvinos (Dauguvos) ir aukštutinio Nemuno baseino upių vardai dar turės būti kruopščiai išnagrinėti ateityje, tačiau jau dabar, pasiremiant ankstyvesniosiomis Būgos, Vasmerio ir kt. kalbininkų studijomis, įrodyta, jog baltų siekta iki aukštutinės Volgos — aukštutinės Okos ir net aukštutinio Dono srities, maždaug iki Maskvos - Voronežo linijos. Baltiškųjų upėvardžių išplitimas labai gerai ,sutampa su archeologiniais duomenimis, kurie rodo tose pat srityse žalvario bei ankstyvajame geležies amžiuje ir pirmaisiais pokristiniais šimtmečiais iki IV-V amžių tolydžiai besitęsiančią piliakalnių kultūrą. Žalvario amžiuje archeologiškai rekonstruojama baltiškoji kultūra pietų - rytuose siekė aukštutinįjį Doną ir jo intaką Oskol, bei Vorsklos upę. Skitų laikais baltai tapo atstumti iki Desnos, bet Desnos *srityje bei šiaurinėje Volinijoje išsilaikė iki pat slavų ekspansijos* V-VI amž. po Kr.

Tiek upėvardžiai, tiek archeologinė medžiaga įrodo, kad baltų protėvių gyventa labai dideliame plote tarp aukštutinės Vyslos ir Bugo pietų-vakaruose, rytinės Pomeranijos vakaruose, Dauguvos žemupio šiaurėje bei Volgos ir Dono aukštupių rytuose. Iš visų indoeuropiečių grupių baltai prieškristiniais laikais apėmė didžiausią plotą, tačiau amžių būvyje jie palaipsniui neteko vakarinių, pietinių ir rytinių sričių, pasilikdami gyventi ir baltų kalbomis kalbėti nedideliame plote prie Baltijos jūros, teritorijoje, kuri yra šešis ar daugiau kartų mažesnė už jų senovėje per kelis tūkstančius metų valdytas žemes.

M. Gimbutienė

MOKSLO HORIZONTAI

TECHNOLOGIJA PERSPEKTYVOJE

1. Logaritminių liniuočių amžius

Gamtos jėgų ir jos dėsnių pritaikymas žmogaus gyvenimo patogumui yra viena iš pirmųjų žmogaus veiklos sričių, kur šalia jėgos reiškiasi ir protas. Istoriniu požiūriu, technikos mokslas iki šio šimtmečio vidurio naudojosi daugiausia empiriniu metodu. Pavykęs bandymas buvo laikomas "įrodymu". Pagrindinis techninės kūrybos metodas — bandymo ir klaidos metodas. Pažanga reiškėsi nuolatiniu tų pačių ar panašių problemų sprendimų tobulinimu. Naujos problemos iš fizikos, astronomijos, matematikos ir kitų griežtųjų mokslų sričių skverbėsi į techniką gana lėtai. Todėl klausimas, kodėl XIX ir XX šimtmečio technikos pažanga buvo tokia greita, mums atrodo netikslus. Tiksliau būtų klausimą formuluoti visai priešingai: kodėl ilgą laiką technikos pažanga buvo tokia lėta? Sąlygos pažangai egzistuoja jau senai. Pirmoji moderni analoginė skaičiavimo mašina — logaritminė liniuotė — technikos moksle nesukėlė tokios revoliucijos, kaip jos vėlesni prototipai — elektroniniai analizatoriai ir skaitmeninės skaičiavimo mašinos (populiarioje literatūroje vadinamos elektroninėmis smegenimis).

2. Statika ir dinamika

Atskirų technikos sričių tobulumo laipsniui (ar paskirų kraštų technikos pažangai) apibūdinti naudojami įvairūs rodikliai: inžinierių skaičius, pramoninės gamybos vertė, miesto ir kaimo gyventojų santykis, ir pan. Mūsų nuomone, tiksliausias tobulumo rodiklis technikoje yra jos dimensijų skaičius. Seniausioji technikos šaka — statyba — ribojasi trim Euklidinės Erdvės dimensijom. Tuo būdu ji yra pati primityviausia.[1]) Jai būdingas ketvirtosios — laiko — dimensijos trūkumas. Judesys — erdvėje ir laike — mechaniką klasifikuotų sekančia — keturių dimensijų technikos sritimi. Entropija (šilumos arba informacijos talpa) suteikia penktą dimensiją termodinamikai, atominei technologijai ir informacijos teorijai. Elektromagnetinės sistemos taip pat reikalauja penkių dimensijų (įtampos, dielektrikos ar magnetinio pralaidumo). Šitokią klasifikaciją būtų galima pritaikyti ir kitoms technikos šakoms. Mes, tačiau — taupydami ketvirtąją dimensiją —, bandysime paliesti keletą dar neišspręstų technikos problemų.

3. Automatizacija ir Automata

Garo mašina, o po jos ir visa eilė kitos rūšies variklių (motorų) žmogaus santykyje su technika išsprendė jėgos ir energijos klausimą. Žmogui liko tik tie fiziniai darbai, kur šalia jėgos buvo reikalinga ir atmintis (išmokti tam tikrą judesį, veiksmą ar veiksmų eigą — procesą ir jį nuolat kartoti). Informacijos perdavimo srityje technika atminties problemą taip pat jau senai buvo išsprendusi (telefono centrinės, muzikos plokštelės, relays ir t.t.). Tačiau mašinos santykyje su žmogumi, žmogaus - darbininko atmintis tapo pakeista mechanine atmintimi (=*memory*) tik visai nesenai, vykdant plataus masto automatizacijos sprendimus. Pažymėtina ir tai, kad didelės apimties mechaninės atminties pritaikymas elektroninėse skaičiavimo mašinose (magnetiniai būgnai, juostos ir t.t.) įvyko anksčiau, negu daug mažesnės atminties pareikalavimo pritaikymas gamybos mašinų automatizacijoje. Būdinga ir tai, kad ir didžiųjų elektroninių "smegenų" atmintis šiuo metu yra dar begaliniai mažesnė už žmogaus atmintį, tačiau ji kartais panaudojama jau žymiai didesniu greičiu. (Atsiminti daugybos lentelę ir sudėti ar padauginti du skaičius žmogui užtrunka kelis tūkstančius kartų ilgiau, negu elektroninei skaičiavimo mašinai). Žmogus

---

[1]) Lietuvoje, tiek nepriklausomybės laikotarpyje, tiek ir bolševikų okupacijoje statybininkai sudaro didžiausią inžinierių nuošimtį. Šia prasme Lietuvos negalima priskaityti prie techniškai toli pažengusių kraštų.

taip pat vartoja žymiai komplikuotesnę matematinę logiką (dešimtainė aritmetikos sistema, vaizdo atpažinimas, daugiagalimybiniai sprendimai) [2], kai tuo tarpu elektroninė ar mechaninė atmintis praktiškai ribojasi dvinare aritmetikos sistema (0 ir 1, taip - ne, atidaryta - uždaryta). Automatizacija technikoje reikalauja tik atminties. Tuo tarpu Automata — viena iš dar neišspręstų technikos broblemų — bando mechaninei sistemai (mašinai) suteikti pajėgumą mokytis (prisiminti savo paties praeities veiksmus ir pačiai prisitaikyti prie aplinkos sąlygų geriau negu praeityje). Klausimas, ar mašina gali sugebėti "mokytis", yra šiuo metu vienas iš pačių kontroversinių technikos, mechanikos ir iš dalies pasaulėžiūrinių klausimų. Atsakymas į šį klausimą, mūsų nuomone, glūdi "mokymosi" sąvokos definicijoje. Kai turima informacija (turimos problemos atveju) svyruoja tarp ribos į pilnutinį žinojimą ir ribos į pilną ignoranciją, tuomet egzistuoja galimybė, kad mechanizmas gali "mokytis", t.y., gali savo veiksmus tobulinti remdamasis praeities patirtimi.[3]

4. Protaujančios mašinos

Ar mašina gali galvoti — tiksliau, ar įmanoma sukurti protaujančią mašiną? Turing[4] 1950 metais suformulavo šį bandymą: žmogus stato klausimus ir gauna atsakymus iš dviejų šaltinių — mašinos ir kito žmogaus, tačiau nežino, kuris atsakymas žmogaus, kuris mašinos. Kaip nuspręsti, kurie atsakymai jam ateina iš mašinos, kurie iš žmogaus? Galvojančios mašinos entuziastai šį Turing bandymą laiko protavimo rodikliu. Kita vertus, negatyvios pažiūros atstovai randa eilę argumentų, kad mašina apskritai negali galvoti.[5] Mūsų (ir kitų)[6] nuomone,

---

[2] Nors pasaulėžiūrinėse diskusijose labai dažnai, "vienos tiesos" argumentui paremti, du ir du yra keturi, ignoruojant visas kitas aritmetines sistemas, išskyrus dešimtainę.

[3] R. Bellman, **Adaptive Control Process,** Princeton University Press, 1961.

[4] A. M. Turing, "Comutory Machinery and Intelligence" **Mind,** October, 1950.

[5] Beveik ištisa knyga (M. Taube, **Computers And Common Sense, The Myth of Thinking Machines,** Columbia University Press, 1961) skirta mašinos galvojimo argumentui sugriauti.

[6] P. Amber, **Attitudes Toward Intelligent Machines,** The Rand Corporation, June 1962.

mechaninės mašinos protavimui yra riba (nors kaikurie mokslininkai tiek Vakaruose, tiek ypač Sovietų Rusijoje neigia šitokios ribos buvimą). Tačiau šių dienų mašinų "protavimo" laipsnis dar labai toli nuo tos ribos. Antra vertus, mašinos protavimas nėra lygus ir negali būti lyginamas žmogaus protavimui, nes mašina gali protauti (įskaitant ir teoremų įrodymus) tik tokiose srityse, kurios gali būti formalizuotos, gi žmogaus protavimo daugelis aspektų principiniai (t.y. ne tik praktiškai, bet ir konceptiškai) negalima formalizuoti.

Protavimas, mūsų nuomone, yra reliatyvi sąvoka. Nesuprantamų problemų sprendimas universaliai laikomas protavimu (kūrybinis momentas), gi tų pačių problemų sprendimas, kada jos yra suprantamos, dažnai laikoma tik automatizacija. Čia pavyzdžiu galima paminėti kad ir šachmatus. Pasaulio šachmatų meisteris to vardo nusipelno tik dėka savo sugebėjimo protauti. Tačiau nėra beveik jokios abejonės, kad sekančių dešimties metų būvyje pasaulio šachmatų meisteriu taps galvojanti (ar tik "galvojanti") mašina. Antras pavyzdys — mašinos sukomponuota muzika. Nors ji begaliniai blogesnė už Mozarto ar Čiurlionio kūrybą, tačiau ji yra ir begaliniai geresnė už tą, kurią daugelis iš mūsų betkada pajėgtume sukurti.

5. Tikslai

Klausk, ir tau bus atsakyta.
Ieškok, ir rasi.
Belsk, ir bus tau atidaryta.
Matas, VII. 7.

Trumpame apybraižiniame straipsnyje neįmanoma išlikti objektyviam. Ši technikos perspektyva nepaliečia daug sričių, kurios turėtų būti paliestos. Subjektyvi ji tiek paliestų sričių, tiek išvadų atveju.

Lietuviškoje periodikoje civilizacija ir kultūra labai griežtai skiriamos. Kūrėjo sąvoka skiriama išimtinai dailiųjų menų ir "negriežtųjų" mokslų sričiai, (nutylėjimu) sudarant įspūdį, jog kūryba neįmanoma "griežtųjų" mokslų srityje. Čia patiektų kelių minčių tikslas — paskatinti ties šiomis sąvokomis truputį susimąstyti.

Z. V. Rekašius

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

MŪSŲ SANTYKIAI SU LIETUVA

1. REIKALAS KLAUSIMĄ SVARSTYTI RIMTAI

Rašyti šiuo klausimu nėra drąsu, nes tema, kaip sakoma, kontraversinė. Rimtos diskusijos tokiais klausimais pas mus beveik neįmanomos, nes jose dažniausiai vadovaujamasi ne tiek protu, kiek jausmais. Todėl jeigu kas drįsta kvestijonuoti viešosios opinijos pagrįstumą ar net pareikšti skirtingą nuomonę, rizikuoja užsitraukti pasmerkimą jei ne dėl skirtingos nuomonės reiškimo ir intencijų gerumo, tai bent dėl "nesąmoningo" kenkimo visuomenei ar kam kitam. Jeigu kas paliečia politinį ar su politika susijusį klausimą, pasisakydamas kiek kitaip nei oficialiai kalbama, toks žmogus rizikuoja būti apšauktas jei ne komunistu, tai bent jų bendrininku ar nesąmoningu vandens pilstytoju ant jų malūno rato. (Tokių priekaištų, pavyzdžiui, susilaukė V. Rastenis dėl savo straipsnio "Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje", paskelbto **Metmenų** ir **Lituanus** žurnaluose).

Bet nepaisant pavojaus, į kurį save pastato autorius bei žurnalas, drįsdamas kvestijonuoti oficialią ar viešosios opinijos nuomonę, tokios rizikos turi imtis kiekvienas, kuris nuoširdžiai yra įsitikinęs einamojo kelio klaidingumu ar bent netikrumu. Tai yra garbingo žmogaus pareiga ir štai kodėl. Amžinas oficialios linijos laikymasis dažnu atveju reiškia stagnaciją, o stagnacija veda prie gedimo ir mirties. Politiniame ar visuomeniniame gyvenime stagnacija veda prie pralaimėjimo. Tokią padėtį ge-

rai pavaizdavo B.K.N. **Dirvoje** (1962. 9. 26) šitokiu pavyzdžiu:

Tėvynei ištikimas karys, užėmęs tvirtą apkasą - bunkerį, jaučiasi gal neįveikiamas. Bet, leiskime, priešas apeina apkasą ir nužygiuoja tolyn. Ar tai būtų tikslinga ištikimybė, jei tas karys vis dar ištikimai (ir neveikliai) pasiliktų apkase, kada nekada pašaudydamas ta pačia kryptimi, iš kurios turėjo pasirodyti priešas? Ar tai būtų tik ištikimybė tautai, ar gal ir neryžtingumas imtis naują padėtį prasmingiau atitinkančių veiksmų? Politinėj kovoj prieš Lietuvos okupantų propagandą panašaus ištikimo laikymosi pradiniuose "apkasuose" dar, matyt, esama nemaža.

Į klausimą, ką gi tad reikia daryti, atsakyčiau, kad visgi reikėtų ryžtis iš apkasų išlįsti ir eiti žvalgybon. Labai apdairiai, atsargiai, bet eiti. Ėmus kalbėti alegorijomis, galima ir toliau jomis mūsų šių dienų problemas apibūdinti. Žvalgybon eiti pavojingiau, negu ištikimai apkasuose sėdėti. Pavojai trejopi. Žvalgams daugiau pavojaus patekti priešo nelaisvėn. Daugiau jiems pavojaus ir suklysti ar tapti priešo tyčia suklaidintiems. Pagaliau žvalgus arba tik prasitarančius apie reikalą žvalgyti) apšaudo ir savieji, iš didžios ištikimybės tėvynei itin ištikimi ir pasilikimui apkasuose. Ypač be diskriminacijos ir be svarstymo šaudoma į tuos žvalgus, kurie sakosi ar tariasi patyrę apie priešą ką nors ne visai taip, kaip apkasuose tikima. Taip yra, turbūt, ar tik ne todėl, kad tokie taikiniai daug lengviau pasiekiami, negu priešas...

Tokia (apkasuose sėdėjimo) būsena iš tikrųjų priimtina neveikliam, pasyviam ir dėl to nieko laimėti negalinčiam charakteriui. Jo dėsnis "wait and see", nors ir dažnai praktikuojamas, bet retai tėra vaisingas. Dėl šios priežasties drįstame santykių su Lietuva, t.y. su lietuviais Lietuvoje, klausimu pasisakyti kiek kitaip, negu daugelio pagal oficialiąją liniją pasisakoma. Šitokia tema rašant, ne viską tinka viešai sakyti, todėl stengsimės daugiau kalbėti dėl paties bendravimo principo, mažiau liesdami jo praktiškąjį taikyma. Norėtume, kad ir mūsų oponentai, jei tokių rasis, pasisakytų dėl principo, vadovaudamiesi daugiau protu nei jausmais.

2. PASISAKYMAI MŪSŲ SPAUDOJE

Kalbant apie santykius su Lietuva, vartojami tokie terminai, kaip **kolaboravimas, kultūrinis bendradarbiavimas, kultūriniai mainai, kultūriniai santykiai, bendravimas,** kuriuos vartotojai ir skaitytojai įvairiai supranta ar bent gali suprasti. Kad ir tiksliai neapibrėždami, vis dėlto vieni tuos santykius smerkė, o kiti (mažuma) gynė. Bene aiškiausiai formuluotas pasisakymas prieš "kultūrinius mainus" yra 1961 m. Vliko sesijos priimtosiose

rezoliucijose. Ten skaitome:

Okupuotoje Lietuvoje nėra nei rašytojų, nei menininkų laisvų organizacijų. Jos visos yra Lietuvos komunistų partijos kontroliuojamos, o partija savo ruožtu yra Sovietų Sąjungos komunistų partijos padalinys. Tokių santykių užmezgimas ir palaikymas reikštų santykių užmezgimą su Maskvos kontroliuojamomis organizacijomis.

Organizuotas laisvųjų lietuvių bendravimas kultūriniais ar kitokiais reikalais su okupacinio režimo organais ar jo agentūromis Lietuvoje reikštų Lietuvos aneksijos pripažinimą. Tai būtų ne kas kita, kaip savanoriška talka Sovietų Sąjungai legalizuoti agresiją prieš Lietuvą ir josios inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Tokiu keliu plečiami kultūriniai mainai būtų ne lietuvių išeivijos ryšiai su Tėvyne, o Lietuvos laisvės kovoje pasimetusių lietuvių santykiai su Lietuvos okupantais.

Esamose sąlygose kultūriniai ryšiai yra galimi tiktai tarp paskirų asmenų. (Draugas, 1961. 12. 6.)

Panašiai daugelio pasisakyta ir **Lietuvių Dienų** anketoje šiuo klausimu. (Žr. "L.D." 1961 gegužės mėn. 5-6 psl.):

Nieku būdu ir jokiais sumetimais neturime bendradarbiauti su Lietuvos pavergėjo įstaigomis, jų agentais ir misijomis. Tai reikštų jų pripažinimą (Dr. A. Trimakas).

Bendravimas neplėstinas. Tai silpnintų okupuotos Lietuvos tarptautinę teisinę padėtį. okupantas to seniai siekia... bendravimas ir bendradarbiavimas su Sovietų Sąjungos ir jos marionečių okupuotoj Lietuvoj įstaigomis būtų vanduo sovietinės propagandos malūnui, būtų susitaikymas su padėtimi (V. Vaitiekūnas).

Alto pirmininkas L. Šimutis, kalbėdamas apie laisvinimo fronto stiprinimą, pasmerkė "priešų pastangas", kurie "prisidengę kažkokiais neaiškiais kultūrinio bendradarbiavimo su kraštu motyvais, ekskursijomis okupuoton Lietuvon, susitikimais su į Ameriką atvykusiais lietuvių kultūrininkais, laikraštininkais, sportininkais ir kitais, kurie čia atvyksta atstovauti "didžiąją" tėvynę, mėgina prakirsti spragas mūsų kovos fronte ir pakreipti mus į šalį nuo tiesioginio mūsų tikslo" **(Draugas, 1962. 7. 31).**

Panašiai pasisakė **Draugas** (1962. 7. 28) ir savo vedamajame:

Yra tikrų įrodymų, kad kai kurie iš tų komunizmo bendrakeleivių ir bendradarbių jau mėgina vilioti iškilesnius mūsų kultūrininkus, stipresnes menines jėgas vykti pavergton tėvynėn ir ten pasirodyti su savo pasiektais kultūriniais ar meniniais laimėjimais. Tuo pačiu žada atsilyginti ir okupanto tarnai, atsiųsdami mūsų tarpan savo meninio gyvenimo vaisių, kad mes jų ragautume, jais pasisotintume ir bent dalis mūsų jais apsinuodytume... Šiaip ar taip tas pavojus realus

bent kai kuriose mūsų fronto linijose. Todėl prieš jį kovoti turime ne tik politinės veiklos vairuotojai, bet ir kultūrininkai ir menininkai, visuomenininkai ir jaunimo auklėtojai (Pr. Gr.).

Skirtingą nuomonę iš lietuvių nekomunistų tarpo yra pareiškęs prof. J. Pikūnas **Lietuvių Dienose** (1961 spalio mėn.), atsakydamas į anketos klausimus. Jis rašė:

Reikia naudotis jau esamomis tinkamomis priemonėmis bei būdais, bet valia stengtis ir naujų kelių ieškoti. Kultūrinių mainų bazės ieškant, reiktų ištirti, ar kultūrinių vertybių pasikeitimo galimybė iš viso galima. Reikia sąmoningai ir bešališkai išspręsti klausimą, ar Maskvai tarnaują lietuviai yra pasirengę kompromisams ir tarimuisi lygybės pagrindais. Jei tai būtų bent dalinis faktas, jei Maskva jiems tai leistų, bazę šiam bendradarbiavimui turėtų sudaryti viena ar kelios Amerikos lietuvių organizacijos, ir, būtent, reikėtų nustatyti — kokios. Mūsų atstovavimo pripažinimas iš esmės svarbus ir būtinas. Neleistina tartis su tiesioginiais lietuvių ir lietuvybės naikintojais, tačiau iš anapus galėtų atsirasti mums bent priimtinų asmenų, su kuriais kultūrinio pasikeitimo sąlygos bei galimybės galėtų būti išnagrinėtos... jeigu pasirodytų, kad susitarimų galimybė būtų ir kad ji neštų lietuvybei naudą, kodėl nežengti žingsnį į priekį, nors tas pasiryžimas būtų kiek ir rizikingas, o gal ir pavojingas. Per maža, nepakankama daryti ir veikti tik ta prasme, kas visiškai saugu ir tik mums naudinga. Pasitikėkime, kad fortis fortuna adjuvat. Tai būtų ne tik stambesnis kultūrinių mainų plotas negu iki šiol, bet ir žengtumė į naują kovos barą, kuriame mes esame tikrai pajėgūs ir galėtume dominuoti.

Vienybėje Vyt. Širvydas rašo, kad Lietuva yra bolševikų kalėjime, ir toliau sako:

Santykiai su kaliniais kalėjime aiškūs ir jau seniai žmonijoje nustatyti: pasimatymo valandos ribotos, susisiekimas eina pro sargų cenzūrą. Ar dėl to visai santykių neturėti? Ar toks turėjimas reikštų kolaboravimą, koegzistenciją, vienašališką bendradarbiavimą? Ar tas reikštų de jure padėties pripažinimą?

3. PRINCIPINIS NUSISTATYMAS

Vertinant aukščiau pateiktus pasisakymus, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti principinį santykių su lietuviais Lietuvoje klausimą, o paskui konkrečius principinio nusistatymo vykdymo būdus ar kelius.

Principinio daugumos nusistatymo santykių su lietuviais Lie-

tuvoje klausimu charakteristika yra tokia: tas nusistatymas yra **negatyvinis** (išskyrus *giminių ar privačių asmenų santykius*, *kitokie neigiami*), **defetistinis** (baiminamasi dėl galimų pavojų), **defenzyvinis** (raginama gintis, plg. aukščiau **Draugo** vedamąjį) ir **kapituliacinis** (pripažįstama, kad lietuviai Lietuvoje, ypač organizuoti į kokius nors sambūrius, *yra absoliučioje priešo valdžioje ir tėra paklusnus priešo įrankis*, ir todėl santykiuose su mumis gali veikti tik priešo naudai, o mūsų nenaudai; dėl to mes kapituliuojame ir juos paliekame priešo dispozicijai, manydami, kad mes jų negalime panaudoti *kovoje dėl tautos laisvės*).

Toks nusistatymas yra iš esmės klaidingas. Mūsų nusistatymas santykių su lietuviais Lietuvoje klausimu turėtų būti, mūsų nuomone, **teigiamas**, pozityvinis. Mes visada turime *sakyti* **taip**, *mes norime palaikyti tuos santykius. Jis* turėtų būti **drąsus** ir **ofenzyvinis.** Mes turime pasitikėti savo moraliniu bei ideologiniu pranašumu, neatsitverti jokia siena, jokia geležine uždanga, bet skverbtis visur, kur tik galima, nes ofenzyva ir *pasitikėjimas savimi yra laimėjimo conditio sine qua non.* Mes turime sekti ne rusais, kurie, jausdami savo kultūrinį atsilikimą ir bijodami įtakos iš vakarų, visada istorijoj atsitverdavo ir dabar dar atsitveria sienomis, bet amerikiečiais, kurie pasitiki savo idėjų pranašumu ir dėl to *jokiomis sienomis nuo nieko* neatsitveria. Jeigu misionieriai pagonių žemėj nepasitikėtų savo religijos pranašumu, tai ką gi jie laimėtų? Pagaliau mūsų principinis nusistatymas **negali būti kapituliacinis:** mes negalime sutikti, kad lietuviai Lietuvoje, pavieniai ar *organizuotai, šiuo metu* yra tik priešo dispozicijoje ir santykiuose su mumis niekuo negali pasitarnauti kovai dėl krašto laisvės.

4. KOKIE TIE SANTYKIAI *GALĖTŲ BŪTI?*

Mūsų *nuomone*, dvejopi: asmeninis **bendravimas**, pvz. mūsų menininkų su menininkais iš Lietuvos, mūsų sportininkų, jaunimo su Lietuvos sportininkais ir jaunimu ir pan., ir kultūrinių **vertybių mainai.** Toks bendravimas *galėtų vykti didesnei grupei* atvažiavus *Amerikon, nors* ir ne būtinai pas mus, pvz. į kokias nors sporto rungtynes su amerikiečiais. Galėtų būti panašių susitikimų ir kitose šalyse. Kiek tai liečia kultūrinus apsikeitimus, gal būt, galima būtų keistis muzikos *kūriniais ar koncertais*, kuriuos *galėtų atlikti jų artistai* čia, o mūsų ten, dailės parodomis ir pan.

Kai kas mano, kad tokie kultūriniai santykiai visada bus susiję su politika, kad priešui tai bus *tik priemonė siekti savo propagandinių politinių tikslų.* Tuo mes neabejojame. Ir pesi-

mistai bei defetistai iš mūsų pusės galvos, kad čia priešas daugiau laimės, negu mes, o optimistai galvoja, kad iš to daugiau laimėsime mes, lietuviai, o ne rusai. Žinoma, negalime tikėtis pilnai pasiekti savo tikslų, bet teoriškai ir praktiškai nepateisinamas nusistatymas, kad, negalint pasiekti šimto nuošimčių, reikia atsisakyti ir nuo 50-ies ar 30-ies. Toks nusistatymas lietuviškam reikalui yra žalingas.

5. PRIEŠO IR MŪSŲ TIKSLAI

Norėdamas įteisinti Lietuvos aneksiją, priešas (rusai) norėtų nutildyti visus tuos, kurie primena pasauliui šį neteisėtą jų veiksmą ir reikalauja tą skriaudą Lietuvai atitaisyti. Siekdamas šio tikslo, jis pirmiausia stengiasi mus susigrąžinti Lietuvon, kur galėtų mus nutildyti smurtu. Kai šį tikslą pasiekti neįmanoma, priešui lieka dar viena išeitis — bandyti svetur gyvenančius išeivius nutildyti kitom, kultūringesnėm priemonėm, būtent, kultūriniais mainais ir pan. Žodžiu, jie nori silpninti mūsų kovos dėl krašto laisvės frontą kultūrinėmis priemonėmis.

Pagrindinis mūsų kultūrinio bendravimo su tautiečiais tėvynėje tikslas yra priešingas: **stiprinimas** kovos dėl laisvės fronto tomis pačiomis kultūrinėmis priemonėmis. Žodžiu, būtų siekiami skirtingi tikslai tomis pačiomis priemonėmis. Vyktų savotiškos rungtynės.

Esama padėtis nepatenkina nei jų, nei mūsų. Jų todėl, kad mes, būdami laisvi, galime ir toliau varyti prieš juos propagandą visame pasauly. Mūsų, kad būdami visiškai izoliuoti nuo krašto, negalime lietuviams tėvynėje daryti jokios įtakos. Kultūriniu bendravimu jie stengsis mus nutildyti, norės, kad mes "susitaikytume su padėtimi", o mes tuo būdu stengsimės išeiti iš izoliacijos nuo tautos su šiokiomis tokiomis perspektyvomis daryti jai įtakos.

Bendravimas turėtų didelės abipusės naudos — tiek tėvynėje gyvenantiems, tiek ir išeiviams. Jis stiprintų abi puses. Tėvynėje esantiems, ypač jaunajai kartai, jis padėtų išlaikyti didesnį atsparumą komunistinimui ir rusinimui, o išeivių jaunajai kartai padėtų ilgiau išlaikyti lietuvybę. Ir priešingai, izoliacija žalinga taip pat abiem pusėm. Jaunoji karta, atskirta nuo mūsų, greičiau komunistės ir apsipras su esama padėtimi. Jaunoji karta išeivijos izoliacijoj greičiau nutaus.

Mes neturėtume bijoti šių rungtynių, nes turime daugiau galimybių laimėti, negu rusai. Lietuvis lietuviui natūraliai yra artimesnis, negu rusui. Skirtingos tautybės jausmas lietuvių tautoje nėra išnykęs, ir tai yra tvirtovė kovoje dėl tautos laisvės. Būtų nusikaltimas iš mūsų pusės, jeigu mes atiduotume lietuvius rusams, jeigu laikytume juos rusų taip jau perauklėtais, kad

nebetinkančiais kovai dėl krašto laisvės. Mes turime daugiau pagrindo jais pasitikėti, negu turi rusai. O jeigu taip, tai neturime vengti bendravimo. Priešingai, turime tokių progų ieškoti ir, gal būt, bendrauti net ir su tais iš jų, kurie iš paviršiaus atrodo paveikti ar perdirbti, nes jie gali būti ištikrųjų paveikti tik iš paviršiaus.

6. BENDRAVIMO PAVOJAI

Yra tam tikrų bendravimo pavojų ir rizikos. Priešas norėtų mus išnaudoti savo propagandos tikslams. Bet jis negali čia naudoti prieš mus smurto, ir mes esame laisvi bendrauti ar santykiauti mums priimtinomis sąlygomis. Mes galėtume sutikti tik su tokiu bendravimu, iš kurio būtų daugiau naudos negu žalos. Bet čia ir yra visa problemos esmė — kaip nustatyti, kada kas gali būti naudinga. To dažnai negalima būtų nustatyti iš anksto ir dėl to čia būtų tam tikros rizikos, nors visada galima nesileisti į tokius žygius, kur tos rizikos būtų daug.

Čia tenka bent kiek pasiaiškinti keletą iš anksto numatomų pavojų ar tariamų pavojų. Bene svarbiausias argumentas prieš bendravimą yra tai baiminimasis, kad "organizuotas" laisvųjų lietuvių bendravimas su okupacinio režimo organais ar jojo agentūromis reikštų Lietuvos aneksijos pripažinimą. Tai, esą, būtų "savanoriška talka Sovietų Sąjungai legalizuoti agresiją prieš Lietuvą ir josios inkorporavimą į Sovietų Sąjungą" (Vliko rezoliucija). Čia reikšmingi du veiksniai — "organizuotas bendravimas" iš mūsų pusės ir "okupacinio režimo agentūros" jų pusėje.

Ryšium su tuo pažymėtina, kad bendravimo ar bendradarbiavimo iniciatoriai gali būti trejopi: pavieniai asmenys, organizacijos ir valdžios organai. Dėl pirmųjų — pavienų asmenų bendravimo niekas nesiginčija: toks bendravimas nelaikomas aneksijos pripažinimu ir nedraudžiamas. Trečios rūšies bendravimo, organizuojamo, pavyzdžiui, mūsų veiksnių ar valdžios organų Lietuvoje, niekas nė nesiūlo, tad ir dėl to ginčo nėra. Belieka antrasis atvejas, dėl kurio ir nesutariama, — tai kieno nors tarpininkaujamas, platesnis nei privatus bendravimas. Tiesa, kad Lietuvoje nėra laisvų organizacijų ir kad be valdžios pritarimo jos ten nieko negali daryti. Bet taip pat tiesa, kad Lietuvoje nėra ir laisvų žmonių ir kad pavienių asmenų santykių palaikymas su mumis yra taip pat valdžios kontroliuojamas ir galimas tik su valdžios pritarimu ar bent leidimu. Totalistinėj valstybėj viskas yra valdžios. Todėl logiškai nėra įmanoma įrodyti, kad pavienių abiejų pusių lietuvių bendravimas dar nereiškia aneksijos pripažinimo, o koks nors organizuotas, t.y. kieno nors tarpininkaujamas, bendravimas jau reikštų tokį pripažinimą. Tei-

singai kai kurių mūsų laikraščių pastebima, kad ir organizuotas savo draugų kalėjime lankymas dar nereiškia pritarimo režimui, kuris juos ten pasodino.

Čia įdomus yra JAV vyriausybės elgesys. Nors ji ir nepripažįsta Pabaltijo kraštų aneksijos, bet ji įsileidžia Amerikon vaikų darbų parodą, kurioje yra eksponatų ir iš Pabaltijo valstybių. Ji priima mokslininkų ir kitokias delegacijas, kurių tarpe yra žmonių ir iš Pabaltijo šalių. Ji leidžia platinti savo krašte žurnalą **USSR**, kuriame Pabaltijo valstybės rodomos kaip Sovietų Sąjungos dalis. Pagaliau šią vasarą ji priėmė irkliininkų rinktinę iš Vilniaus, kuri čia atstovavo Sovietų Sąjungai, nors ir žinodama, kad tai yra Vilniaus lietuviai sportininkai. Bet visų šių faktų Amerika nelaiko Pabaltijo valstybių aneksijos pripažinimu. Todėl neatrodo, kad ir koks nors platesnis lietuvių bendravimas su lietuviais Lietuvoje galėtų būti kieno nors pagrįstai komentuojamas kaip aneksijos pripažinimas. Tam nėra nei formalaus, nei moralinio pagrindo.

Kitas argumentas prieš bendravimą ar kultūrinius mainus iškeliamas tas, kad tai būtų "vienos krypties" mainai, t.y. kad jie čia galėtų savo kultūrinių vertybių siųsti daug, o mūsų ten patektų labai mažai. Iki šiol, tiesa, taip ir buvo, bet iš anksto niekas negali pasakyti, kokie tie mainai galėtų būti toliau. Jei paaiškėtų, kad siūlomos mainų sąlygos labai vienašališkos ir mums nenaudingos, mes jų nepriimtume. Bet tada mums niekas neprikištų, kad mes bijome bendravimo ar kultūrinių mainų, kad mes apsitveriame mūro siena, geležine uždanga. Todėl reikėtų sutikti su J. Pikūno siūlymu, kad "reiktų ištirti, ar kultūrinių vertybių pasikeitimo galimybė iš viso yra ... ar Maskvai tarnaują lietuviai yra pasirengę kompromisams ir tarimuisi lygybėse pagrindais", nors, antra vertus, toji šimtaprocentinė lygybė gal ir nebūtina.

7. VĖLIAUSIEJI PASISAKYMAI

Po to, kai šis rašinys buvo jau **Metmenų** redakcijoj, spaudoje pasirodė naujų pasisakymų šiuo klausimu. Vliko paskutiniojo posėdžio (1962. 11. 11) rezoliucijos kartoja tas pačias, kaip ir anksčiau, išvadas. Tik šį kartą pasiremiama ir Valstybės Departamento pareiškimu, kad šis neremiąs kultūrinių mainų su sovietų okupuota Lietuva. Tokias pat mintis automatiškai kartoja ir kiti. Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjungos Centro Komitetas pareiškė smerkiąs "esamomis sąlygomis kultūrinį bendravimą su okupuotu kraštu" ir kvietė menininkus, kultūrininkus net "griežtai atmesti bet kieno pasiūlymus ... aplankyti svetimųjų valdomą tėvynę" (**Draugas**, 1962. 11. 16). Tą patį kartojo Čikagos Lietuvių Fronto bičiuliai ir net Kultūros kongresas.

Bet tuo pačiu metu buvo ir kitokių, mūsų nuomone, blaivesnių pasisakymų. Juozas Miklovas tame pačiame Vliko posėdy kalbėjo:

Šitą veržimąsi (Lietuvos jaunimo. A. R.) suartėti su Vakarais reikia irgi palaikyti, ir laisvojo pasaulio jaunimo vaidmuo čia vienas iš svarbiausių. Abiejų pusių jaunimo kontaktų nėra ko bijotis. Visų pirma tėvynainiai (tai yra, tautiečiai Lietuvoje) stebėtųsi emigracinio lietuvių jaunimo išlaikytu lietuviškumu, ir tuo būtų didžia dalim išsklaidytas sovietų skleidžiamas melas apie visišką emigracijos jaunimo ištautėjimą... Manau, kad net dalis aiškiai prosovietiniai nusiteikusiųjų, kurie procentualiai daugiau ir būtų išleisti, taipgi dėl savo komunistinio lėkštumo ir didelio intereso patys sužinotų kuo daugiau, nepersistengtų sovietinei valdžiai. Juo didesniu būriu atsilankytų į Vakarus jaunimas, tuo pilniau jis atvaizduotų Lietuvos jaunimą (Draugas, 1962. 11. 20).

Steponas Kairys savo sveikinime Vlikui rašė:

Bet tiek pat mums labai svarbu palaikyti pastovų gyvą ryšį su mūsų tauta, tam panaudojant visas galimas priemones priminti, kad be pavergtojo pasaulio dar esama ir laisvojo, ir tuo mūsų tautoje žadinti laisvės ilgesį. Tai būtų ir Vlikui vienas iš svarbiausių uždavinių (Keleivis, 1962. 12. 5).

Vyt. Širvydas **Vienybėj** (1962. 12. 14) rašė:

Vliko rezoliucija nr. 3 dėl santykių su pavergtąja tauta sako: Okupantas Lietuvą aptvėrė spygliuotų vielų tvora ir ir apjuosė mirties zona. Gaila, kad Vlikui pritrūko žado. Išeivijos uždavinys juk yra rasti priemonių pro tas spygliuotas tvoras ir mirties zonas prasiveržti prie brolių Lietuvoje!

Pastaruoju metu Lietuvos Nepriklausomybės Talka paskelbė tokį nutarimą:

LNT mažai tėra viešai tuo klausimu prasitarusi, bet tam tikra pažiūra į tą reikalą LNT darbe ir laikysenoj yra. Būtent: bendradarbiavimui, kaip kapituliacijai prieš smurtą — aiškus ne: ryšiams ir santykiams su lietuviais Lietuvoje, kaip priemonėms bent netiesioginei rezistencijai prieš smurtą — taip. Ar, kada ir kaip tokį ryšiai bei santykiai vykdytini, koki būdai ir kokios priemonės jiems vartotinos — nėra nei viešų svarstymų, nei viešų nutarimų dalykas. (Dirva, 1963. 3. 1).

Panašių žymių žmonių pasisakymai už bendravimo su žmonėmis Lietuvoje palaikymą teko girdėti ir privačiuose pasikalbėjimuose. Kaip matome, ir šiuo metu, kaip ir anksčiau, pasisakymų yra vienokių ir kitokių. Nauja yra gal tai, kad stereotipinis mūsų veiksnių ar pavienių asmenų pasisakymas prieš bendravimą su žmonėmis Lietuvoje, prieš pastangas užmegzti tokį

bendravimą kad ir "dabartinėmis sąlygomis" mažiau ką bejtikina, ypač kai remiamasi net tokiu autoritetu, kaip Valstybės Departamentas, kuris lietuviams šiuo klausimu vargu gali būti koks autoritetas: Departamentas negi Lietuvos požiūriu dalykus pirmiausia vertina.

8. LIGŠIOLINĖ PRAKTIKA IR IŠVADOS

Ligšiolinis bendravimas buvo labai menkas. Jis tesireiškė daugiausia mūsų žmonėms besilankant Lietuvoje. Tų vizitų atžvilgiu daugumos nusistatymas buvo nepalankus. A. Varnas po apsilankymo Lietuvoje buvo net išmestas iš Alto skyriaus valdybos, nors jis važiavo kaip privatus asmuo. Tuos apsilankymus paskui *vieni aprašė santūriai, kiti drąsiai, kiti vėl nieko nerašė.* Narkėliūnaitės aprašymas buvo santūrus, ir kai kas ji smerkė, bet daug kas ir gyrė. Drąsiai viską aprašė J. Stukas (deja, paviršutiniškai) ir Dan Kuraitis. Vertingiausios pastabos buvo N. N. Objektyviai žiūrint, visus tuos mūsų žmonių (nekomunistų) apsilankymus tenka vertinti teigiamai.

Praėjusią vasarą įvyko vienas įdomesnis susitikimas su lietuviais iš Lietuvos ir čia Amerikoje, būtent su Vilniaus irklininkais, kurie buvo čia atvykę rungtis su amerikiečiais. Amerikos lietuviai (nekomunistai) turėjo su jais porą susitikimų (Filadelfijoj ir Vašingtone) privačiuose butuose. Susitikimas buvo naudingas, ir abi pusės buvo juo visai patenkintos. Iniciatyva išėjo iš Amerikos lietuvių. Kai laisvojo pasaulio lietuviai norėjo pabendraut su lietuviais iš Lietuvos Helsinkio jaunimo festivalyje, jiems nepasisekė, nes anie vengė laisvųjų lietuvių. Gal būt, taip buvo įsakyta kompartijos ir, gal būt, tai turėjo ryšį su jų sportininkų bendravimu su lietuviais Filadelfijoj ir Vašingtone. Jeigu taip, tai jie atsidūrė defenzyvoj.

Iki šiol nebuvo paliestas tarpininko klausimas. Tai gana opus reikalas. *Bet tai jau ne principinio nusistatymo, o tik jo vykdymo klausimas,* kuris čia, kaip minėta, plačiau neliečiamas.

Tad išvadas tenka daryti tokias:

1. Jeigu ligšiolinius susitikimus su lietuviais iš Lietuvos (pačioje Lietuvoje ar čia laisvajame pasaulyje) vertinsime teigiamai, tai logiška išvada plaukia tokia: tų santykių ar bendravimo išplėtimas net iki apsikeitimo kultūrinėmis vertybėmis taip pat tegali būti vertinamas teigiamai.

2. Lietuviams bijotis lietuvių nėra ko, nes nėra pagrindo abejoti, kad daugumas lietuvių Lietuvoje yra patriotai. Tad bendravimas su tautiečiais tėvynėje tegali būti naudingas abiem pusėm. *Jis tik stiprins abiejų pusių patriotines nuotaikas.* Ir priešingai, izoliavimasis abiem pusėm tegali būti žalingas.

3. Žalingas taip pat lietuviškam reikalui yra ir mūsų defetistinis bei defenzyvinis nusistatymas. Defetizmas, bailumas iš esmės jau yra moralinis pralaimėjimas. Tai bailiųjų testemonium paupertatis. Todėl tikras kovotojas (ne vaidinąs kovotoją) visada yra ofenzyvoj.

4. Jokia logika neleidžia daryti išvados, kad platesnis lietuvių išeivių bendravimas su lietuviais tėvynėje reikštų aneksijos pripažinimą. Galimi trys atvejai: nebendrauti ir nepripažinti, bendrauti ir pripažinti ir bendrauti ir nepripažinti. Niekas dar nėra įrodęs, kad pirmasis atvejas šiuo metu būtų naudingesnis nei trečiasis.

A. R.

TREČIOJI JĖGA? SANTYKIAVIMAS SU OKUPUOTA LIETUVA?

Kelias

Reikalai, temos ir problemos, kurioms dar galima prijungti klaustuką, yra dalykai, gyvi savo natūralia dinamika ir reikalaują pasisakymo, apsisprendimo ar bent jo ieškojimo. Pasisakymai dėl dalykų, kurie yra seni bei aiškūs ir kuriems klaustukas reikštų įžeidimą, yra propaganda ar reklama, bandymas teikti elementarinį švietimą ar formalumo atlikimas. **Metmenų** tipo žurnalas p a g r i n d i n į dėmesį yra skyręs ir ateityje, tur būt, skirs dalykams su klaustukais, nors ir nevisad būtinai pastatomais. Šiame kelyje **Metmenys** identifikavosi su akademiniu atsakymo ieškojimo alkiu ir drauge su kiekvieno ieškančiojo rizika, sakančia, jog kiekvienas klausimas slepia savyje tiesos ir klaidos galimybę. Histerika, lydinti ar galinti palydėti **Metmenis** šiame kelyje ryšium su ypatingai komplikuotomis temomis, neprivalėtų tapti kliūtimi, nes **Metmenys** nėra skirti nei priešrinkiminei politikai nei plojimams gaudyti. Ištikimybė tiesos ieškojimui, nepretenduojant į tiesos monopolį, ir, nors ir nesileidžiant į klaidos bravūrą, nekritimas siauban dėl klaidos galimybės yra **Metmenų** kelias, išminčiai nesunkiai suprantamas ir priimtinas.

Principai

Žmogus yra gyvas, kol jis klausia ir ieško. Susiradus visus atsakymus, pasibaigia pirmine Adomo ir Jievos smalsumo nuodėme atžymėtas gyvenimas ir prasideda nirvana. Idealiausia prasme tai yra išganymo sinonimas, tačiau dažnai tai būna jau ir visiškas atbukimas. Kiekvienu atveju, žmogus, gal būt, yra labiausiai žmogiškas, kai jis abejoja ir laukia atsakymo.

Vienok, ieškojimas nėra tolygus amžinam nesuradimui. Žmogaus kelyje nusismaigsto nueitų nuotolių parametrai, kuriais mes matuojame didele dalimi ir tai, kas dar bus ir kas dar nebaigta. Gaila, žmogus pradeda nebesuprasti žmogaus, kartais net ir be blogos valios, tik todėl, jog atsakymų ieškojime mes nebedeklaruojame ir nebekartojame to, kas aišku bei priimta ir kas buvo jau pasakyta aiškiai viena ar kita proga. Savų principų nepakartojimas kiekviena proga, be abejo, yra taktinė klaida kuriame nors polemikos įkarštyje, bet vargu, ar tai yra nusižengimas išminčiai, kuri įsidėmi tai, kas buvo kartą principine prasme pasakyta.

Šios dienos klaustukais nužymėtų temų rėmuose visdėlto pakartotino aiškumo ir sistemos dėlei grįšime prie to, kas norinčiam esmę pastebėti žmogui buvo jau seniai aišku. Tebūnie tai dėmesio išraiška ligi šiol to nenorėjusiųjų atžvilgiu.

Ryšium su "trečiosios jėgos" tema (ž. V. Kv., "Trečiosios jėgos formavimasis", **Metmenys**, Nr. 5) buvo aiškiai pasakyta:

> ... **Tačiau "tautos gelbėjimo" negalima siekti, išduodant Vakarų civilizaciją, kurioje yra įkūnėjusi tūkstantmetė žmonijos kova dėl laisvės. Lojalumas šiai amžinai visos žmonijos kovai yra aukštesnis už bet kurį siauresnės plotmės idėjinį įsipareigojimą** ...

Šioje deklaratyvinio pobūdžio citatoje, kuri yra nevien V. Kv. inicialais pažymėto autoriaus nusistatymas, telpa dar daug daugiau, negu pateikti žodžiai pirmu žvilgsniu pasako. Būtent, toje deklaracijoje yra ir nurodymas, jog Lietuvos okupacijos faktas yra pastatęs mūsų pavergtą tautą vėl į tūkstantmetės žmonijos kovos dėl laisvės priešakinį frontą, ir todėl identifikavimasis su sava tauta jos laisvės kovoje yra visų svarstymų bei ieškojimų pagrindas, dėl kurio derybų nėra. Sapienti sat.

"Trečioji jėga"?

Šiandien turėtų jau būti aišku, jog "trečiąją jėgą", jei ir ne jėga, tai bent gerai išreklamuotu reikalu padaryti gali du dalykai, bet ne kiekvienas iš jų atskirai, o tik sąveiksmyje. Tie du dalykai yra — pačios **Vienybės** ar apie ją susibūrusios gru-

pelės Lietuvos laisvės siekiui priešiška bei provokuojanti laikysena ir iš kitos pusės reagavimas į tai žurnalistinėmis tiradomis. Praktika yra parodžiusi, jog ir kiti reikalai ar parengimai yra susilaukę didesnio negu tikėtasi pelno ar pasisekimo kaip tik tokio ar panašaus pobūdžio priešginumo išdavoje. Lietuvių tautos laisvės siekio suspenduotojų grupelės tikrai nepadarys jėga ramūs, akademiški bandymai aiškintis ir nusistatyti dėl intencijų žmonių, atsisakančių identifikuotis su lietuvio žmogaus ir tautos laisvės siekiu. Ekstremistams visad naudingas skandalas. Jie jo ir susilaukė, bet tik ne iš **Metmenų.**

Kokios intencijos slypi tos grupelės pasąmonėje ar sąmonėje, gal dar ilgam laikui liks neaišku. Galimybės tam yra kelios ir jos linksniuojamos. Esą tai gali būti biznis, gali būti ir tam tikra ideologija, bet gali būti ir tai, kas, parafrazuojant vieną žinomą posakį, vadinama — nežinomi mums yra didžiųjų valstybių tam tikrų organų keliai šaltame kare.

Biznio ir nežinomų kelių galimybės mums čia diskusijai nėra įdomios. Galų gale, tai būtų privatūs reikalai, dėl kurių tektų pasitenkinti pasikuždėjimu, jei jau ir to negalima būtų išvengti. Kiekvienu atveju, tos galimybės nebūtų vertos diskusijos viešumoje, nes jokios visuomeninės jėgos ant tokių pagrindų neauga. Verta būtų tik kiek apsistoti ties galimybe, kuri siektų įtaigoti, jog tarp laisvės siekio ir jo priešininkų esama dar tuščios vietos, kurią galėtų užpildyti kuri nors trečia ar ketvirta aiškiai formuluota ir savitą buitį turinti samprata bei ja pasirėmusi grupė ar grupės.

Sociologiniu požiūriu, reikia pripažinti, tai yra įmanoma, nes tuo metodu tiriant dalykus grupės įrūšiuojamos ne pagal jose esančias idėjas, bet esmėje tik pagal jų matomas, registruoti įmanomas socialinės laikysenos apraiškas. Tuo būdu sociologiškai skirtingos ir savitos egzistencijos gali įgauti ir tai, kas idėjiškai skiriasi gal tik niuansais, bet ne esme. (Liberaliniu ir konservatyviniu frontu vadinamos grupės Katalikų Bažnyčios konsiliume, vienuoliai ar pasauliečiai kunigai, jėzuitai ar kapucinai gali skirtis ir skiriasi savo socialine laikysena. Sociologiškai galėtų būti pagundos ir juos pavadinti trečiomis, ketvirtomis ir t.t. jėgomis tam tikroje bendruomenėje. Žiūrint pro sociologiškus akinius, tos laikysenos gali įgauti savitos egzistencijos, bet mes žinome, kad tai būtų nepilna ir negalutinė definicija, nes koncepciniai viskas susilieja ir suteka vienon, monolitiškon una sancta upėn.)

Tas, kas nesuprato minėtojo **Metmenų** nr. 5 straipsnio, kaip bandymo sociologiškai, nors ir nevisur išlaikant tokią liniją, apibūdinti naujesnes tendencijas santykiavime su okupuota Lie-

tuva, atsakomybės imasi pats. Nors ir tektų nesupratusiųjų labui pasakyti, jog tai ir nebuvo lengva. Autorius — V. Kv. — gal pernelyg lengvai sudarė monolitiškus antikomunistinius ir prokomunistinius blokus, parametru tam statydamas nusistatymą Lietuvos nepriklausomybės atžvilgiu ar "tarnybą trumparegius fascinuojančiam dvidešimtojo amžiaus jėgos stebuklui". Esmiškai tai nebuvo klaidinga, bet tokiu pasirinktu keliu pradėjus eiti, logiškai nebeliko vietos jokiai "trečiajai jėgai". Tikslu įžiūrėti visdėlto tam tikrą vietą išoriškai skirtinga laikysena pasireiškiančiai grupei, buvo pereita prie visiškai kitų parametrų — tautinis įsipareigojimas, apibūdintas tiesioginiu humanizmu, "kuriam žmogaus gyvybė ir gerovė yra svarbiau negu bet kurio abstraktaus principo įgyvendinimas", laikraštinė atsakomybė ir šalia to "įtampa tarp kai kurių senųjų ir kai kurių naujųjų Amerikos lietuvių išeivių" bei "aukštaitiškas sentimentalumas".

Šių parametrų priskyrimas "trečiajai jėgai" ryškinti ir nepabandymas tų pačių parametrų paieškoti pernelyg apibendrintai apibūdintame antikomunistiniame bloke galėjo ir gali būti tikrai pagrįstų nesusipratimų šaltinis. Kiekvienu atveju tai buvo metodinė klaida, privedusi prie nepamatuoto "trečiosios jėgos" termino pritaikymo tam tikrai negausiai grupei. (Reikia pabrėžti, jog ir V. Kv. panaudojo tai sąvokai kabutes, lygiai kaip visame straipsnyje labai daug kas įtraukta į kabutes, įtaigojant, jog tai nebuvęs nei paskutinis nei pilnas V. Kv. pasisakymas).

Tautinis įsipareigojimas, tiek Lietuvos laisvės siekio, tiek lietuvybės išlaikymo, tiek žmoniškumo požiūriu, yra būdingas ir gal net būdingesnis nepriklausomybės atgavimo parametru nusakytai mūsų visuomenės didžiulei daugumai negu **Vienybės** grupei. Kova (kad ir labai žymiai geriau vesti galima) dėl Lietuvos nepriklausomybės, tur būt, yra pirmos eilės tautinis įsipareigojimas. Kultūrinė ir bendrinė lietuvybei išlaikyti akcija, pradedant kukliomis lituanistikos mokyklomis ir baigiant **Lietuvių enciklopedija,** literatūros bei meno kūriniais ir mase kitų dalykų, kurie čia neįmanoma išvardinti, glūdi kiekybiškai ir kokybiškai antikomunistiniame bloke ir iš jo kyla. Žmoniškumo akcijos požiūriu, jei už **Vienybės** nugaros ta prasme iš viso kas nors slypi, **Vienybės** grupė yra jau bent 10 metų pasivėlavusi. Jei ir neišimtinai, tai bent persveriančia dauguma ši veikla kilo iš antikomunistinio bloko, nes jo nariai meilės Lietuvai ir artimiesiems ten neužtiko po J. Tysliavos mirties, bet ją turėjo visuomet. Žmoniškumo akcijon įsijungė net kiečiausi komunizmo priešai, nekeldami klausimo, ar siuntiniai pateks pilnai tik artimiesiems ar per muitus papildys ir Kremliaus iždą.

Tai buvo ir yra labai konkreti ir ne vien platoniškai skelbiama humaniškumo akcija, ir yra svarbu pastebėti — ji nereikalavo iš nieko atsisakyti ar suspenduoti Lietuvai laisvės reikalavimą. Jei kas tikrai ar tariamai susilaikė nuo šalpos dėl nenoro drauge neišvengiamai paremti ir Kremlių, darė tai tikrai ne dėl principų kietumo, bet dėl šykštumo, kuris yra būdingas žmonėms iš visų frontų.

Laikraštinės atsakomybės motyvas nėra ir negali būti specifiškas vien **Vienybei.** Tiesa, ir pats V. Kv. nuo šio motyvo kiek atsiriboja, galvodamas, jog kelionės Lietuvon uždeda žurnalistams moralinių įsipareigojimų, "kurie neleidžia jiems rašyti tuo pačiu tonu, kuriuo skelbiami Eltos komunikatai". Šis rezervas pats reikalauja dar pratęsimo. Būtent, reikalas eina ne apie toną, bet apie faktus. Elta ar ir platesnioji lietuvių spauda toną gali keisti kiekvienu metu, bet faktai dėl to, tur būt, nepasikeis. Kaip tik laikraštinės atsakomybės vardan būtų svarbu atsakyti, kuriuo būdu "moraliniai įsipareigojimai" ir atsisakymas nuo Lietuvos laisvės siekio gali padėti daugiau ir geriau visuomenei pateikti faktus iš pavergtos Lietuvos gyvenimo? Jei tos dvi hipotekos sudarytų tikrai teigiamo pagrindo laikraštinei atsakomybei atitikti, tai mes turėtume pasitenkinti pažodiniu Lietuvos okupacinės spaudos perėmimu, nes ta spauda kaip tik ir išimtinai remiasi vien tomis dviem hipotekom.

Be to, kuriomis nors koncesijomis pirktis informacijas iš okupuotos Lietuvos gyvenimo dar net ir reikalo nėra. Iš Lietuvos per paskutinius 10-tį metų į Vakarus išvykti galėjusiųjų žmonių skaičius yra vis dar didesnis negu iš čia ten apsilankyti galėjusiųjų. Ir spaudos prasme V. Kv. minima Elta nėra vienintelis informacijų šaltinis. Mes jų turėjome ir turime eilę ir su skirtingais tonais. Galų gale, tonas yra išsiauklėjimo reikalas. Faktus skirtingai pateikti gali tik nusistatymas. Apie tai tik galime kalbėti ir kaip tik tai nepalieka visiškai jokios vietos "trečiajai jėgai". Teoretiškai galint ir sutikti su absoliutaus objektyvumo galimybe, pagrindo tam galėtumėm įžiūrėti tik asmens intelekte ir erudicijoje, bet jokiu būdu ne nusistatyme Lietuvos nepriklausomybės atžvilgiu.

Tektų dar pasisakyti dėl V. Kv. prielaidos, jog dėl "trečiojo fronto" susidarymo atsakomybės turi ir "konservatyvusis antikomunistinis blokas". Esą to bloko defenzyvinė laikysena okupuotoje Lietuvoje vykstančiųjų pakitimų atžvilgiu ir jo sustingimas senose veiklos ar neveiklumo formose savaime skatines "intelektualiai smalsiuosius" burtis apie naujųjų kelių ieškojimo židinius.

Kadangi niekur V. Kv. straipsnyje antikomunistinis blokas

nebuvo bandytas išskaidyti į pagrupes, tenka galvoti, jog būdvardis "konservatyvus" taikomas visai antikomunistinei mūsų visuomenei. Tai yra gerokai neteisinga, nes imant parametru atvirumą ar užsidarymą nuo pakitimų okupuotoje Lietuvoje, mes esame turėję ir turime eilę trečiųjų, ketvirtųjų ir t.t. jėgų. Šiuo požiūriu **Vienybė** yra jau gerokai pasivėlavusi ir, vargu ar įeina į pirmąją dešimtį. Grupės, kurias reprezentavo ar reprezentuoja **Santarvė, Į Laisve** ar net paskiri asmenys kaip prof. J. Kaminskas, skelbęs obalsį "Veidu į Lietuvą", V. Rastenis, V. Banaitis ir kiti, jau labai seniai buvo "intelektualiai smalsūs", bet be noro burtis į židinius, kuriuose suspenduojamas Lietuvos laisvės siekis. Šiuo metu dar tikrai nėra jokio logiško įrodymo, jog atvirumas vyksmo okupuotoje Lietuvoje atžvilgiu ar naujų, aktyvesnių veiklos formų ieškojimas būtų reikalingas kurių nors koncesijų Lietuvos okupanto atžvilgiu.

Reziumuojant: — **Vienybės** *reiškiniams aiškinti nei tautinio* įsipareigojimo su visais jo požiūriais, nei laikraštinės atsakomybės (juo labiau "aukštaitiško sentimentalumo" ar "įtampos kaikur tarp senųjų ir naujųjų ateivių") motyvai nėra būdingi ir išimtini. Jie neįprasmina nei "trečiosios" nei "jėgos" kad ir kabutėse terminų. Būdingas yra tik vienas dalykas, būtent, — atsisakymas save identifikuoti su neabejotinu, visiems žmonėms ir visoms tautoms įgimtu laisvės siekiu. Kokio pavadinimo užsipelno tik šiuo vienu parametru nuo antikomunistinio bloko besiskirianti laikysena, palikime parinkti ateičiai.

Bent teoriškai prie šio parametro, kuris g e r i a u s i u a t v e j u turi tik vienon ar kiton pusėn galutinai nusvirsiantį pobūdį, galėtų gal prisijungti tautinis įsipareigojimas humaniškumo požiūriu, jei aptariamai grupei pavyktų pasiekti šia prasme daugiau negu Kremlius iki šiol leido. Laiškams rašyti, siuntiniams siųsti, artimiesiems Lietuvoje aplankyti ar labai, labai retais atvejais šeimos narį atgauti iki šiol dar nereikėjo atsisakyti nuo Lietuvos laisvės. Gal toks reikalavimas iškiltų, stengiantis didžiulių muitų meilės siuntiniams sumažinimo. Gal to būtų reikalaujama, siekiant išgauti generalinį leidimą v i s o m s okupacijos perskirtoms šeimoms laisvėje susijungti. Gal tai būtų sąlyga, siekiant žmoniškumo veikloje dar didesnių tikslų. Bent teoriškai tokių galimybių nereikėtų atmesti, ir įdomu būtų pamatyti **Vienybę** tokioje aiškiai deklaruotoje akcijoje. Galų gale, turime juk gerą pavyzdį p. Donovan asmenyje, kuris pasiekė belaisvių ir kalinių paleidimo iš Castro nelaisvės. Tiesa, tam reikalui JAV-ėms dar nereikėjo pripažinti Castro uzurpacijos, nes užteko vien pinigų ar medžiaginių gėrybių. Tačiau tai yra laukas, kuriame kiti jau seniai eksperimentuoja ar praktikuojasi, ir galimybės čia gali būti įvairios. Kiek

tai liečia **Vienybę**, jos intencijose tokių užsimojimų nesimato. Klausimu lieka tik, kodėl **Vienybė** savo puslapiuose išdavė vekselius, kurių niekas iš jos nepraše? Ar tai yra avansas biznio prasme, ar dėl kurių kitų viešai nesakytinų motyvų, palikime irgi ateičiai parodyti.

Baigiant pasisakymą dėl mūsų visuomenėje kiekybiškai ir kokybiškai paraštinės grupės, pasisakymą, kuris neužbaigia temos, nes ji nėra pasibaigusi, norėtųsi tik pakartoti įsitikinimą, jog laikraštiniai pasisakymai, pernelyg gausūs savo pasikartojimu ir aistra, **Vienybės** eventualios žalos nesumažino. Pernelyg didelis mušimas net vaikų nuo ydos neišgydo. Suaugusius mušimas tik sukietina — ir nevien pozityvioje idėjoje, bet ir klaidoje. Jei dar kiltų reikalo, geriau yra tą aiškintis racionališkais svarstymais. Nepritarimą **Vienybei** galima išreikšti priemonėmis, kurios yra veiklesnės ir efektyvesnės už putotą jos garsinimą spaudoje.

Santykiavimo su okupuota Lietuva sąvokos klausimu

Keičiant temą, kuri galėtų būti atskira, bet nėra visiškai be ryšio su pirmąja, rūpėtų padaryti kai kuriuos pareiškimus dėl pačios sąvokos.

Pirma, jei kalbame apie santykius su Lietuva, visad turime galvoje faktą, jog Lietuva yra okupuota. Tegul šis pasakymas atrodo tik formalumas ir tegul pats būdvardis dažnai būna trumpinimo sumetimais praleidžiamas, tačiau sąmonėje būdvardis ir daiktavardis negali būti atsieti. Padarius atskyrimą sąmonėje, mūsų išeities taškas būtų visai kitas ir problemos, tur būt, nebeliktų.

Antra, santykiai su okupuota Lietuva nėra tolygūs santykiams su lietuviais Lietuvoje. Šių abiejų sąvokų negalima logiškai sujungti nei lygybės ženklu nei "t.y." tilteliu. Lietuvių tauta yra okupuota, Lietuva yra okupuota, bet **nevisi** lietuviai yra vienodai okupuotoje Lietuvoje pavergti. Lietuvių tautos masė, iš kurios rekrutavosi partizanai, laisvės kovotojai, Sibiro tremtiniai ir jų aukos ir iš kurios mes patys esame kilę, yra kitaip ir daugiau pavergta negu mažuma, kuri vienu ar kitu būdu plaukioja okupacinio potvynio paviršiuje. Tauta yra vienalytė sąvoka mūsų kalbama prasme tik romantiškame mite. Kalbėdami apie santykiavimo galimybes, mes susiduriame su tauta kaip su grupine, sudėtine sąvoka, kurioje betarpiško santykiavimo prasme lieka tik individai.

Todėl ryšium su tema neišvengiamai iškyla susitapdinimo klausimas. Būtent, ar mes identifikuojamės su tikrai pavergtaisiais, kurie sudaro masę, ar su atokaitoje esančiais? Atsa-

kymas į šį klausimą patriotiškiems lietuviams ir apskritai laisvę mylintiems žmonėms yra aiškus. **Santykiavimas su pavergtaisiais lietuviais nėra problema.** Klausimu lieka tik santykiavimas su tais, kurie tikrai ar tariamai yra kolaborantai. T a i y r a p r o b l e m a , bet ne tas, ką mes jau seniai darome nuo to meto, kai tam tikri varžtai komunikacijoje kiek atsileido. Kas yra leista, mes visi žinome ir dauguma tuo naudojamės. Kas nėra leista ir kas bandyta ar bandoma apeiti, nėra viešų svarstymų objektas ir tuo pačiu ne problema diskusijoms. Tikri ar tariami kolaborantai okupuotoje Lietuvoje ir eventualus santykiavimas su jais yra faktiškas santykiavimo su okupuota Lietuva klausimo objektas, kurį vertėtų ir svarstyti tiek, kiek tai reikalinga principiniam nusistatymui prieiti ir jei tai atrodytų galimybe pavergtiems lietuviams dar daugiau pasiekti.

Problemos lyginamasis svoris

Tačiau kalbant apie santykiavimą su okupuota Lietuva išryškintu požiūriu, mes niekad neprivalėtumėm skirti tai problemai pernelyg didelio svorio. Ji šiandien neturi beveik jokio tūrio ir, vargu ar turės kiek žymesnį ateityje. Emigracija turi kitas, daug didesnes problemas bei konkrečius uždavinius, kuriuose neveiklumas ar apsileidimas gal ir yra labiausiai atsakingas už beveik histerišką reagavimą į embrioniška ir gal dar net ir negimsiantį "kultūrinį bendradarbiavimą". Kai nėra kas rašyti ar svarstyti dėl savos teigiamos akcijos už Lietuvos išlaisvinimą ar veiklą antikomunistinėje kovoje, tai žurnalistiškai dėkingiau atrodo kapotis su dar mažai nuo vėjo malūnų tesiskiriančiais reikalais. Forsuotai rungtis su infekcijomis reikia, jei matoma, jog organizmas yra nusilpęs. Tačiau forsuota kova su infekcija pačio organizmo niekad nesustiprins, jei tam neskiriama specialaus dėmesio. Jei mes pajėgtume pagaliau bent kartą sustiprinti ir padaryti nuolatine mūsų veiklą dėl Lietuvos laisvės, tai "kultūrinio bendradarbiavimo" galimybės atsidurtų savo vietoje, t.y. taptų lediniai šaltų apsisvarstymų reikalu. Visų reikalų į jiems derančias proporcijas atstatymui būtų naudingiau, jei mes visokeriopą, ir žurnalistišką, aistrą paskirtumėm šiuo metu pvz., lietuviškoms programoms buvusiu mastu Amerikos Balse atkovoti ar programoms Free Europe organizacijoje iš viso išsikovoti. Pasisekimo atvejuje ir "kultūriniame bendradarbiavime" mes būtume daug pajėgesni ir laisvesni, nes galėtume judėti plačiau ir be pavojaus sudaryti pavergtiesiems klaidingą stiprybės dvasią juose galintį griauti įspūdį.

Be to, mes neprivalėtume nuvertinti iki šiol per dešimtį metų vykusios įmanomos komunikacijos. Tūkstančiai laiškų ir siuntinių yra padarę žymiai daugiau negu ir optimistiškiausiai būtų įmanoma įsivaizduoti "kultūrinio bendradarbiavimo" galimybių rėmuose. Nei mūsų čikagiškiai solistai ar chorai Vilniuje, nei Švedo ansamblis Čikagoje neišdainuotų to, kas buvo ir yra pasakoma laiškuose ir siuntiniais. "Kultūrinis bendradarbiavimas" neatrodytų "ko tai naujo" ieškojimas ir, apskritai, "naujų kelių" ieškojimas neatrodytų ypatingai aktualus, jei mes kuo daugiausiai išnaudotume tai, kas dar sovietų leidžiama. Nepatingėjus įsisąmoninti ir įsivaizduoti laiškinės komunikacijos apimties bei išdavų, mes turėtume suprasti, jog kurio nors pobūdžio santykiavimas su kolaborantais ar per juos nėra nei skubus, nei pirmos svarbos reikalas.

Atsakymo ieškant

Kas siektų gauti dėl santykiavimo su kolaborantais Lietuvoje aiškų taip ar ne atsakymą, neprivalėtų užsigauti nesulaukdamas jokio. Šioje komplikuotoje problemoje intelektualiai sąžiningas atsakymas gali būti prieitas, tik priėmus eilę "jei" ir "nes". Net susilaukus ar priėjus ir tos rūšies atsakymą, jis liktų tik principu. Konkrečiu atveju gi tas principas galėtų kartais padiktuoti teigiamą, o kartais ir neigiamą atsakymą.

Identifikuojantis su Lietuvos laisvės siekiu ir solidarizuojant su pavergtaisiais okupuotoje Lietuvoje, principu būtų — neatmesti jokios galimybės, jei tik yra užsitikrinimo ar tikimasi per ją pasiekti ko nors teigiamo tikslo labui. Šis principas yra paveldėtas iš rezistencinės veiklos Lietuvoje okupacijų metu. Santykiavimas su kolaborantais ar, nuogai sakant, pasinaudojimas jais yra viena iš galimybių. Nesimato nieko, kas verstų i š e s m ė s atmesti tą galimybę. Kas yra tvirtas dvasioje ir turi atitinkamas sąlygas, privalėtų galimybę toliau tirti ir pabandyti.

Be galimybių išnaudojimo principo tam tikro susidomėjimo turėtų teikti ir realija, jog nekiekvienas kolaborantas ar tokiu atrodąs Lietuvoje yra šimtanuošimtinis savosios tautos išdavikas. Tokių buvo labai daug pogrindžio kompartijoje prieš pirmąją Lietuvos okupaciją. Jų buvo labai daug per tą okupaciją iki 3,500 narių per metus priaugusioje kompartijoje. Jų yra dar daug per antrąją okupaciją iki daugiau kaip 30,000 narių priaugusioje kompartijoje. Bet nuošimtiniai jų tikrai mažiau negu bet kada anksčiau. Tai nėra spėliojimas. Bet ir be žinios, pasitikint vien Šekspyru ir jo "mauras savo atliko, mau-

ras gali eiti" psichologiniu dėsniu, galime su dideliu tikimybės nuošimčiu galvoti, jog ir tikrų kolaborantų tarpe Lietuvoje pavydo žvilgsnis krypsta į Jugoslaviją ar Lenkiją. Galų gale, remiantis analogijos dėsniu ir turint galvoje, jog Vengrijos revoliucija baigėsi k o m u n i s t ų Nagy ir gen. Maleter pakorimu, yra pagrindo galvoti, jog ir okupuotoje Lietuvoje yra panašios prielaidos.

Bandymai rasti dėl Lietuvos nepriklausomybės kurių nors bendrų taškų per privatų pasantykiavimą su kolaborantais Lietuvoje neturėtų būti atmesti dėl principo. Galutiną taip ar ne, žinoma, gali tarti tik konkrečiame atvejuje įžiūrimos galimybės, bet jų ieškoti ar bent ieškojimui pritarti galėtų kiekvienas, kuriam mūsų tautos laisvė yra savas siekis.

Kultūrinis bendradarbiavimas

Virš asmeninių ribų bei pastangų išeinančio santykiavimo su okupuota Lietuva problema yra dar komplikuotesnis dalykas reikalausiąs ir ateityje svarstymo ir persvarstymo. Tačiau tai neturėtų būti atmesta pirmu žvilgsniu, nes, nors ir nesitikint dėl sovietinių varžtų kokių nors didesnių dimensijų, tame reikale yra galimybių p a p i l d o m a i susisiekti su pavergtaisiais.

Tiriant šią problemą ir ieškant joje, kas galėtų turėti prasmės, pirmiausia akin krenta du aplinkybiniai punktai:

1) platesnis, grupinis santykiavimas galėtų prasidėti ar vykti tik turint reikalų, kad ir tik formalumų atlikimo prasme, su okupacinio režimo Lietuvoje ar net ir su Sovietų Sąjungos įstaigomis,
2) "kultūrinis bendradarbiavimas" vargu ar turi ką nors bendro su kultūra.

Bet koks santykiavimas su okupacinės valdžios įstaigomis Lietuvoje kiekvienam laisvam lietuviui visad bus ypatingai nemalonus ir sunkiai virškinamas. Iš tikrųjų, reikėtų jau labai tikrai tikėtis padaryti ką nors gero pavergtiesiems, kad būtų įmanoma prisiversti kreiptis, kad ir tik formaliu reikalu, į pavergėjus ar jų atstovus. Vienok gali būti padėčių, kur tai galėtų atrodyti reikalinga.

Baimintis, kad tokie, iš anksto tektų pasakyti, labai reti ir dar tik eventualūs atvejai galėtų pasitarnauti okupaciniam režimui Lietuvoje įsiteisinti, pagrindo vargu ar yra. Toks pavojus egzistuotų, jei emigracijos veikla vien tepasireikštų prašymų Maskvoje ar Vilniuje įteikinėjimu. Lietuvos okupacijos nepripažinimas ar įteisinimas gali spręstis visai kitose plotmėse.

Ir jei lietuvių visuomenė iš viso turi šia prasme kokios įtakos, tai tik aktyvumo ar pasyvumo, veikiant JAV viešąją opiniją bei valdžios įstaigas, požiūriu. Mūsų emigracijos s t i p r i o s i r n u o l a t i n ė s kovinės veiklos akivaizdoje vienas kitas, labai retas kreipimasis į okupacinės valdžios įstaigas tikrai nebūtų koks nors kam nors tinkamas panaudoti precedentas. Šiandien tai yra, žinoma, atsargumo reikalaujanti problema, nes net Lietuvos pasiuntinybės kur nors uždarymas mūsų poilsio nepertraukia.

Tiriant viršasmeninio santykiavimo su okupuota Lietuva problema, kertine aplinkybe yra pats "kultūrinis bendradarbiavimas". Šios sąvokos interpretacija yra dar gana įvairi. Didžiasia klaida yra daroma, prileidžiant, jog tas terminas turi ka nors bendro su kultūra. Kremliaus pažiūros į kultūrą niekad nebuvo įvairios. Š. m. kovo mėnesį Chruščiovas, modifikuodamas savo ankstyvesnę stalininės eros kritiką, Maskvon sušauktiems kultūros veikėjams dar kartą patvirtino, jog kultūra komunistinėje sampratoje yra tik įrankis komunizmui statyti. "Kultūrinis bendradarbiavimas" yra tik "taikingos koegzistencijos" perrašymas specifiškai emigracijos reikalams. Tikslas gi lieka tas pats — graboriškas. Kadangi visas eksportas ir importas Sovietų Sąjungos ar jos okupuotų kraštų teritorijoje sprendžiamas Maskvoje, mes neprivalome būti naivūs, manydami, jog Maskvos meilė mūsų tautiniams rūbams ar šokiams davė leidimą Vilniui skelbti "kultūrinio bendradarbiavimo" obalsį. Laužyti pavergtųjų nugarkaulį dar ir emigracijos smulkinimu yra "kultūrinio bendradarbiavimo" siekis, slenkąs lygiagrečiai su "taikingos koegzistencijos" tikslais, kurių Kremlius nėra nei bandęs slėpti.

Ar leistis į "kultūrą"?

Tačiau turint ir sovietų tikslus galvoje, pilnesnį atsakymą galėtų mums duoti tik mūsų pačių pajėgumo įvertinimas. Jei galvosime, kad turime reikalo su kultūra, nevertėtų nei galvoti, nei juo labiau pradėti žaidimo, kuris faktiškai yra kova. Kultūriškai per "kultūrinį bendradarbiavimą" nei okupuota Lietuva mums, nei mes jai nieko negalime duoti. Tikriems kultūriniams ryšiams reikia laisvo abipusiškumo. Reti pasikeitimai paskirais menininkais ar menininkų grupėmis yra bereikšmiai. Tai yra tik apsimetimo kurtuazija "taikingos koegzistencijos" vaidyboje.

Kultūrinės informacijos prasme, tenka pilnai pritarti B. Railai, užtenka pilnai jau seniai egzistuojančių privačių ryšių,

per kuriuos galime gauti iš Lietuvos viską, kas įdomu. Gaila, kad kelias į anapus šia prasme yra visiškai uždarytas. Tuo būdu net ir toje srityje, kuri privalėtų būti pradžia ir pagrindas platesniam, tikram kultūriniam bendradarbiavimui, sovietai yra užsklendę vartus, palikdami tik vieną kanalą į Vakarus, kas sovietų sampratoje tinka jiems esmiškai terūpinčiai politinei infiltracijai.

Nebeplėčiant šį kartą argumentacijos, būtų reikalinga tik pabrėžti, jog visi kultūriniai argumentai už "kultūrinį bendradarbiavimą" yra be pagrindo. "Kultūrinis bendradarbiavimas" g a l ė t ų kelti intereso tik kaip papildoma priemonė komunikuotis su pavergtaisiais. Tačiau iš anksto žinome, jog tam galimybės šia prasme yra labai mažos. Todėl nemanome, jog asmeninės ar grupinės kelionės okupuoton Lietuvon "kultūrinio bendradarbiavimo" ženkle turėtų daug prasmės. Dėl žinomų sovietinės santvarkos sąlygų, komunikacijai su pavergtaisiais okupuota Lietuva šiandien yra pati nepatogiausia ir nesaugiausia vieta.

Kiek daugiau galimybių tam slypi tokiose kelionėse iš Lietuvos į Vakarus, ypač, jei jomis pasinaudoti galėtų galimai daugiau jaunų žmonių. Žinoma, nėra pagrindo galvoti, jog tuo atveju būtų akivaizdžiai laimėti kokie nors propagandiniai mūšiai. Tačiau būtų jau pasiekta labai daug, jei jaunas lietuvis galėtų grįžti vėl okupuoton tėvynėn su neužmirštamu pergyvenimu, pamačius laisvą gyvenimą savo akimis. Vien jau tik dėl šios galimybės nevertėtų "kultūrinio bendradarbiavimo" iš karto nurašyti, nors jame ir labai sunku surasti ką nors daugiau. Ir jei tokiomis progomis galima būtų besilankantiesiems dar sudaryti įspūdį, jog emigracija pavergtųjų neužmiršo ir neužmirš, tai nieko daugiau mes negalime tikėtis sąlygose, kurias visdėlto diktuoja tik sovietai. Bet kaip tik tose sąlygose tai reikštų labai daug.

Baigiant

Užsidaryti patriotinių principų rate bei neveiklume ir reaguoti į pikantiškas problemas greitu "ne" yra žmogiška prasme, be abejo, mažiausiai rizikinga. Greičiausiai — jokios rizikos. Remtis gi savais principais kaip dinamikos akstinais yra pavojinga. Pasisakant gvildentomis temomis, tai buvo turėta galvoje.

Temos, kurios buvo pradėtos nagrinėti, šiandien nėra užbaigtos, nes jas kelias vyksmas egzistuos dar ilgai. Tai, kas šiandien buvo pasitikta su "taip", po kurio laiko gali išvirsti į

"ne", nes tik patirtis galėtų parodyti, kas turėjo prasmės, kas ne. Neabejotina ir nediskutuotina lieka tik viena, būtent, neatšaukiamas užsiangažavimas dėl Lietuvos nepriklausomybės ir dėl pavergtųjų lietuvių laisvės. Bet kaip tik šio principo kietumas teiktų **daugiausia** laisvės rinktis tarp "taip" ir "ne" konkrečiuose santykiavimo su okupuota Lietuva atvejuose. Atsisakius šių principų, laisvės nebeliktų, nes prasidėtų v i e n p r a s m i š k a s kolaboravimas su Lietuvos okupaciniu režimu.

Norėtųsi baigti šį kartą k l a u s i m u , būtent, ar nebūtų lietuvių tautos interesams naudingiau, jei galimybių "kultūrinio bendradarbiavimo" rėmuose ieškotų jėgos, kurių lietuviškas integralumas nekelia abejonių, bet ne asmenys ar grupės, kurioms "kultūrinis bendradarbiavimas" reiškia pasivažinėjimą okupanto vežime? Toks klausimas yra, žinoma, vakarietiškai sąmonei nelogiškas, nes Vakaruose, jei kas eina į "bendradarbiavimą", tai bent slepia savus priešiškus partnerio atžvilgiu tikslus. Bet ar tai taip atrodytų sovietiškai dialektikai, galima dar su pagrindu ginčytis. Jei Chruščiovui palaidojimas "taikingos koegzistencijos" keliu nereiškia priešginybės savyje, tai vargu ar ką galėtų Sovietijoje nustebinti užsiangažavimas padėti pavergtiesiems "kultūrinio bendradarbiavimo" takeliu.

Bent kuriam laikui aiškesnio atsakymo susiradimą lemiamai sunkintų gal tik viena aplinkybė, būtent, mūsų pačių nepajėgumas bent patenkinamai atlikti tai, kas mūsų pareigos Lietuvai rėmuose nesudaro jokios problemos. Turime galvoje mūsų politinę, rezistencinę ar dar kaip kitaip galimą vadinti veiklą dėl Lietuvos laisvės ar kovą prieš komunizmą. Po aiškiai pirmaujančios pobūvinės, kiek atsilikusios, bet visdėlto antroje vietoje stovinčios kultūrinės veiklos, mūsų politinė veikla stovi gal tik dešimtoje vietoje. Šis nepajėgumas, kurį konstatavo ir V. Kv. savo "Trečios jėgos formavimasis?" komentare, yra, greičiausiai atsakingas už aistringą neigiamą galimybių, kurių buvimą ar nebuvimą galėtų įrodyti tik patirtis. Bet, tiesa, nuvargusių kojų nebevilioja dideli nuotoliai.

K. Drunga

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Aidai*, 1963 m. Nr. 4.

2) *Film Culture*, 1962-63 m., Nr. 25, 26 ir 27.

3) Dr. K. Gudaitis, *Žalgirio pergalė*. Vieta ir data nenurodytos, gaunama 107 Main St., Warren, Ill.

4) Vytautas Janavičius, *Pakeliui į Atėnus* (Sydney, Australia: Išleido Henrikas Šalkauskas, 1962). Iliustracijos Eva Kubbos. Žmogaus didybės siekimo simbolika klasikiniame drabužy, išieškotu ir brandžiu žodžiu išreikšta. Recenzija bus kitame numery.

5) *Į laisvę*, 1963 m. kovas, Nr. 31 (68).

6) Vytautas Kavolis, "Abstract Expressionism and Puritanism", atspaudas iš *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 21 (Spring, 1963).

7) *Kelias*, 1962 m. Nr. 2.

8) *Knygų lentyna*, 1962 m., Nr. 2, 3 ir 4.

9) *Litauische Graphik Ausstellung*, iliustruotas katalogas su dr. Povilo Reklaičio įžanga, išleistas Baltische Gesellschaft in Deutschland.

10) *Lituanus*, Vol. VIII, Nr. 1-2, 3, 4.

11) Algimantas Mackus, *Neornamentuotos kalbos generacija ir augintiniai* (Chicago: Santara, 1962). Rinkinys, kuriame vadinamoji "trisdešimtmečių generacija" surado savo poetinį žodį. Recenzija kitame numery.

12) *Margutis*, 1962 m. rugsėjo-gruodžio ir 1963 m. sausio -gegužės numeriai.

13) *Mitteilungen aus baltischem Leben*, 1962 m. Nr. 1, 2, 3 ir 4. Leidžiamas Baltische Zentrale Bibliothek, Muenchen 27, Rauchstr. 22.

14) *Sėja*, 1963 m., Nr. 1.

metmenys

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis
The Defiance College, Defiance, Ohio.
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas
Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Zina Katiliškienė, Algimantas Mackus, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, Julius Šmulkštys, Jonas Švedas,. Vincas Trumpa.
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau
Šio numerio techniniai bendradarbiai: Valdas Adamkavičius, Julius Lintakas, Dalia Mieželienė, Gintra Narienė, Pranas Naris, Liudas Šmulkštys, Vaidotas Vaitys, Henrieta Vepštienė, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys.
Administracija: Ramojus Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.
Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 5 dol. Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė.
Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.
Renka: Spaudos Bendrovė „Žiburiai", Toronto, Ont., Canada.
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill. U.S.A.

90-709-120

ALp(LKA)1742
1963, Nr.6